

ΣΥΜΕΩΝ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

Τὸ ἑυμναγιολογικὸν Ἔργο
τῶν Κολλυβάδων

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

+ Fugate et mout de xpus pascua^s tuc in xpus
quis heretice haretice in agnitione in xpo pascit
in xpo in in xpo in xpo in xpo in xpo in xpo
agnosce pascua tuc

[illegible]

Αδελφοί, Γερμανοί ο, Νέσος
α.β. Αδελφοί, Νέος Νέος

0040

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΑΝΙΑΣ

ΣΥΜΕΩΝ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

ΤΟ ΥΜΝΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΚΟΛΛΥΒΑΔΩΝ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΑΝΙΑΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ISBN: 978-960-288-185-9

© 2007, Ἐκδόσεις Βάνιας – Συμειών Ἀ. Πασχαλίδης

Κεντρική διάθεση: Ἀρμενοπούλου 26, 54635 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310.219493
Πεσματζόγλου 5 (Στοά τοῦ βιβλίου) Ἀθήνα
Τηλ. 210.3211057

e-mail: Ekdosis Vantias@acn.gr

Ἐπιμ. ἐξωφύλλου: Βασ. Ἀλτιντζή, τηλ. 2310.221529
Ἐκτύπωση: Ἀθ. Ἀ. Ἀλτιντζής, τηλ. 2310.221529

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: *Σύνθεση τῶν αὐτόγραφων βιβλιογραφικῶν σημειωμάτων τῶν ἁγίων Μακαρίου Κορίνθου καί Ἀθανασίου Παρίου ἀπό τοὺς κώδ. Πάτμου 871 καί Ξενοφῶντος 63 ἀντιστοίχως καί τῆς αὐτόγραφης διαθήκης τοῦ ὁσίου Νικοδήμου στό μέσον.*

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση ὁλόκληρου ἢ μέρους τοῦ παρόντος βιβλίου μέ ὁποιοδήποτε μέσο, χωρίς τή γραπτή ἄδεια τοῦ ἐκδότη.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ	15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19

Α. ΤΟ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΝΟΤΑΡΑ

1. Εισαγωγικά	49
α. Ὁ ἅγιος Μακάριος καί τό ῥ᾽Αγιον ῥΟρος	51
β. Ὁ ἅγιος Μακάριος καί οἱ νεομάρτυρες	59
γ. Συλλέκτης ἀγιολογικῶν χειρογράφων	64
2. Συνεκδότης ὕμναγιολογικῶν Συλλογῶν	71
α. Ὁ Εὐεργετινός	72
β. Τό Νέον Μαρτυρολόγιον καί τό Νέον Ἐκλόγιον	75
γ. Τό Νέον Λειμωνάριον	76
3. Συντάκτης καί μεταφραστής ἀγιολογικῶν κειμένων	84
α. Πρωτότυπα ἀγιολογικά κείμενα	85
β. «Μεταφράσεις» ἀγιολογικῶν κειμένων	86
γ. Μεταγραφές ἀγιολογικῶν κειμένων	87

Β. ΤΟ ΥΜΝΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΙΟΥ

1. Εισαγωγικά	93
2. Ἡ συμμετοχή τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στό Νέον Λειμωνάριον	97

α. Ἡ Προαναφώνησις τοῦ ἔργου	97
β. Μαρτύρια καί Συναξάρια	99
γ. Ἀκολουθίαι, Μαρτύρια καί Διηγήσεις στό Νέον Λειμωνάριον τῆς Χίου	102
3. Τό Μηνολόγιον, ἧτοι Ἀκολουθία τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἔτους	105
4. Ἐπιστολή περί τῶν ἐξ ἀρνησιχρίστων νεομαρτύρων	109
α. Ἀποδέκτης καί περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς	109
β. Τό ζήτημα τῆς ἀγιότητος τῶν ἐξ ἀρνησιχρίστων Νεομαρτύρων	115
5. Ἔργα γιά τήν ἀναβίωση τῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ	121
α. Ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖνος	121
β. Λόγος στόν ἅγιον Γρηγόριον τόν Παλαμᾶ	129
6. Ὁ Ἀντίπαπας καί ἡ ἀναβίωση τῆς ἐορτῆς τοῦ ἁγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ	135
7. Ἡ Ἀκολουθία, ὁ Βίος καί τά θαύματα τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ	140
8. Ὁ ἀπολεσθεῖς Βίος τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη	152
9. Ὑμναγιολογικά ἔργα γιά τοὺς ἁγίους Κλήμεντα Ἀχρίδος, Ἐλευθέριον καί Σπυρίδωνα	153
α. Βίος καί Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Κλήμεντος	153
β. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου	155
γ. Τό ἔργο Οὐρανοῦ Κρίσις	158
10. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικά καί ὕμνογραφικά ἔργα	160
α. Λόγοι καί Ἐγκώμια σέ ἁγίους	160
β. Λόγοι σέ ἐορτές	163
γ. Ἐλάσσονα ὕμνογραφήματα	164

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Γ. ΤΟ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ

1. Εἰσαγωγικά	171
2. Τό Νέον Μαρτυρολόγιον	173
α. Εἰσαγωγικά	173
β. Ἡ πατρότητα τοῦ ἔργου	177
γ. Οἱ πηγές τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου	188
3. Τό Νέον Ἐκλόγιον	199
α. Εἰσαγωγικά	199
β. Οἱ πηγές τοῦ Νέου Ἐκλογίου	204
4. Ὁ Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ	214
α. Χρόνος καί περιστατικά συγγραφῆς καί ἐκδόσεως	214
β. Ἡ ἀνέκδοτη Προσφώνησι τοῦ Συναξαριστοῦ	220
γ. Μέθοδος ἐργασίας	222
5. Μαρτύρια, Βίοι καί Ἐγκώμια συνεκδιδόμενα μέ Ἀκολουθίες	226
α. Μαρτύρια καί Βίοι	227
β. Ἐγκώμια καί Διηγῆσεις	229

Δ. ΤΟ ΥΜΝΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΙΤΗ

1. Βιογραφικά	239
α. Διδάσκαλος καί Κολλυβάς	239
β. Οἱ σχέσεις του μέ τόν ὅσιο Νικόδημο καί τά ἔργα του	242
2. Τό ἀγιολογικό ἔργο του	244
α. Τό Ὄνομαστικόν Πανάγιον	245
β. Μεταφράσεις ἀγιολογικῶν κειμένων	247

3. Τό ὕμνογραφικὸ ἔργο του	248
α. Ἀκολουθίες καὶ Κανόνες σέ ἁγίους	249
β. Ἐλάσσονα ὕμνογραφικά συνθέματα	256
Ε. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΥΜΝΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ	
ΤΩΝ ΚΟΛΛΥΒΑΔΩΝ ΣΤΗ ΦΙΛΟΚΑΛΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ	
1. Ὁ νηπιτικὸς χαρακτήρας τῶν Βίων τῶν Ἀγίων	264
2. Ἡ θέση τῶν Ἀγίων στή στόχευση τοῦ	
Φιλοκαλικοῦ κινήματος	273
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	279
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	287
Α'. Ἀθανασίου τοῦ Παρίου <i>Προαναφώνησις</i> περὶ τοῦ	
<i>Νέου Λειμωναρίου</i>	289
Β'. Ἀνέκδοτη <i>Προσφώνηση</i> τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ	
Ἀγιορείτου στό μητροπολίτη Φιλίππων καὶ Δράμας	
Ἰωσήφ γιὰ τήν ἔκδοση τοῦ <i>Συναξαριστοῦ</i>	298
Γ'. Ἀθανασίου τοῦ Παρίου ἀνέκδοτα ὕμνογραφικά	
συνθέματα στούς Ἀγίους Ἀναργύρους, τήν ἁγία	
Μαρίνα καὶ τήν ὁσία Θεοκτίστη	307
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	321
ΠΙΝΑΚΕΣ	351
ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	371

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο 18ος αιώνας υπήρξε για τόν υπόδουλο Έλληνισμό μία περίοδος ανάκαμψης και πνευματικής άκμης που εκφράσθηκε με τήν άνθηση τής παιδείας, μέσα από τήν ίδρυση και λειτουργία σημαντικῶν Σχολῶν στά μεγάλα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Ἰωάννινα, Πάτμος κ.ά.)¹, ἀλλά καί στό Ἅγιον Ὅρος μέ τήν ίδρυση τής Ἀθωνιάδος Σχολῆς τό 1753², μέ τήν

1. Βλ. τή μνημειώδη μελέτη τοῦ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἡ πνευματική κίνησις τοῦ Γένους κατά τόν ΙΗ' καί ΙΘ' αἰῶνα*, [Νεοελληνικά Μελετήματα 1], Ἀθήνα 1976 ἀλλά καί τίς παλαιότερες σημαντικές μελέτες τῶν Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, *Σχεδιάσμα περί τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπό Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἐκατονταετηρίδος*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867 καί ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας* [Ἑλληνικά Σχολεῖα ἀπό τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου], τ. Α'-Β', ἐν Ἀθήναις 1936. Ἀπό τή νεότερη βιβλιογραφία ἐπισημαίνουμε ἐνδεικτικά τίς μελέτες τοῦ Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ πνευματική κίνησις τοῦ ΙΗ' αἰῶνα στόν ἐλληνικό χῶρο μέσα ἀπό τή χειρόγραφη παράδοση* (ἔκδοση ἀνεκδότων λυτῶν χειρογράφων), [ΕΕΠΣΠΘ 27 (1982), παράρτ. ἀρ. 39], Θεσσαλονίκη 1984 καί *Ἡ Παιδεία στήν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1983 καί τοῦ Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἑλληνικά Σχολεῖα στήν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς Κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991.

2. Βλ. σχετικά ΑΛ. ΑΓΓΕΛΟΥ, «Τό χρονικό τῆς Ἀθωνιάδας (Δοκίμιο ἱστορίας τῆς σχολῆς μέ βάση ἀνέκδοτα κείμενα)», *Νέα Ἑστία* τ. 74 ἔτ. ΛΖ' (1963) 84-105· Ρ. ΚΙΤΡΟΜΙΛΙΔΗΣ, «Athos and the Enlightenment», *Mount Athos and Byzantine Monasticism*, Aldershot 1996, σ. 257-272· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ἡ Μονή Βατοπαιδίου καί ἡ παιδεία τοῦ Γένους. Ἡ συνεισφορά τῆς Ἀθωνιάδας», *Ἐρᾶ Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ἱστορία – Τέχνη*, τ. Α', Ἅγιον Ὅρος 1996, σ. 72-80.

όποια συνδέονται, είτε ως διδάξαντες σ' αὐτήν είτε ως μαθητές της, οἱ γνωστότεροι λόγιοι αὐτῆς τῆς περιόδου.

Μέσα σ' αὐτόν τόν πνευματικό παροξυσμό δέν ἔλειψαν οἱ ἔριδες πού ἐκπῆγαζαν εἴτε ἀπό τή διδασκαλία συγκεκριμένων προσώπων, ὅπως ὁ Μελέτιος Ἀνθρακίτης³, εἴτε ἀπό τήν πρακτική καί θεωρητική στάση πού υἱοθετήθηκε ἀπό ὁμάδες, ὅπως οἱ μοναχοί τῆς ἀγιορειτικῆς σκήτης τῆς Ἀγίας Ῥωννης, ἀπέναντι σέ σοβαρά θεολογικά ζητήματα πού ἀνέκυψαν ἐξ αἰτίας ἱστορικῶν συγκυριῶν, ὅπως ἡ ἀνέγερση νέου Κυριακοῦ στήν ἐν λόγῳ Σκήτι, πού ὁδήγησε στή μετάθεση τῆς τελέσεως τῶν μνημοσύνων ἀπό τό Σάββατο στήν Κυριακή⁴.

3. Γιά μία συνοπτική παρουσίασή τους βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐτεροδιδασκαλίες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετά τήν Ῥωσίν», *ΕΑ* 3 (1883) 595-599, 671-673, 718-722, 774-780· Ο ἸΔΙΟΣ, Ὁ Ἄθως. Ἀναμνήσεις - Ἐγγραφα - Σημειώσεις, Ἀθήνα 1990 (φωτ. ἀνατ.), σ. 150-156. Γιά τήν περίπτωση τοῦ Ἀνθρακίτη βλ. κυρίως Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰβηρίτης καί Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων», *Ρωμανός ὁ Μελωδός Α'* (1932-1933) 257-315· Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Μεθόδιος Ἀνθρακίτης*, [ἐκδ. Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας], Ἰωάννινα 1953· Δ. ΧΑΤΖΗΣ, «Τό κείμενο τῆς ὁμολογίας τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη», *Ἑλληνικά* 17 (1962) 296-306· Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἱερόθεος Ἰβηρίτης», *ΕΕΒΣ* 32 (1963) 94-112. Γιά τό κείμενο τῆς πατριαρχικῆς καταδίκης του βλ. Ε.-Ν. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, «Νικόλαος Κριτίας. Βιογραφικά καί Ἐργογραφικά», *ΜΝΕ* 1 (1984) 317 καί τῆς ἀποκαταστάσεώς του Ε. ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ, «Ἡ συνοδική ἀπόφαση γιά τήν ὁριστική “ἀποκατάσταση” τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη», *Μακεδονικά* 23 (1983) 134-146.

4. Γιά τήν κολλυβαδική ἔριδα ἔχει γραφεῖ ἕνας σημαντικός ἀριθμός μελετῶν, ἐνῶ στή βιβλιογραφία προστίθενται διαρκῶς νέες μελέτες καί ἄρθρα. Βλ. ἐνδεικτικά Χ. ΤΖΩΓΑΣ, *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὁρει κατὰ τόν ΙΗ' αἰῶνα*, [Διδ. Διατριβή], Θεσσαλονίκη 1969· ΠΡΩΤΟΠΡ. Θ. ΖΗΣΗΣ, *Κολλυβαδικά. Ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης, Ἅγιος Ἀθανάσιος Πάριος*, [Φύλη Ὁρθοδοξία 9], Θεσσαλονίκη 2004· Κ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΣ, *Τό*

Ἡ νεότερη ἱστορική ἔρευνα αὐτῆς τῆς περιόδου κατατάσσει τὰ πρόσωπα πού διεδραμάτισαν περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικό ρόλο στὰ γεγονότα σέ δύο ομάδες· τούς κολλυβάδες καί τούς ἀντικολλυβάδες. Ὡστόσο, μία ἐνδελεχῆς ἐξέταση τῶν πηγῶν ἐπιβεβαιώνει αὐτό πού παρατηρεῖται καί σέ ἄλλες περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ μας βίου, ἀλλά καί στήν ἐποχή μας· ὅτι, δηλαδή, αὐτές οἱ ομάδες, παρὰ τίς ὀξείες ἐντάσεις καί ἀντιθέσεις πού δημιουργήθηκαν, δέν ὀριοθετοῦνταν ἀπό ἓνα σκληρό «ἰδεολογικό» περίβλημα, ἀπό ἀδιαπέραστα στεγανὰ πού ἀπέκλειαν τήν ἐπικοινωνία ἢ καί τή συνεργασία ἢ ἀκόμη καί τή συνοίκηση⁵ μεταξύ προ-

Κολλυβαδικό Κίνημα. Ἡ τελευταία Φιλοκαλική Ἀναγέννηση, Κατερίνη 2001· Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Νικόδημος Ἀγιορείτης ὁ Νάξιος καί τό Κίνημα τῶν Κολλυβάδων», *Πρακτικά Συμποσίου “Νικοδήμου Ἀγιορείτου τοῦ Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία”* [= *ΕΕΚΜ ΙΣ’* (1996-2000)], Ἀθήνα 2000, σ. 46-77· Β. ΚΟΝΤΟΒΑΣ, «Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις καί ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον», *ΓΠ* 71 (1988) 538-617· Κ. ΠΑΠΟΥΛΑΙΔΗΣ, *Τό κίνημα τῶν Κολλυβάδων*, [Ἐκκλησιαστικά Ἐκδόσεις Ἐθνικῆς Ἑκατονπεντηκονταετηρίδος, 7], Ἀθήνα 1971. Ἀξιόλογη καί ἡ παλαιότερη μελέτη τοῦ Γ. ΒΕΡΙΤΗ, «Τό ἀναμορφωτικό κίνημα τῶν Κολλυβάδων καί οἱ δύο Ἀλέξανδροι τῆς Σκιάθου», *Ἀκτίνες* 6 (1943) 99-110.

5. Εἶναι ἐνδεικτική ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ κολλυβᾶ γέροντος Ἱεροθέου, ὁ ὁποῖος, μετὰ τό θάνατο τοῦ πνευματικοῦ του πατέρα Διονυσίου τοῦ Σιατιστεύος περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. (1794;), παρέμεινε γιά μικρό χρονικό διάστημα στή Βατοπεδινή Σκήτη τοῦ ἁγίου Δημητρίου, γιά νά ἐπιλέξει ἐν συνεχείᾳ νά ἐγκαταβιώσει στή Νέα Σκήτη ὡς ὑποτακτικός τοῦ πρώην Λακεδαιμονίας Θεοφάνους, ἐνάρετου ἄνδρα κατὰ τήν ὁμολογία ὅλων τῶν πηγῶν, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐμφανίζεται νά συμμετέχει στίς ἐνέργειες τῶν ἀντικολλυβάδων, οἱ ὁποῖοι προέβαλλαν καί τήν μετὰ θάνατον ὁσιακή βιοτή του, σύμφωνα μέ τόν Ἀθανάσιο Πάριο. Βλ. σχετικά ΑΧ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗΣ, *Ὁ Γέρον Ἱεροθέος (1762-1814). Ἡ πολιτεία τοῦ κτίτορος τῆς Ἱ. Μονῆς Προφῆτου Ἡλίου Ὑδρας καί κριτική ἔκδοσις τοῦ Βίου του*, Ἀθήνα 2000, σ. 75, 342 § 81· *Βίος καί Πολιτεία Ἱεροθέου τοῦ μακαρίου*

σώπων πού, μέ ένα πρώτο διαχωρισμό, τοποθετοῦνται στή μία ἢ στήν ἄλλη παράταξη.

Τό χαρακτηριστικότερο, ἴσως, παράδειγμα εἶναι ἡ συνεργασία τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη μέ τόν ἱερομόναχο Θεοδώρητο⁶, ὅχι μόνο στήν ἐκδοση τοῦ *Πηδαλίου*⁷,

γέροντος, εἰσαγωγή, παρουσιάσεις, σχόλια ὑπό τῶν πατέρων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Χρυσοποδαριτίσσης εἰς Νεζερά Πατρῶν, [ΑΕ 2], Ἀθῆναι 1994, σ. 150. Γιά τό Θεοφάνη βλ. ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ, «Ἱστορικός Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων (1700-1784)», Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Ἀθῆναι 1972 (φωτ. ἀνατ.), σ. 108-209. Πρβλ. ΓΕΡΩΝ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, «Γνωριμία μέ τή Νέα Σκήτη», *Πρωτᾶτον* 18 (Ἰούλ.-Αὔγ. 1989) 138-139, 142· Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Τό ὕμναγιολογικό ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου», *Ἡ Ἐκατονταπυλιανή καί ἡ χριστιανική Πάρος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (15-19 Σεπτεμβρίου 1996), Πάρος 1998, σ. 546.

6. Γιά τό Θεοδώρητο, ἐκτός τῆς συνήθως χρησιμοποιούμενης βιβλιογραφίας βλ. κυρίως τό πολύ σημαντικό ἄρθρο τοῦ μητρ. πρώην Κορυτσᾶς Εὐλογίου Κοῦριλα Λαγριώτη, «Θεοδώρητος προηγούμενος Λαυριώτης ὁ κωδικογράφος», *BZ* 44 (1951) 343-346, τό ὁποῖο συνέταξε, μετά τήν ἀνακάλυψη ἀπό τόν ἴδιο τῆς ἀλληλογραφίας καί μιᾶς ἀνέκδοτης βιογραφίας τοῦ Θεοδώρητου, οἱ ὁποῖες, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Κοῦρίλας ἐπροτίθετο νά προβεῖ στήν ἐκδόσή τους, σήμερα λανθάνουν. Στό ἄρθρο αὐτό ἀνατρέπονται ἀρκετά ἀπό τά χρονολογικά καί ἱστορικά δεδομένα τοῦ βίου του, ὅπως εἶχαν ἐπικρατήσει στίς νεότερα ἔργα, ἐξαιτίας τοῦ ἁρθροῦ τοῦ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Θεοδώρητος Ἀγιαννίτου τολμηραί», *ΕΑ* τ. 39 ἔτ. ΛΕ'-ΛΣΤ' (1915) 111-112, 119, 134-136, 142-144, 150-152, 165-167. Ἐνδεικτική σ' αὐτή τή νέα βιογραφική παρουσίαση τοῦ Θεοδώρητου εἶναι ἡ χρονολόγηση τῆς ἀφίξεώς του στό Ἅγιον Ὄρος τό 1780, μετά τό τέλος δηλ. τῆς πρώτης φάσεως τῆς κολλυβαδικῆς ἔριδας, ἐνῶ, σύμφωνα μέ τόν Κοῦρίλα, «τῷ 1790 διωρίσθη παρά τοῦ Πατριαρχείου ἀρχιμανδρίτης καί ἱεροκῆρυξ, καί ἐκήρυξε ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ καί Θεσσαλίᾳ». Εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι ὁ Θεοδώρητος δέν φαίνεται νά ἀναμίχθηκε καί στήν ἔριδα περί τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως πού ἀναθερμάνθηκε στό Ἅγιον Ὄρος μετά τήν ἐκδοση τοῦ γνωστοῦ ἀνωνύμου ἔργου τῶν Κολλυβάδων τό 1783, προϊόν καί αὐτό τῆς συνεργασίας τῶν ἁγ. Μακαρίου καί

μέ τις γνωστές σοβαρές παρενέργειες πού προκάλεσαν στίς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν οἱ αὐθαίρετες ἐπεμβάσεις τοῦ Θε-

Νικοδήμου, ὅπως διαφαίνεται ἀπό σχετική ἀναφορά τοῦ ἀγ. Ἀθανασίου τοῦ Παρίου στό ἄγνωστο ἔργο του, *Ἀπολογία πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Σεργίου γραφέντα κατὰ τοῦ ἱεροῦ βιβλίου τοῦ περὶ τῆς συνεχοῦς διαγορεύοντος θείας μεταλήψεως*, γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος καί στή συνέντευξη. Βλ. σχετικά καί στή μελέτη μας, «Ἄγνωστα καί ἀνέκδοτα ἔργα σχετιζόμενα μέ τήν ἔριδα περὶ τῆς συνεχοῦς θείας Μεταλήψεως», *ΕΕΘΣΠΘ [Τμῆμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας]* ν.σ. 11 (2006) [ὑπό ἔκδοσιν]. Βλ. ἐπίσης Π. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τό Ἅγιον Ὅρος. Ἀθωνική Πολιτεία - Ἱστορία, Τέχνη, Ζωή*, Ἀθῆναι 1987, σ. 231, 247, 252-253, 445· ΣΤ. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, *Ἐκκλησία καί λογοκρισία στήν Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία (1700-1850)*, Καβάλα 1995, σ. 115-118. Γιά τίς σχέσεις του μέ ἄλλα ση-μαίνοντα πρόσωπα αὐτῆς τῆς περιόδου, ὅπως ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, βλ. Ζ. ΜΟΥΡΟΥΤΗ-ΓΚΕΝΑΚΟΥ, *Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800) καί ἡ συμβολή αὐτοῦ εἰς τήν παιδείαν τοῦ Γένους*, [Βιβλιοθήκη Σ. Σαριπόλου 35], Ἀθῆναι 1979, σ. 153-155 κ.ά.· Π. Δ. ΣΤΡΑΤΗΣ, «Ἐπιστολογραφικά Νικηφόρου Θεοτόκη», *ΕΕΒΣ* 52 (2004-2006) 118-120.

7. Βλ. σχετικά ΜΗΤΡ. ΣΟΥΗΔΙΑΣ ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, «Ἡ κανονική συλλογή Πηδάλιον», *Χαριστεῖον Σεραφεῖμ Τίκα*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 147-166· Ο ἸΔΙΟΣ, «Μή ἐπισημανθεῖσαι προσθῆκαι τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου ἐν τῷ Πηδαλίῳ», *Κληρονομία* 21 (1989) 195-206· Ο ἸΔΙΟΣ, «Ἡ εἰσηγητική ἔκθεσις τοῦ Δωροθέου Βουλησμᾶ περὶ τοῦ Πηδαλίου», *ΕΠΕΘΧ* 2 (1991) 343-366· Ο ἸΔΙΟΣ, «Χειρόγραφος μορφή τοῦ Πηδαλίου τοῦ ἔτους 1793», *ΕΠΕΘΧ* 6 (2006) 439-458. ΣΤ. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, *Ἐκκλησία καί λογοκρισία στήν Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία (1700-1850)*, Καβάλα 1995, σ. 105-108· Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφική ἐπιστάσις τῶν ἐκδόσεων Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου», *Πρακτικά Συμποσίου «Νικοδήμου Ἀγιορείτου τοῦ Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία* (Νάξος, 8-11 Ἰουλίου 1993) = *ΕΕΚΜ ΙΣΤ'* (1996-2000) 518έ.· Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες καί Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 163-196 [3. Τό Πηδάλιον σέ σχέση μέ παλαιότερες νομοκανονικές συλλογές], ὅπου, σ. 165-166 σημ. 1, ὅλη ἡ προγενέστερη περὶ Πηδαλίου βιβλιογραφία.

οδωρήτου στό κείμενο τοῦ Πηδαλίου⁸, γεγονός πού κλόνισε τίς σχέσεις του καί μέ ἄλλα πρόσωπα ἀπό τόν κύκλο τῶν Κολλυβάδων⁹ καί τελικά ὁδήγησε, ὡς φαίνεται, στή ρήξη τῶν σχέσεών του μαζί τους ἀπό τό 1800 καί ἐντεῦθεν, ἀλλά καί σέ ἄλλα ἔργα πού ἐξέδωσαν ἢ προετοιμάζαν τήν ἐκδοσή τους οἱ Κολλυβάδες. Τέτοιο ἦταν οἱ *Κανόνες Ὁκτώηχοι εἰς τόν Θεολόγον Ἰωάννην τόν Εὐαγγελιστήν*, τό ὁποῖο ἐκδόθηκε στή Λειψία τό 1799, ἀποτελούμενο ἀπό ἑξὶ Κανόνες

8. Ἡ πράξη αὐτή τοῦ Θεοδωρήτου λύπησε τόσο τόν ὁσιο Νικόδημο, «ὁποῦ τό εἶχε κάλλιον, καθὼς μᾶς ἔλεγεν πολλαῖς φοραῖς, νά τόν ἐκτυποῦσε εἰς τήν καρδίαν μέ τήν μάχαιραν πάρεξ νά προσθήσῃ ἢ νά ἀφαιρέσῃ τι εἰς τὸ βιβλίον του», σημειώνει ὁ βιογράφος του Εὐθύμιος, ἔκδ. ΜΟΝ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΜΠΙΛΛΗΣ, *Ὁ πρωτότυπος Βίος τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1749-1809)*, Ἀθῆναι 1996⁹, σ. 12.

9. Βλ. τὰ δυσφημιστικά σχόλια τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου στό ἔργο του *Οὐρανοῦ κρίσις...*, ἐν Λειψία 1805, σ. 3, εἰς βάρος τοῦ Θεοδωρήτου, τόν ὁποῖο ἀποκαλεῖ «φθορέα τῆς κανονικῆς βίβλου» καί μέμφεται γιὰ τόν ἐμπαιγμό πού ὑπέστη ἀπό αὐτόν σχετικά μέ τήν ἐκδοση κάποιων ἔργων του. Ὁ Πάριος εἶχε στείλει καί μία ἀνέκδοτη ἐπιστολή στό Πατριαρχεῖο, καθὼς καί στόν συμπατριώτη του Κολλυβᾶ Ἰωάσαφ τόν Πάριο, ἐναντίον τοῦ Θεοδωρήτου. Βλ. σχετικά G. MARNELLOS, *Saint Nicodème l'Haïgorite (1749-1809) maître et pédagogue de la Nation Grecque et de l'Église Orthodoxe*, [AB 64], Θεσσαλονίκη 2002, σ. 161. Παρά ταῦτα, ὁ Κύριλλος Καστανοφύλλης κατατάσσει τό Θεοδώρητο μαζί μέ τόν ὁσιο Νικόδημο, τό Χριστοφόρο Προδρομίτη καί τόν Παῖσιο —τόν καλλιγράφο καί κολλυβᾶ ἢ τόν Βελιτσκόφσκυ—, μεταξύ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του: «Ἀγαπητέ, ἂν καί ἐξ ἁμαρτιῶν ἔχασα Νικοδήμους, Παϊσίους, Χριστοφόρους, Θεοδωρήτους, Βενεδίκτους καί ἄλλους καί ἄλλους χρησίμους καί ἁγίους ἀνδρας (τοὺς ὁποίους δὲν ἔχασα μόνον ἐγώ, ἀλλ' ὅλον τὸ γένος, ὡς ὅτι ἐχρησίμευον εἰς τήν ἐποχὴν ταύτην ὡς ἄλλοι Χρυσόστομοι καί ἄλλοι Βασίλειοι» (ΑΡΧΙΜ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΠΡΟΥΣΙΩΤΗΣ, *Κύριλλος ὁ Καστανοφύλλης (Βίος, δρᾶσις καί ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία)*, Ἀθῆναι 1965, σ. 104).

τοῦ ὁσίου Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου καὶ δύο «νεωστὶ συντεθέντες παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου καὶ ἐλλογιμωτάτου Διδασκάλου κυρίου Νικοδήμου τοῦ Ναξίου», ὅπως σημειώνεται στὸν τίτλο του, «ἐπιμελεία μὲν καὶ παρακινήσει τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμαδρίτου κυρίου Θεοδώριτου»¹⁰. Ἡ ὑμνογραφικὴ αὐτὴ ἔκδοση πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα πού ὁ Θεοδώρητος εἶχε μεταβεῖ στὴ Λειψία γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἐρμηνείας του στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη¹¹, βιβλίο τὸ ὁποῖο ὁ Θεοδώρητος εἶχε ζητήσει νὰ θεωρήσει καὶ ὁ ἅγιος Μακάριος¹² ἀλλὰ καὶ τοῦ Πηδαλίου.

10. Γιά τὴ μοναδική πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου καὶ τὰ σωζόμενα ἀντίτυπα του βλ. ΒΑΓ, σ. 119-120· Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466 ci-1800)*, τ. Α', [ΠΑΑ 48], Ἀθήνα 1984, ἀρ. 3032· Ο ΙΔΙΟΣ, *Βιβλιοθήκες Ἀγίου Ὁρους. Παλαιὰ ἐλληνικὰ ἔντυπα*, Ἀθήνα 2000, σ. 227· Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφικὴ ἐπιστάσις τῶν ἐκδόσεων Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου», *Πρακτικὰ Συμποσίου "Νικοδήμου Ἀγιορείτου τοῦ Ναξίου Πνευματικὴ Μαρτυρία"* (Νάξος, 8-11 Ἰουλίου 1993) = *ΕΕΚΜ ΙΣΤ'* (1996-2000) 390, 503-505.

11. Ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Α. ARGYRIOU, *Les Exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821)*, Thessalonique 1982, σ. 443-586· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ ἐσχατολογικὸς ρόλος τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γαλλίας μέσα στὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρητου Ἰωαννίνων (περ. 1740-1823)», *Καιρὸς. Τόμος τιμητικὸς στὸν ὁμότιμο Καθηγητὴ Δαμιανὸ Ἀθ. Δόϊκο* [ΕΕΘΣΠΘ. Τμ. Θεολογίας ν.σ. 5 (1995)] 11-24.

12. Βλ. ΠΡΩΤΟΠΡ. Γ. ΜΑΡΝΕΛΛΟΣ, «Ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου μέ τίτλο "Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικοδήμου τῆς πρὸς τὸν Θεοδώρητον πεμφθείσης" περὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως», *Ἀγκυρὰ Ἐλπίδος* περ. β', τχ. 11 (Νοέμ.-Δεκ. 2002) 16: «Περὶ δὲ τῆς Ἱερᾶς αὐτῆς ἐρμηνείας τῆς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τῇ σημειῶ ὅτι ἂν καλὰ καὶ εἶδον ὅτι ἰδιαιτέρως γράφει τῷ ἁγίῳ Κορίνθου νὰ τὴν θεωρήσῃ ἢ πανιερότης του, καὶ νὰ τῇ σημειώσῃ ὅσα ἐν αὐτῇ ἀπαντήσῃ μὴ συνάδοντα τοῖς κοινοῖς δόγμασι τῆς ἐκκλησίας»

Στό προοίμιό μάλιστα τοῦ ἔργου ὁ Θεοδώρητος σημειώνει ὅτι «περὶ τούτων ἔγραψα τῷ Σοφολογιωτάτῳ Διδασκάλῳ Κυρίῳ Νικοδήμῳ, καὶ ἀπέστειλέ μοι αὐτοὺς καὶ εἶχον εἰς χρῆσίν μου»¹³. Ἀλλὰ καὶ σέ ἐπιστολή του πρὸς τὸ Θεοδώρητο σχετικά μέ τήν ἐρμηνεία του στήν Ἀποκάλυψη, ὁ ὁσιος Νικοδημος προσδιορίζει τή φιλική τους σχέση μέ ιδιαίτερα θερμές ἐκφράσεις· ὁ Θεοδώρητος χαρακτηρίζεται «ἄκρος φίλος», ὁ ὁποῖος ὑποβλήθηκε σέ μεγάλους κόπους καὶ κινδύνους γιά νά τυπώσει τὸ κανονικόν, δηλ. τὸ Πηδάλιον, καὶ «ἀγαπητὸς ἀδελφός», ἐνῶ ὡς κατακλείδα τῶν παρατηρήσεών του γιά τὸ ἐν λόγω ἔργο τοῦ Θεοδώρητου τοῦ ὑπενθυμίζει ἐμφατικά· «οἶδε γὰρ ὅτι ὁ Νικόδημος πάντοτε μένει Νικόδημος πρὸς τὸν κύριόν του Θεοδώρητον, ὥσπερ καὶ ὁ Θεοδώρητος πάντοτε μένει Θεοδώρητος πρὸς τὸν Νικόδημον. Ταῦτόν εἶπεῖν φίλοι ἀμφοτέροι εἰλικρινεῖς τὴν ἀγάπην καὶ ἀδελφοὶ κατὰ Χριστόν»¹⁴.

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω, ἡ ἐνασχόληση τοῦ ὁσίου Νικοδήμου καὶ τοῦ Θεοδώρητου μέ κοινὰ θέματα στίς ὑμναγιολογικές τους ἔρευνες καὶ μελέτες, ὅπως ἡ «μετάφραση» τοῦ ἀρχικοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Νεκταρίου τοῦ Καρεώτη καὶ ἡ συμπερίληψή του στό *Νέον Ἐκλόγιον*¹⁵, τήν ἴδια στιγμή πού ὁ

13. *Κανόνες Ὁκτώηχοι εἰς τὸν Θεολόγον Ἰωάννην τὸν Εὐαγγελιστήν...*, Ἐν Λειψίᾳ 1799, σ. II.

14. ΠΡΩΤΟΠΡ. Γ. ΜΑΡΝΕΛΛΟΣ, «Ἀνέκδοτο χειρόγραφο...», ὁ.π., σ. 17, 21.

15. Ὁ Βίος καὶ ἡ Ἀκολουθία ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν καθηγ. Π.Β. ΠΑΣΧΟ, «“Σώφρων μεμνῶς” ἤτοι ὑμναγιολογικά εἰς ἅγιον Νεκτᾶριον τὸν Καρεώτην, μετὰ τοῦ Βίου καὶ τῆς Ἀκολουθίας αὐτοῦ τὸ πρῶτον νῦν ἐκδιδομένων», *Δίπτυχα Α΄* (1979) 247-281 μέ βάση τὸν κώδ. Δοχειαρίου 73. Ὁ ΜΟΝ. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ ΔΟΧΕΙΑΡΙΤΗΣ, «Ἅγιοι, Ὅσιοι καὶ Νεομάρτυρες Δοχειαρίτες», *Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου*, Ἅγιον Ὄρος 2001, σ. 141,

Θεοδώρητος συνέθετε τήν Ἀκολουθία του¹⁶, καθώς καί ἡ ἀνώνυμη σημείωση σχετικά μέ τή Διήγηση τοῦ θαύματος «ἐν τῷ λάκκῳ τοῦ Ἰδδεν παρὰ τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ», στό φ. 2^ο τοῦ κώδ. Ἀγ. Παντελεήμονος 206 (18ος/19ος αἰ.) «Θεοδώρητος ἀρχιμανδρίτης καί προηγούμενος τῆς ἱερᾶς Μεγίστης Λαύρας, ὁ καί τῆς Κοινοβιακῆς μονῆς Ἐσφιγμένου ἡγούμενος ὕστερον χρηματίσας, ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις εὗρεν εἰς παλαιά σωζόμενα χειρόγραφα, ὅτι ἔγεινε (sic) τὸ

149-150 σημ. 68-69 ἐπισημαίνει τήν ὑπαρξή καί ἐνός ἀκόμη κώδικος, τοῦ Δοχειαρίου 198, πού παραδίδει τόν ἴδιο Βίο, καί τεκμηριώνει ἐπαρκῶς ὅτι ὁ ὁσιος Νικόδημος ἔλαβε ὑπόψη του καί τοὺς δύο κώδικες. Ὁ ἀρχικός Βίος προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τή γραφίδα τοῦ Πρώτου τοῦ Ἀγίου Ὁρους Σεραφεῖμ θυηπόλου, συντάκτη καί ἄλλων Βίων καί Διηγήσεων κατὰ τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 16ου αἰώνα. Βλ. σχετικά ΚΡ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, «Παραδόσεις καί πραγματικότητες στό Ἅγιον Ὄρος στὰ τέλη τοῦ ΙΕ' καί στίς ἀρχές τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα», ΕΙΕ/ΙΒΕ, Ὁ Ἄθως στοὺς 14ο-16ο αἰώνες, [ΑΣ 4], Ἀθήνα 1997, σ. 111-112, σημ. 56 & 114, σημ. 66: «Μήπως κάτω ἀπὸ τοὺς ἀνώνυμους συγγραφεῖς τῶν Βίων τοῦ Κοσμᾶ Ζωγραφίτου ἀλλὰ καί τοῦ συγχρόνου του Νεκταρίου τοῦ Καρεώτου κρύβεται ὁ Σεραφεῖμ;».

16. Ἡ Ἀκολουθία φέρει ἀκροστιχίδα στὰ θεοτοκία «Θεοδωρίτω». Τό γεγονός ὅτι ὁ συνθέτης τῆς προτιμᾶ γιὰ τὸ ὄνομά του τήν ἰδιόζουσα γραφή «Θεοδωρίτος», πού χρησιμοποιεῖ ὁ Θεοδώρητος σέ ὅλα τὰ ἔργα πού ἐξέδωσε ἢ ἐπιμελήθηκε, σέ συνδυασμὸ μέ τή μαρτυρία τοῦ ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ, «Θεοδώρητος προηγούμενος Λαυριώτης ὁ κωδικογράφος», ΒΖ 44 (1951) 346 ὅτι «συνέγραφε ποιήματα καί ἀκολουθίες ἁγίων», συνηγορεῖ, κατὰ τή γνώμη μας, στήν ἀπόδοση τῆς πατρότητος τῆς ἐν λόγω Ἀκολουθίας σ' αὐτόν. Γιά τήν ἀνωτέρω γραφή, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται καί στόν κώδ. Δοχειαρίου 81 («παρὰ τοῦ ἱεροδιδασκάλου κυρίου Θεοδωρίτου»), αὐτόγραφο σύμφωνα μέ τὸ ΜΟΝ. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟ ΔΟΧΕΙΑΡΙΤΗ, «Βιβλιογράφοι καί Κωδικογράφοι», Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὄρος 2001, σ. 236, πού παραδίδει τήν Ἑρμηνεία του στήν Ἀποκάλυψη, πρβλ. καί ΜΗΤΡ. ΣΟΥΗΔΙΑΣ Π. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, «Μή ἐπισημανθεῖσαι προσθήκαι τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου ἐν τῷ Πηδάλιῳ», Κληρονομία 21 (1989) 196 σημ. 7.

τοιούτον θαῦμα, περιελθὼν αὐτὰ ἐπιμελῶς ὡς ζηλωτῆς ὢν, καὶ φιλομαθῆς καὶ ἱεροδιδάσκαλος»¹⁷, Διήγησις ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, περιλήφθηκε ἐπίσης στό Νέον Ἐκλόγιον, συνιστᾶ σιωπηρὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν καί σέ ἄλλα ἔργα.

Ἐπιπλέον, εἶναι ἀξιοσημεῖωτο τό γεγονός ὅτι ἀρκετά πρόσωπα, ὅπως ὁ πρῶην Θεσσαλονίκης Δαμασκηνός –μετέπειτα μοναχός Δανιήλ–, πρόσωπο μέ ἰδιαίτερο κῦρος στό Ἅγιον Ὅρος κατά τήν περίοδο αὐτή¹⁸, ἢ ὁ Κύριλλος ὁ ἐξ Ἀγράφων, ἐξακολουθοῦσαν νά διατηροῦν φιλικές σχέσεις μέ ἐκπροσώπους καί τῶν δύο παρατάξεων. Ἔτσι, ὁ Δανιήλ ἐμφανίζεται συμπαρατασσόμενος μέ τόν Ἀθανάσιο Πάριο σέ φιλονεικία του μέ τό Βησσαρίωνα τόν ἐκ Ραφάνης στή μονή Ἰβήρων¹⁹ καί συμβουλεύει κατευναστικά τό Χριστοφόρο Προδρομίτη νά σταματήσει νά ἀναμιγνύεται στήν κολλυβαδική ἔριδα²⁰, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη ὁ διδάσκαλος Σέρ-

17. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. Β', Amsterdam 1966 (φωτ. ἀνατ.), σ. 329.

18. Βλ. Π. ΣΚΑΛΤΣΗΣ, «Ὁ ἄγιος Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος στό Συναξάριο καί στήν Ὑμνογραφία», *Ὁ Νεομάρτυς Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος πολιούχος Μυτιλήνης. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (17-19 Φεβρουαρίου 1998), Μυτιλήνη 2000, σ. 162-164.

19. Βλ. Χ. ΤΖΩΓΑΣ, *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὁρει κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα*, [Διδ. Διατριβή], Θεσσαλονίκη 1969, σ. 38· Δ. ΒΑΛΛΗΣ, «Ἡ στάσις τοῦ λόγιου μοναχοῦ Βησσαρίωνα στίς ἔριδες τῶν μοναχῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα», *Κληρονομία* 27 (1995) 162-163.

20. Βλ. σχετικά Δ. ΒΑΛΛΗΣ, ὅ.π., σ. 162 [ὅπου ἐκδίδεται ἀπαντητική ἐπιστολή τοῦ Χριστοφόρου πρός τό Δαμασκηνό, χρονολογούμενη τήν 29η Μαΐου τοῦ 1776]. Καί ὁ ὁσιος Νικόδημος, στή μνημονευθεῖσα ἐπιστολή του πρός τό Θεοδώρητο (ἔχδ. Π. Γ. Μαρνελλος, σ. 19) σημειώνει ὅτι εἶχε ἀφαιρέσει κάποια σημεία ἀπό τό *Πηδάλιον*, προσθέτωντας: «Καί τοῦτο ἐποίησα διὰ νά μὴ προξηγήσω ταραχήν εἰς τοὺς πολλούς, μείζονα τήν

γιος Μακρᾱῖος, ἀντιπαρατιθέμενος μέ τούς Κολλυβάδες στό ζήτημα περί τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως, ἐμφανίζεται νά διατηρεῖ σχέσεις μέ τό Δανιήλ²¹, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε προτείνει νά ἀναλάβει καί τή διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς Χίου. Ἐπιπλέον, ὁ Θεοδώρητος πλέκει τό ἐγκώμιο τοῦ Δανιήλ γιά τίς συνεχεῖς προσπάθειές του ὑπέρ τῆς ἐπανακοινοβιοποιήσεως τῶν μονῶν Ξενοφῶντος καί Ἑσφιγμένου²².

βλάβην τῆς ὠφελείας ἔχουσιν, συμβουλία τινῶν διακριτικῶν ὑπακούσας». Τῇ μαρτυρίᾳ αὐτῇ ἐπιβεβαιώνει καί ὁ βιογράφος του, Εὐθύμιος Σταυρουδάς, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι ὁ Νικόδημος «νά γράψῃ καί νά ὁμιλήσῃ καθὼς ἤξευρεν δὲν ἐτολμοῦσεν, διατι ἔβλεπεν ὅτι ἐδῶ οἱ πρόκριτοι πατέρες τοῦ Ὁρους δὲν ἔχουν καμίαν προσοχὴν οὔτε εἰς τὰς παραδόσεις τῶν Ἀγίων Πατέρων οὔτε εἰς τὰ Τυπικά ὅπου βλέπουν κάθε ἡμέραν» [ΜΟΝ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΜΠΙΛΛΗΣ (ἐκδ.), Ὁ πρωτότυπος Βίος τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1749-1809), Ἀθῆναι 1996⁹, σ. 15].

21. Ὁ Δανιήλ εἶχε μεταφέρει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν στό Ἅγιον Ὅρος τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σεργίου Μακρᾱίου πρὸς τὸν Κύριλλο τὸν ἐξ Ἀγράφων σχετικὰ μέ τό ζήτημα τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως, ἐνῶ σέ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τό Σέργιο, ἀφενὸς τὸν ἐγκωμιάζει («ἀλλὰ σὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα φιλόσοφος») καί τοῦ ὑπενθυμίζει τὴν παλαιὰ τους φιλίαν («νὴ τὴν φιλίαν ἡμῶν τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην»), ἀφετέρου δέ τὸν συμβουλεύει μέ κατευναστικὸ ὕφος νά μὴν ἐνεργήσῃ ἢ γράψῃ κατὰ τῶν ἀντιπάλων του («Μὴ λανθανέτω δέ σε καὶ τοῦτο, ὅτι οἰαδῆτις ἐπήρεια αὐτοῖς γένοιτο, ἐμοὶ ἔσῃ αὐτὴν πεποιηκώς· εἴτα καὶ οὗτοι οὐκ ἀμοιρήσουσι δι' ὧν σε ἀμυνοῦνται καὶ ἐπὶ τὰ κυριώτερα βλάβουσιν, οἷα ἐστὶν ἢ παρὰ πᾶσι μάλιστα τοῖς αὐτοῦ ὑπόληψίς σου, καὶ πρόσσεχε καλῶς μὴ κινήσῃς κατὰ σοῦ ὀξύτερον τὸν κάλαμον αὐτῶν»). Βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν Ἀλωσιν», ΕΑ ἔτ. Γ' τ. 4 (1882-1883) 671, 672.

22. Βλ. ΓΕΡ. ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, Τὸ Ἅγιον Ὅρος, Καρυές 1988, σ. 163-164. Ὁ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Ὁ Ἄθως, Ἀθήνα 1990 (φωτ. ἀνατ.), σ. 226 σημ. 122 μνημονεύει καί σημείωση τοῦ Θεοδώρητου γιά τὸν Δανιήλ σέ κώδικα τῆς μονῆς Ἑσφιγμένου.

Ἀνάλογες διαπιστώσεις προκύπτουν ἀπό τίς πηγές καί γιά τόν ἱερομόναχο Κύριλλο τόν ἐξ Ἀγράφων, πρόσωπο ἐπίσης ἠϋξημένου κύρους στό Ἅγιον Ὅρος, πού χρημάτιζε μάλιστα κοινός πνευματικός τοῦ Ὁρους, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξάδελφος καί συμμαθητής τοῦ Σεργίου Μακραίου²³ καί ἐπικοινωνοῦσε μέσω ἐπιστολῶν μέ τόν πατριάρχη Καλλίνικο Γ' σχετικά μέ τήν ἔριδα περί τῶν κολλύβων²⁴. Ἀπό τίς ἀνωτέρω πηγές προκύπτει ὅτι, ἀρχικά τουλάχιστον, ὁ Κύριλλος δέν ἔτρεφε ἀγαθές ἐντυπώσεις γιά τό κίνημα τῶν Κολλυβάδων. Τήν ἴδια στιγμή, ὡστόσο, ἐπεδίωκε νά διατηρεῖ καλές

23. Βλ. τούς πολύ ἐπαινετικούς χαρακτηρισμούς τοῦ Μακραίου στό ἔργο του *Ὑπομνήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1750-1800)*, ἔκδ. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Ἀθήναι 1972 (φωτ. ἀνατ.), σ. 278: «Κύριλλος ἱερομόναχος ἐκ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων, Θετταλός, εἰδήμων τῶν λογικῶν τεχνῶν καί ἐπιστημῶν... διὰ πάσης ὁμιλίας διδάσκων ἐν τῷ κοινῷ τοῦ ἀγίου Ὁρους τήν πνευματικὴν καταρτίζει οἰκοδομήν, κοινὸς χρηματίζων διδάσκαλος πνευματικός». Γιά τή σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν βλ. Κ. ΔΗΜΑΡΑΣ, «Θεοφάνους τοῦ ἐξ Ἀγράφων Βίος Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶς», *Ἑλληνικά* 10 (1937-1938) 215, 218. Ὁ Κύριλλος εἶναι ὁ ἀποδέκτης καί μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Σεργίου, ἡ ὁποία μᾶς παραδίδεται στόν κώδ. Ξενοφώντος 88, σχετικῆς μέ τό ζήτημα τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως, τήν ὁποία ἐκδίδουμε στή μελέτη μας, «Ἄγνωστα καί ἀνέκδοτα ἔργα σχετιζόμενα μέ τήν ἔριδα περί τῆς συνεχοῦς θείας Μεταλήψεως», *ΕΕΘΣΠΘ [Τμῆμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας]* ν.σ. 11 (2006) [ὑπό ἔκδοση].

24. Βλ. Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Κολλυβάδες - Ἀντικολλυβάδες (Ἐξ ἐπιστολαί νῦν τό πρῶτον ἐκδιδόμεναι)», *Ἀντίδωρον Πνευματικόν. Τιμητικός Τόμος Γερασίμου Ἱω. Κονιδάρη*, Ἀθήναι 1981, σ. 464έ., ἰδίως τήν δ' ἐπιστολή (Ἐπιστολή Κυρίλλου ἱερομονάχου καί πνευματικοῦ καί διδασκάλου τοῦ Ὁρους πρὸς τόν πατριάρχην Καλλίνικον), ἀλλά καί τίς ἀπαντητικῆς ἐπιστολές ὑπ' ἄρ. α' καί σ' τοῦ ἴδιου πατριάρχου πρὸς τόν Κύριλλο. Πρβλ. καί ΑΘ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχου Καλλίνικου Γ' (1713-1791) καί τὰ βασικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του μέ βάση τήν ἐπιστολογραφία του*, Λάρισα 2000, σ. 136-139.

σχέσεις μέ τόν ἅγιο Ἀθανάσιο τόν Πάριο, ὁ ὁποῖος τοῦ δήλωνε ὅτι ἐπιθυμοῦσε κι ἐκεῖνος τή φιλία του, διότι ἦταν «ἄνθρωπος ἐπεικῆς καί μέτριος», ἀλλά συγχρόνως ἔψεγε τή νοοτροπία του νά διατηρεῖ ἰσορροπίες, γιά νά εἶναι ἀγαπητός σέ ὅλους²⁵. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὁ Σέργιος Μακραῖος σέ ἐπιστολή του πού χρονολογεῖται τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1785, ἐπικρίνει τόν Κύριλλο γιά τήν ὑπέρ τῶν κολλυβαδικῶν θέσεων στάση του στό ζήτημα περί τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως, τό ὁποῖο εἶχε ἀνακινήσει ἡ ἔκδοση τοῦ δευτέρου ἄνωνύμου βιβλίου περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως τό 1783²⁶. Ἐπιπλέον, ὁ Κύριλλος ἐπιδοκιμάζει τό 1806, μέ μία ἐπικυρωτική ἐπιστολή του πού ἐκδόθηκε στό ἔργο τοῦ ὁσίου Νικοδήμου Ἑρμηνεία εἰς τὰς Ἑπτὰ Καθολικάς Ἐπιστολάς, τήν ἔκδοση τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου «πρὸς ὠφέλειαν παντὸς τοῦ χριστωνύμου πληρώματος»²⁷.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτές σχετίζονται ἄμεσα μέ τό γεγονός ὅτι, παρὰ τίς μέχρι σήμερα ἐρευνητικές προσεγγίσεις

25. Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Κολλυβάδες - Ἀντικολλυβάδες», ὅ.π., σ. 475.16-25: «... καί πολλῶν ἐκατέρωθεν λόγων γινομένων καί αἰμάτων ἀδελφικῶν ἐπὶ τούτοις ἐκχυθέντων... θαυμάζω πῶς λέγεις ὅτι ὑπάρχεις ἀδιάφορος, τουτέστι νά στέργης ὡς καλὸν καί τὸ ἓνα καί τὸ ἄλλο... Θέλεις μοι ἀποκριθῇ ὅτι δὲν γίνεσαι διώκτης κατὰ τινος καί πεισματικός, ἀλλ' οὐδὲ ὀρθοτομεῖς, ἀδελφέ, τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἡσύχιον ἀγαπᾷς βίον καί βούλεσαι νά εἶσαι ἀγαπημένος μετὰ πάντων. Ἀδελφέ, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, εὐσεβοῦντι καί κατὰ Χριστὸν ζῶντι μή τί γε ἀνδρὶ διδασκάλῳ».

26. Κώδ. Ξενοφώντος 88, σ. 442-455. Βλ. καί Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐπὶ δύο ἑτεροδιδασκαλιῶν», ΕΑ τ. 36 (1916) 41-46.

27. Ἑρμηνεία εἰς τὰς Ἑπτὰ Καθολικάς ἐπιστολάς... ὑπὸ τοῦ ἐν μοναχοῦς ἐλαχίστου Νικοδήμου Ἀγιορείτου ἐκ διαφόρων συνερανισθεῖσα..., Ἐνετίησιν 1806, σ. γ'. Πρβλ. ΣΤ. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, Ἐκκλησία καί λογοκρισία στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία (1700-1850), Καβάλα 1995, σ. 98.

τοῦ κολλυβαδικοῦ κινήματος, ἐξακολουθοῦν νά ὑφίστανται ἀρκετά κενά τόσο στήν ἱστορική ὥσο καί στή θεολογική ἔρευνα. Τό συμπέρασμα αὐτό προκύπτει ἀπό τή διαπίστωση ὅτι ἀρκετές ἀπό τίς πηγές πού παρέχουν ἐξαιρετικά σημαντικές πληροφορίες γιά τό ἱστορικό καί θεολογικό πλαίσιο αὐτῆς τῆς παρατεταμένης ἔριδας σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, παραμένουν ἀνέκδοτες καί συχνά ἄγνωστες.

Ἄναφέρουμε ἐνδεικτικά τό κρίσιμο θεολογικό ζήτημα περί τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως, πού ἐξελίχθηκε σέ ἔριδα ἐξίσου σημαντική μέ ἐκείνην περί τῶν ἱερῶν μνημοσύνων καί ἀπετέλεσε τή συνέχειά της, ἀφοῦ καί σ' αὐτήν ἐξακολούθησαν νά πρωτοστατοῦν τά ἴδια πρόσωπα πού ὑπεραμύνονταν ἢ καταδίκάζαν τήν τέλεση τῶν μνημοσύνων μόνο τό Σάββατο καί ὄχι καί τήν Κυριακή²⁸. Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὥστόσο, ὅτι τόσο τά ἱστορικά δρώμενα ὥσο καί τά σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως κείμενα δέν ἔχουν ἀκόμη παρουσιασθεῖ στό σύνολό τους²⁹, στοιχεῖο

28. Ὅπως χαρακτηριστικά ὑπογραμμίζει ὁ ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔ. ΣΚΡΕΤΤΑΣ, *Ἡ θεία Εὐχαριστία καί τά προνόμια τῆς Κυριακῆς κατά τή διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 315, «πλὴν τοῦ ζητήματος τῶν μνημοσύνων καί τοῦ ἀναστασίμου χαρακτήρος τῆς Κυριακῆς ἡμέρας, τό σοβαρότερο θέμα τῆς μετὰ τῶν ἀντιφρονούντων ἔριδας τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων ὑπῆρξε ἡ σοβαρή καί ἐνδελεχῆς ἐνασχόλησή τους μέ τή συνεχή μετάληψη τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἡ ὁποία καί ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τοὺς κυριότερους ἄξονες τῆς λειτουργικῆς τους διδασκαλίας».

29. Πρβλ. τή σχετική παρατήρηση τοῦ ΑΘ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗ, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ' (1713-1791) καί τά βασικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του μέ βάση τήν ἐπιστολογραφία του*, Λάρισα 2000 σ. 135: «παραμένει ἀκόμη εὐρύ πεδίο μελέτης τοῦ πολὺπλευρου αὐτοῦ πνευματικοῦ φαινομένου καί βαθύτερης ἀποτίμησης τῆς σημασίας του γιά τό χῶρο τῆς Ἀνατολῆς. Πολλὰ ἀπὸ τά ἔργα τῶν Κολλυ-

πού δυσχεραίνει μία πιά τεκμηριωμένη ή τουλάχιστον πιά ολοκληρωμένη αποτίμηση τόσο τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου ὅσο καί τῶν θεωρητικῶν κατευθύνσεων καί τῆς σχετικῆς ἐπιχειρηματολογίας πού χρησιμοποιήθηκε κατὰ τήν ἐκδήλωσή της καί ἀπό τίς δύο πλευρές.

Σημειώνουμε ἓνα ἐνδεικτικό παράδειγμα: Τήν ἔριδα αὐτή ἀνατροφοδότησε, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ ἔκδοση ἐνός ἀνωνύμου βιβλίου περί τῆς συχνῆς θείας Μεταλήψεως τό 1783, ἡ ὁποία προκάλεσε νέες συζητήσεις καί κατηγορίες γιά τήν ἀνωνυμία τοῦ συντάκτη του καί τό περιεχόμενό του. Τά σημαντικότερα ὅμως κείμενα, πού προέρχονται καί ἀπό τίς δύο μερίδες καί ἀφοροῦν στό συγκεκριμένο βιβλίο, παραμένουν ἀνέκδοτα ἢ καί ἄγνωστα ὥς τίς μέρες μας. Πρόκειται γιά τή μνημονευθεῖσα ἐπιστολή³⁰

βάδων παραμένουν ἀνέκδοτα καί ἄλλα ἴσως λανθάνουν ἀναμένοντας φιλόπονοὺς μελετητές νά ἐντυφίσουν στό περιεχόμενό τους».

30. Ἀνέκδοτη στόν κώδ. Ξενοφώντος 88 (Λ. 790), σ. 442-458, στόν ὁποῖο ὁ γραφέας τοῦ Δούκας Ἀποστολίδης, μαθητής τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου στή Θεσσαλονίκη, ἔχει καταγράψει ἓνα σημαντικό ἀριθμό κειμένων πού σχετίζονται μέ τήν ἔριδα περί τῆς συχνῆς θείας Μεταλήψεως. Γιά τά σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό κείμενα, ἐκτός τῶν ἀνωτέρω, σημ. 26, βλ. καί στό Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐτεροδιδασκαλία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετά τήν Ἀλωσιν», *ΕΑ* ἔτ. Γ' τ. 4 (1882-1883) 671-672, ὁ ὁποῖος ἐκδίδει ἀπό τόν ἐν λόγω κώδικα τήν Ἀπόκρισι τοῦ Διονυσίου Ἀρδαμερίου «πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα, τίνα γνώμην ἔχει περὶ τοῦ ἀωνύμου βιβλίου τοῦ περὶ τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως» καί τήν ἐπιστολή τοῦ πρώην Θεσσαλονίκης Δαμασκηνοῦ —μοναχοῦ Δανιήλ— πρὸς τόν Σέργιο Μακραιο.

Ἡ ἐπιστολή αὐτή περιλαμβανόταν καί στίς σσ. 217-225 τοῦ [ἀπολεσθέντος] χειρόγραφου τόμου Β' τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Ὁδησοῦ. Βλ. ΣΠ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΣ, «Κατάλογος μετὰ περιγραφικῶν σημειώσεων τῶν Κωδίκων τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Ὁδησοῦ», *Ἐπετηρίς Παρνασσοῦ* Η' (1904) 154-156. Ἀόριστη μνεία τῆς ἐν λόγω ἐπιστολῆς γίνεται ἀπό τό Ν. ΖΑΧΑ-

τοῦ διδασκάλου τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Σεργίου Μακραιοῦ πρὸς τὸν πνευματικό τοῦ Ὁρους καὶ διδάσκαλο Κύριλλο τὸν ἐξ Ἀγράφων τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1785 καὶ κυρίως τῇ μακροσκελέστατῃ ἀνώνυμῃ Ἀπολογία πρὸς τὴν ἄνω ἐπιστολὴν (σ. 458-531), τὴν ὁποία ὁ Μ. Γεδεὼν ἀποδίδει στὸν ἅγιο Ἀθανάσιο τὸν Πάριο³¹. Τὴν ἄποψη τοῦ Γεδεὼν ἐπιβεβαιώνει ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἴδιας ἀνώνυμης πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἀπολογία πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Σεργίου γραφέντα κατὰ τοῦ ἱεροῦ βιβλίου τοῦ περὶ τῆς συνεχοῦς διαγορεύοντος θείας μεταλήψεως» στὸν κώδ. Ἀγ. Παντελεήμονος 501, σ. 223-254³², ὁ ὁποῖος προῆλθε ἀπὸ τῆς συστάχωσης διαφόρων σπαραγμάτων ἢ ὀλιγοσέλιδων χειρογράφων πού τὰ περισσότερα χρονολογοῦνται στὸ 18ο αἰώνα. Τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνώνυμου συντάκτη αὐτῆς τῆς Ἀπολογίας ἀποκαλύπτει ὁ ἄγνωστος συσταχωτῆς τοῦ κώδικος καὶ συντάκτης τοῦ Πίνακος περιεχομένων του, ὁ ὁποῖος στή σ. 386 σημειώνει· «Τοῦ αὐτοῦ <Ἀθανασίου τοῦ Παρίου> Ἀπολογία...», γιὰ νὰ προσθέσει στὸ τέλος· «(διὰ χειρὸς αὐ-

ΡΟΠΟΥΛΟ, «Σέργιος Μακρῆς, ὁ διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἀκαδημίᾳ», ΓΠ 53 (1970) 68 σημ. 81.

31. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, ὁ.π., σ. 671: «...ταύτη δ' ἔπεται ἀπολογία, πάντως τοῦ Παρίου...».

32. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. Β', Amsterdam 1966, σ. 384. Στίς σ. 149-222 περιλαμβάνεται ἡ ἀνέκδοτῃ ἐπιστολὴ τοῦ Παρίου «πρὸς τὸν λογιώτατον Κυπριανὸν καὶ πρὸς πάντας ἀπλῶς τοὺς λέγοντας ὅτι αὐτὸς ἐχρημάτισεν αἷτιος τῶν ἐν τῷ Ὁρει τοῦ Ἀθωνος ταραχῶν καὶ σκανδάλων ἀπολογητικὴ», στήν ὁποία ἐπίσης ἀσχολεῖται μέ τό ζήτημα τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως. Βλ. Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, «Θύραθεν θεώρηση Ἀθανασίου τοῦ Παρίου», Ἡ Ἑκατονταπυλιανή καὶ ἡ χριστιανικὴ Πάρος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Πάρος 1998, σ. 463.

τοῦ τοῦ Ἀθανασίου Παρίου)»³³. Σχετικά δέ μέ τό περιεχόμενό της, ἡ ἐπιστολιμαία αὐτή Ἀπολογία τοῦ Παρίου ἔρχεται νά προστεθεῖ στήν πλούσια θεολογία πού ἀναπτύσσει σέ ἀρκετά ἔργα του σχετικά μέ τή συχνή θεία μετάληψη³⁴.

Μία δεύτερη χαρακτηριστική περίπτωση ἀποτελεῖ τό ἄγνωστο κολλυβαδικό ἔργο τοῦ ἐλάχιστα γνωστοῦ Κολλυβά ἱερομονάχου Ἰωάσαφ τοῦ Παρίου³⁵, γνωστοῦ ὡς γραφέ-

33. Ἡ προσθήκη αὐτή ὄχι μόνο μαρτυρεῖ τήν πατρότητα τοῦ ἄγνωστου αὐτοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, ἀλλά μᾶς πληροφορεῖ ὅτι καί τό τμήμα τοῦ κώδικος Παντελεήμονος 501 πού τό παραδίδει εἶναι αὐτόγραφο. Ἡ ἀκρίβεια αὐτῆς τῆς μαρτυρίας ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τή συγκριτική ἐξέταση τῆς γραφῆς τῶν σελίδων στίς ὁποῖες παραδίδεται αὐτή ἡ ἄγνωστη Ἀπολογία τοῦ Παρίου μέ αὐτόγραφους κώδικές του πού κατὰ τό παρελθόν ἔχουν ἐντοπισθεῖ. Βλ. σχετικά Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Ἄγνωστα καί αὐτόγραφα ὑμνοαγιολογικά ἔργα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου σέ ἁγιορειτικά χειρόγραφα», *Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 2000, σ. 139-140, 160-161 (πίν. 1-2).

34. Γιά τίς γενικές κατευθύνσεις τῆς σχετικῆς διδασκαλίας του βλ. ΠΡΩΤΟΠΡ. Β. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ, «Ἡ διδασκαλία περί συχνῆς θείας μεταλήψεως κατὰ τόν Ἀθανάσιο Πάριο», *Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 2000, σ. 317-326· ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔ. ΣΚΡΕΤΤΑΣ, *Ἡ θεία Εὐχαριστία...*, ὁ.π., σ. 318-319. Βλ. καί ΧΡ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ, «Οἱ ἐπίσκοποι Ἱερισσοῦ Ἰάκωβος καί Ἀρδαμερίου Διονύσιος καί ἡ ἐμπλοκή τους στίς ἔριδες τοῦ Ἀγίου Ὅρους τόν 18ο αἰ.», *Ἅγιον Ὅρος: Πνευματικότητα καί Ὁρθοδοξία – Τέχνη*. Β' Διεθνές Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη, 11-13 Νοεμβρίου 2005), [MB 102], Θεσσαλονίκη 2006, σ. 29-38, ὅπου παρουσίαση τοῦ περιεχομένου ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ Παρίου σχετικά μέ τό ἴδιο ζήτημα.

35. Στό συμπατριώτη του Ἰωάσαφ ἀπευθύνει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος τό 1811 μία ἐπιστολή σχετική μέ τήν κολλυβαδική ἔριδα, πού σώζεται στό ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπεδίου. Βλ. G. MARNELLOS, *Saint Nicodème l'Hagiorite (1749-1809) maître et pédagogue de la Nation Grecque et de l'Église Orthodoxe*, [AB 64], Θεσσαλονίκη 2002, σ. 161 ἀρ. 9· Π. Κ. ΚΑΛΛΙΑΝΟΣ, «Ἀνέκδο-

ως δύο χειρογράφων που φυλάσσονται σέ άγιορειτικές βιβλιοθήκες: α) τοῦ χφ. αρ. 25 τῆς Βατοπεδινῆς Σκήτης τοῦ ἁγίου Δημητρίου καί β) τοῦ χφ. αρ. 150 τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου³⁶. Ἐντούτοις, διέλαθε τῆς προσοχῆς τῶν περισσοτέρων ἐρευνητῶν ἡ ὑπαρξὴ δύο ἀκόμη ἁγιορειτικῶν κωδίκων, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν ἔργα του μέ κολλυβαδικό περιεχόμενο.

Πρόκειται, κατ' ἀρχήν, γιά τόν κώδικα Ἀγ. Παντελεήμονος 206, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τό 18ο καί 19ο αἰ.³⁷ Στά φύλλα 134^v-152^r περιλαμβάνονται τρία ἔργα τοῦ Ἰωάσαφ πού ἀναφέρονται στά κυρίαρχα ζητήματα τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως καί τῶν κολλύβων καί ἀπευθύνονται στούς μοναχοὺς κάποιας σκήτεως³⁸: α. «Ἐπιστολή Ἰωάσαφ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστου ἀπολογητικῇ πρὸς πάντας τοὺς

τῇ ἐπιστολῇ Ἀγιορειτῶν πρὸς τόν ἡγούμενο τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στή Σκιάθου, Φλαβιανό», *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς* τχ. 46-47 (1991-1992) 129-130. Ἀνασύνθεση τῆς βιοεργογραφίας του στή μελέτη μας, «Ἐγνωστα καί ἀνέκδοτα ἔργα σχετιζόμενα μέ τὴν ἔριδα περὶ τῆς συνεχοῦς θείας Μεταλήψεως», *ΕΕΘΣΠΘ [Τμῆμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας]* ν.σ. 11 (2006) [ὑπό ἔκδοσιν].

36. Βλ. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Πάριοι γραφεῖς καί κτίτορες κωδίκων», *Ἡ Ἐκατονταπυλιανή καί ἡ χριστιανικὴ Πάρος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 1998, σ. 361-362· ΜΟΝ. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ ΔΟΧΕΙΑΡΙΤΗΣ, «Βιβλιογράφοι καί Κωδικογράφοι», *Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου*, Ἅγιον Ὄρος 2001, σ. 234.

37. Βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων*, τ. Β', Amsterdam 1966, σ. 329 ἀρ. 13-15. Δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο τό γεγονός ὅτι τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάσαφ ἔπεται ἡ Ὁμολογία πίστεως τοῦ ὁσίου Νικοδήμου.

38. Αὐτό δηλώνεται στήν ὠα τοῦ φ. 134^v: «τοὺς τῆς Σκήτεως πατέρας». Ἀπό τίς πηγές γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἰωάσαφ ἐμόναζε στή Βατοπεδινὴ Σκήτη τοῦ ἁγίου Δημητρίου· εἶναι, ἐπομένως, ἀρκετά πιθανό νά ἀπευθύνεται στοὺς συνασκητές του στήν ἐν λόγω Σκήτη.

μεμφομένους και κατηγοροῦντας τοὺς συνεχῶς μεταλαμβάνοντας...» (φφ. 134^v-140^r), β. «Ἀπολογία Ἰωάσαφ ἱερομονάχου τοῦ Παρίου» (φφ. 140^r-141^r) καὶ γ. «Ἐπιστολὴ Ἰωάσαφ πρὸς τοὺς κατηγοροῦντας τοὺς μὴ ποιοῦντας κόλλυβα κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ ἀποδεικνύουσα ὅτι πρέπει νὰ φυλάττωμεν τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις» (φφ. 141^r-152^r). Ἐνα ἀκόμη ἔργο του, σχετιζόμενο μὲ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα, μᾶς παραδίδεται στό Λαυρεωτικὸ κώδικα Γ 139 (2167), (φ. 77-88) καὶ ἐπιγράφεται ὡς «Ἐπιστολὴ Ἰωάσαφ ἱερομονάχου Παρίου πρὸς τινὰ ἱερωμένον ἐρωτήσαντα περὶ τῆς Ἱερᾶς Μεταλήψεως»³⁹.

Οἱ ἴδιες διαπιστώσεις ἀφοροῦν καὶ στὴν ἐλλιπὴ χρήση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τοῦ Βίου τοῦ κολλυβᾶ γέροντος Ἱεροθέου, ὁ ὁποῖος πλουτίζει τίς ἱστορικές γνώσεις μας γιὰ τὴν ἔριδα περὶ τῆς συνεχοῦς θείας μεταλήψεως πού ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐπιβιώνει ἐπὶ δεκαετίες μετὰ τὴν πρώτη ἐκδήλωσή της. Ὁ συντάκτης τοῦ ἐκτενοῦς Βίου του καὶ μαθητῆς του Εὐθύμιος ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὴν ἐμπλοκὴ τοῦ Ἱεροθέου στὴν ἔριδα, μετὰ τίς κατηγορίες πού ἐκτόξευσε ἐναντίον του ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁρμώμενος ἱεροδιάκονος Ἀμβρόσιος, πού εἶχε ἐγκαταβιώσει στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα στή μονὴ Ἑσφιγμένου, γεγο-

39. Βλ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, «Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας», *ΕΕΒΣ* 28 (1958) 178-179. Πρβλ. Π. Κ. ΚΑΛΛΙΑΝΟΣ, «Ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ Ἀγιορειτῶν πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὴ Σκιάθο, Φλαβιανό», *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς τχ.* 46-47 (1991-1992) 129-130.

νός πού μνημονεύεται και από τόν ὅσιο Νικόδημο στήν *Ὁμολογία* του⁴⁰.

Ένα ἄλλο καίριο ζήτημα πού χρήζει διευκρινίσεως ἀφορᾷ σ' αὐτόν καθ'αυτό τόν ὅρο «Κολλυβάδες» καί στά πρόσωπα πού «στεγάζονται» κάτω ἀπ' αὐτόν σέ νεότερες μελέτες. Εἶναι βεβαίως γνωστό ὅτι ὁ ὅσιος Νικόδημος, ὅπως καί ἄλλα πρόσωπα, ἀποκρούει στήν *Ὁμολογία* του τό χαρακτηρισμό αὐτό καί τόν ἐπιστρέφει στούς κατηγόρους τους, πού τόν κατασκεύασαν, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Διὰ τοῦτο καί ἡμεῖς οἱ τήν Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας φυλάττοντες, ἡδυνάμεθα νά ὀνομάζωμεν τοὺς παραβαίνοντας αὐτήν, Κολλυβάδας μὲ κάθε δίκαιον· διατί... Κολλυβάδες πρέπει νά ὀνομάζωνται, ὅχι ἐκεῖνοι ὅπου δὲν τελοῦσι τὰ Κόλλυβα τῶν κεκοιμημένων ἐν Κυριακῇ, ὡς ἡμεῖς, ἀλλ' ἐκεῖνοι ὅπου τελοῦσι ταῦτα ἐν αὐτῇ»⁴¹.

Παρά ταῦτα ὁ ὅρος αὐτός, γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ ὁποίου ἔχουν προταθεῖ ἄλλοι, καταλληλότεροι, ὅπως «φιλοκαλικοί πατέρες» ἢ «πατέρες τῆς φιλοκαλικῆς ἀναγεννή-

40. Βλ. ΑΧ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗΣ, *Ὁ Γέρων Ἱερόθεος (1762-1814). Ἡ πολιτεία τοῦ κτίτορος τῆς Ἱ. Μονῆς Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας καί κριτική ἐκδοση τοῦ Βίου του*, Ἀθήνα 2000, σ. 140-157.

41. Π.Β. ΠΑΣΧΟΣ, *Ἐν Ἀσκήσει καί Μαρτυρίῳ. Ἀνέκδοτα Φιλοκαλικὰ καί Κολλυβάδικα ὑμναγιολογικὰ κείμενα γιά τόν Μοναχισμό, τοὺς Νεομάρτυρες καί τήν Παράδοση, τῶν ἁγίων Νικοδήμου Ἀγιορείτου καί Ἀθανασίου Παρίου*, [ΥΚΜ 3], Ἀθήνα 1996, σ. 142. Βλ. καί τή σχετική ἀναφορά τοῦ βιογράφου τοῦ ὁσίου Νήφωνος τοῦ Χίου, ἱερομον. Ἰσιδώρου Κυριακόπουλου, στό Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, (ἐπιμ.), *Ὁ Ὅσιος Νήφων (1736-1809) καί ἡ Ἱερά Μονή Εὐαγγελισμοῦ Σκιάθου*, Ἀθήνα 2004, σ. 41.

σεως»⁴², ἔχει ἀπωλέσει πλέον τήν ἀρνητική χροιά του, ἔχοντας τρόπον τινά «ἐξαγιασθεῖ» ἀπό τά πρόσωπα πού ὄνειδιστικά τόν ἔφεραν ὅσο ζοῦσαν, καί ἔχει καταστεῖ πλέον τεχνικός ὁρος πού ἔχει ἐπικρατήσῃ καί χρησιμοποιεῖται συμβατικά ἀπό τή σύγχρονη ἔρευνα.

Δέν συμβαίνει ὅμως τό ἴδιο μέ τά πρόσωπα πού ἔχουν κατά καιρούς χαρακτηρισθεῖ ὡς «Κολλυβάδες». Σέ νεότερες μελέτες ἐμφανίζονται ὡς πρωτεργάτες τοῦ κινήματος τῶν Κολλυβάδων οἱ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, Μακάριος Νοταρᾶς, Ἀθανάσιος Πάριος, καί Νικόδημος Ἀγιορείτης⁴³. Κατά πόσον, ὅμως, διατήρησαν τά πρόσωπα αὐτά μία ἐνότητα θέσεων, μία κοινή στάση καί μία διαρκῆ ἐπικοινωνία, ὥστε νά ἀντιμετωπίσουν ἀπό κοινοῦ τά θεολογικά ζητήματα ἢ ἐκκλησιαστικά προβλήματα πού ἀνέκυψαν στήν ἱστορική καί πνευματική τους διαδρομή; Κατά τή γνώμη μας, τό κριτήριο αὐτό εἶναι τό πλέον οὐσιώδες γιά τήν κατάταξη

42. Βλ. ἀρχιμ. (νῦν μητρ.) ΑΜΦ. ΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, *Ἡ Φιλοκαλική Ἀναγέννησι τοῦ XVIII καί XIX αἰ. καί οἱ πνευματικοί καρποί της*, Ἀθήναι 1984, σ. 7-8· ΠΡΩΤΟΠΡ. Θ. ΖΗΣΗΣ, «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στά συγγράμματα καί στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου», *Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 2000, σ. 327-330 [= Ο ἸΔΙΟΣ, *Κολλυβαδικά. Ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης, Ἅγιος Ἀθανάσιος Πάριος*, [Φίλη Ὁρθοδοξία 9], Θεσσαλονίκη 2004, σ. 68-70].

43. Βλ. Χ. ΤΖΩΓΑΣ, *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὁρει κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα*, [Διδ. Διατριβή], Θεσσαλονίκη 1969, σ. 16-51· Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Τό κίνημα τῶν Κολλυβάδων*, [Ἐκκλησιαστικά Ἐκδόσεις Ἐθνικῆς Ἐκατοντηνταετηρίδος 7], Ἀθήναι 1971, σ. 30-39· Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Κολλυβάδες - Ἀντικολλυβάδες (Ἐξ ἐπιστολαί νῦν τό πρῶτον ἐκδιδομεναι)», *Ἀντίδωρον Πνευματικόν. Τιμητικός Τόμος Γερασίου Ἰω. Κονιδάρη*, Ἀθήναι 1981, σ. 462· Β. ΚΟΝΤΟΒΑΣ, «Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις καί ἡ διδασκαλία περί τοῦ μέλλοντος τῆς ψυχῆς μετά θάνατον», *ΓΠ* 71 (1988) 552-575.

κάποιου προσώπου στὸν κύκλο τῶν Κολλυβάδων. Ἔτσι, διαπιστώνεται ἡ ἀκώλυτη ἐπικοινωνία, ὁ κοινὸς συμπνευματισμός καὶ ἡ συνεχὴς συγγραφικὴ συνεργασία, μέ υἱοθέτηση κοινῶν θεολογικῶν κατευθύνσεων, στή ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν ἁγίων Μακαρίου Νοταρᾶ, Ἀθανασίου Παρίου, Νικόδημου Ἀγιορείτη καὶ τοῦ μοναχοῦ Χριστοφόρου Προδρομίτη, καθὼς καὶ ἄλλων προσώπων τοῦ περιβάλλοντός τους.

Ἀντιθέτως, τὰ κριτήρια αὐτά δὲ βρίσκουν μεγάλη ἐφαρμογὴ στὴν περίπτωσι τοῦ Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη⁴⁴, τοῦ προσώπου ποὺ πρωταγωνίστησε στὴν ὀνομαζόμενη «πρῶτη φάση» τῆς κολλυβαδικῆς ἔριδας⁴⁵, ἀλλὰ ποὺ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ 1759 καὶ τὴν ὀριστικὴ φυγὴ του στὴ Βλαχία (Braşon⁴⁶ καὶ Βουκουρέστι), ἀκολούθησε μία πορεία, ἡ ὁποία σέ μεγάλο βαθμὸ αὐτονομήθηκε ἀπὸ ἐκείνην τῶν ὑπολοίπων, σέ τέτοιο σημεῖο, ὥστε εὐλόγα νὰ διατυπώνεται ἡ ἀπορία ὅτι «εἶναι δύσκολον νὰ

44. Δυστυχῶς ἀπουσιάζει μία συνθετικὴ μελέτη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Βλ., ὡστόσο, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μελετῶν, Γ. ΠΡΙΝΤΖΙΠΑΣ, *Λογάδες τοῦ Γένους. Ἀγνοημένοι δάσκαλοι τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1985, σ. 129-161· Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης (Ὁ ἐκ Πατρῶν διδάσκαλος τοῦ Γένους)*, Πάτρα 1992· ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ (ἐκδ.), *Ἱεροδ. Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου Περί τῆς συχνῆς Μεταλήψεως*, Ἀθήνα 1992²· ΜΑΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ (ἐκδ.), *Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου, Ἐπιτομὴ Ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνα 2002.

45. Βλ. Χ. ΤΖΩΓΑΣ, ὁ.π., σ. 65-80.

46. Γιὰ τὴν παραμονὴ καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Νεοφύτου στὸ Braşon βλ. ΑΘ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τρανσυλβανίας. Ἡ πνευματικὴ, ἐθνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν δύο ἐλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιῶν τοῦ Σιμπίου καὶ τοῦ Μπρασόβου, 18ος-19ος αἰ.*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 194-195. Γιὰ τὴ διδασκαλικὴ του δράση καὶ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο στὸ Βουκουρέστι βλ. Α. CAMARIANO-CIORAN, *Les Academies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974, σ. 413-431.

ἐρμηνεύσωμεν διατί μετά τήν ἐξ Ἁγίου Ὁρους ἐξορίαν του, παύει νά ἀναμιγνύεται εἰς τό κίνημα τῶν Κολλυβάδων»⁴⁷.

Ἐξάλλου, ἡ διαφοροποίηση αὐτή διαφαίνεται καί ἀπό τό συγγραφικό του ἔργο, ἀφοῦ, τουλάχιστον στήν εἰδική περίπτωση τῆς συγγραφῆς καί ἐκδόσεως ὑμναγιολογικῶν κειμένων ἢ συλλογῶν, ὁ Νεόφυτος, πλὴν τῆς ἐξαιρέσεως ἐλαχίστων (δύο ἢ τριῶν) ἔργων, μέ σημαντικότερο τήν Ἀκολουθία καί τό Βίο τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς Σουμελά, ὁσίων Βαρνάβα καί Σωφρονίου⁴⁸, δέν συνεργάστηκε μέ τοὺς ἄλλους Κολλυβάδες, οὔτε φαίνεται νά ἀκολούθησε τήν κοινή γραμμή πού ἐκεῖνοι υἱοθέτησαν, τῆς συστηματικῆς συγγραφῆς καί ἐκδόσεως ὑμναγιολογικῶν ἔργων. Κυρίως, ὅμως, ἀπό τή διαφοροποίησή του σέ καίρια θεολογικά θέματα, πού προκάλεσε τήν ἀντίδραση προσώπων, ὅπως ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, μέ τή συγγραφή ἐκτενῶν πραγματειῶν, στίς ὁποῖες ἀνασκευάζονται οἱ θέσεις τοῦ Νεοφύτου⁴⁹.

47. Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, *Τό κίνημα τῶν Κολλυβάδων*, [Ἐκκλησιαστικά Ἐκδόσεις Ἐθνικῆς Ἐκατονπεντηκονταετηρίδος 7], Ἀθῆναι 1971, σ. 31-32.

48. Γιά τήν ἔκδοση αὐτή βλ. ΒΑΓ, σ. 25-26· ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ, «Ὁ Βίος τῶν ὁσίων ἱδρυτῶν τῆς Μονῆς Σουμελά, κατὰ τόν Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην», ΑΠ 40 (1985) 280-292· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ἡ διασκευή τοῦ Βίου τῶν ἱδρυτῶν τῆς Μονῆς Σουμελά κατὰ Παρθένιον Μεταξόπουλον καί Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην», ΑΠ 41 (1987) 3-50. Νεότερη ἔκδοση τοῦ ἔργου: ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΜΕΤΑΞΟΠΟΥΛΟΣ - ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ, *Ἡ θεία καί ἱερά Ἀκολουθία τῶν ὁσίων καί θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν Βαρνάβα καί Σωφρονίου τῶν ἐξ Ἀθηνῶν καί τοῦ ἱεροῦ Χριστοφόρου τῶν ἐν Μελά ὄρει ἀσκησάντων. Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας τοῦ Σουμελά*, Θεσσαλονίκη 2001.

49. Βλ. Κ. ΜΑΝΑΦΗΣ, «Ἀθανασίου τοῦ Παρίου ἀνέκδοτος ἐπιστολή ἀντιρρητική γενομένη πρός τήν παρά τινων περί τοῦ Κυριακοῦ σώματος κακοδοξίαν», *Ἁγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (Πάρος 29 Σεπτεμβρίου-4 Ὀκτωβρίου 1998), Πάρος 2000, σ.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ Νεόφυτος δέν συμπεριλαμβάνεται στὴν παρούσα μελέτη, ἀφοῦ ὑπῆρξε ἄμειρος τῶν δημιουργικῶν ζυμώσεων ποὺ παρατηροῦνται μεταξὺ τῶν τεσσάρων πρωτεργατῶν τοῦ Κολλυβαδικοῦ κινήματος, τοὺς ὁποίους συμπεριλάβαμε, κοινὸ γνῶρισμα τῶν ὁποίων δέν ὑπῆρξε μόνον ἡ θεολογικὴ τους σύμπλευση ἔναντι τῶν ζητημάτων ποὺ προκάλεσαν τὶς ἔριδες περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων καὶ τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως, ἀλλὰ καὶ οἱ κοινὲς κατευθύνσεις ποὺ ἔθεσαν στό συγγραφικὸ τους ἔργο, μέ συνεχὴ συνεργασία μεταξὺ τους.

Οἱ ἱστορικὲς συγκυρίες καὶ κυρίως ἡ βαθιὰ συναίσθηση τῆς ἀναγκαιότητος ἐπανευαγγελισμοῦ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων καὶ ἀναβαπτισμοῦ τους μέσα στὰ νάματα τῆς ὀρθόδοξης παραδόσεως, ὁδήγησαν τοὺς Κολλυβάδες στὴν προετοιμασία καὶ ἔκδοση νηπτικῶν, πατερικῶν καὶ ἀγιολογικῶν κειμένων καὶ στὴ συγγραφὴ συνθετικῶν ἔργων μέ ὑμναγιολογικὸ περιεχόμενο, ἀφοῦ πίστευαν ἀκράδαντα ὅτι ἡ προβολὴ τῶν παλαιῶν καὶ νέων ἁγίων ὡς πνευματικῶν ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν προτύπων⁵⁰ μποροῦσε νὰ προφυλάξει τὸν λαό ποὺ κινδύνευε, ἐξαιτίας τῆς μακροχρόνιας ἀποκοπῆς του ἀπὸ τὶς πνευματικὲς του ρίζες, ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν ἁγίων, μέ ἀπώλεια τὴν πνευματικῆς του αὐτοσυνειδησίας.

Στὴν παρούσα μελέτη ἐξετάζουμε τὸ πλουσιότατο, ὀγκωδέστατο καὶ σημαντικότατο ὑμναγιολογικὸ ἔργο τῶν Κολλυβάδων, ἀποσκοπώντας πρωτίστως στὴ συνολικὴ διε-

209-214, ὅπου (σημ. 20) συγκεντρώνονται οἱ βαρεῖς χαρακτηρισμοὶ τοῦ Παρίου κατὰ τοῦ Νεοφύτου.

50. Βλ. ΠΡΩΤΟΠΡ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, «Ἡ Κολλυβαδικὴ ἄποψη γιὰ τὸν Διαφωτισμό. Μία χαρακτηριστικὴ περίπτωση: Ἀθανάσιος Πάριος», Σύνταξη τχ. 54 (1995) 22.

ξοδική παρουσίασή του, μέσα από την έρευνα σέ ανέκδοτες καί έκδεδομένες πηγές, καθώς καί στήν ανάδειξη θεμάτων πού άπασχόλησαν ιδιαίτερα τούς Κολλυβάδες καί τήν έποχή τους, όπως, γιά παράδειγμα, ή αγιότητα τών έξ άρνησι-χρίστων νεομαρτύρων, καί στήν έμβάθυνση πάνω σέ κείμενα καί θέσεις πού καθιστοῦν τή συμβολή τους στήν μεταβυζαντινή άγιολογία πρωτοποριακή.

Στό πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται τό άγιολογικό έργο τοῦ άγίου Μακαρίου τοῦ Νοταρά, ό όποίος ύπήρξε ό ιθύνων νοῦς πού μέ τίς διαρκείς έρευνές του σέ μοναστηριακές κυρίως βιβλιοθήκες τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί τῆς Πάτμου, όπου φυλασσόταν μέγας άριθμός χειρογράφων, καί μέ τήν καθοδήγησή του κατά τή συγγραφική καί έκδοτική συνεργασία του μέ τόν όσιο Νικόδημο τόν Ἁγιορείτη, τόν άγιο Ἀθανάσιο τόν Πάριο καί τόν μαθητή του Νικηφόρο τό Χίο, συνετέλεσε καθοριστικά στήν έκδοση τών μεγάλων φιλοκαλικῶν καί άγιολογικῶν συλλογῶν. Πρωτίστως παρουσιάζεται ή βιβλιογραφική του δραστηριότητα, ἥδη από τήν έποχή τῆς φυγῆς του, μετά τά Ὁρλωφικά, στή Ζάκυνθο καί τήν Κεφαλονιά, καί διερευνάται ή παρουσία του στό Ἁγιον Ὅρος, άπ' όπου ό Μακάριος άντλησε πολύτιμο πατερικό καί άγιολογικό ὕλικό. Ἐπιπλέον, τό Ἁγιον Ὅρος άπετέλεσε τό χῶρο συνεργασίας του μέ τόν όσιο Νικόδημο γιά τήν ολοκλήρωση τόσο τών δύο μεγάλων φιλοκαλικῶν έργων πού συνεξέδωσαν, τῆς Φιλοκαλίας καί τοῦ Εὐεργετινοῦ, όσο καί τών δύο μεγάλων άγιολογικῶν συλλογῶν, τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου καί τοῦ Νέου Ἐκλογίου, όπως υποστηρίζουμε μέ βάση τίς σωζόμενες πηγές.

Μία άλλη διάσταση στό έργο τοῦ άγίου Μακαρίου άφορᾷ στή σχέση του μέ νεομάρτυρες, σχέση πού συνδέεται άμεσα μέ τήν έκδοση τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου αλλά καί

τοῦ *Νέου Λειμωναρίου*, τῆς δεύτερης μεγάλης ἔντυπης ἀγιολογικῆς συλλογῆς ποῦ περιελάμβανε καί σημαντικό ἀριθμό νεομαρτυρολογικῶν κειμένων σέ μία χρονική συνέχεια πρὸς τὰ κείμενα τῆς πρώτης. Σ' αὐτὴ τῇ συλλογῇ, ποῦ θεωρεῖται καί τὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ Μακαρίου, τὸ ὁποῖο, ὥστόσο, δέν εὐτύχησε νὰ δεῖ ἐκδεδομένο, ἡ ἐργασία τοῦ ὑπῆρξε συστηματική, μέ τῇ μεταγραφῇ καί παράφραση βυζαντινῶν ἀγιολογικῶν κειμένων καί τῇ συγγραφῇ νεομαρτυρολογικῶν κειμένων.

Στό δεύτερο κεφάλαιο ἐξετάζεται τὸ ἰδιαιτέρα σημαντικό καί πρωτοποριακό σέ ἀρκετές κατευθύνσεις τοῦ ὑμναγιολογικοῦ ἔργο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου. Τό ἔργο αὐτό, τὸ ὁποῖο ἐκπονήθηκε κυρίως στίς δύο πόλεις ὅπου διέμεινε κατὰ τὸ μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα τῆς ζωῆς του, τῇ Θεσσαλονίκῃ καί τῇ Χίο, διακρίνεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς τιμῆς μεγάλων ἀγιοπατερικῶν μορφῶν, ὅπως ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός, προασπίσεως τῆς ἀγιότητος τῶν ἐξ ἀρνησιχρίστων νεομαρτύρων καί προβολῆς τῶν ἁγίων, παλαιῶν καί νέων, ὡς τῶν προτύπων ἐκείνων μέ τὰ ὁποῖα θά κατόρθωναν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες νὰ ἀντισταθοῦν τόσο στὰ ὀθνεῖα πρὸς τὴν ὀρθόδοξη παράδοση στοιχεῖα τοῦ Διαφωτισμοῦ ὅσο καί στίς παπικὲς προσηλυτιστικὲς μεθοδεύσεις. Ἀναλύεται ἐπίσης ἡ συμμετοχὴ τοῦ Παρίου στὸ *Νέον Λειμωνάριον* καί παρουσιάζονται διεξοδικά τὰ μείζονα καί ἐλάσσονα ὑμναγιολογικά του πονήματα, ἀρκετὰ ἐκ τῶν ὁποίων διακρίνονται γιὰ τὸν περιστατικὸ τους χαρακτήρα. Στό τελευταῖο τμῆμα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου παρουσιάζονται τὰ ἀνέκδοτα ἀγιολογικά καί ὑμνογραφικά ἔργα τοῦ καί διευκρινίζεται τὸ ζήτημα τῆς πατρότητος γιὰ δύο ἔργα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχαν ἀποδοθεῖ στὸν Πάριο.

Στό τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης μας ἐξετάζεται τό ἐξαιρετικά σημαντικό ἀγιολογικό ἔργο τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη, τό ὁποῖο καταλαμβάνει περίοπτη θέση μέσα στό ὀγκωδέστατο συγγραφικό του ἔργο. Διερευνῶνται σημαντικά ζητήματα πού ἀφοροῦν στίς δύο μεγάλες ἀγιολογικές συλλογές, τό *Νέον Μαρτυρολόγιον* καί τό *Νέον Ἐκλόγιον*, πού ἀποδίδονται στόν ὅσιο Νικόδημο, ὅπως εἶναι τό καίριο ζήτημα τῆς πατρότητάς τους, ἀλλά καί τό ἐξίσου σημαντικό ζήτημα πού ἀφορᾷ στίς πηγές καί στόν τρόπο ἐπεξεργασίας καί συγκροτήσεως τῶν δύο ἀνωτέρω συλλογῶν. Ἐξετάζονται ἐπίσης ὁ χρόνος καί τά περιστατικά συγγραφῆς καί ἐκδόσεως τοῦ τρίτομου *Συναξαριστοῦ*, αὐτῆς τῆς μνημειώδους συναξαριακῆς συλλογῆς, οἱ πηγές, τό περιεχόμενο καί ὁ τρόπος ἐπεξεργασίας τῆς ὁποίας ἔχουν ἐλάχιστα ἀπασχολήσει τήν ἔρευνα. Στό τελευταῖο τμήμα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου παρουσιάζονται καί τά ἀγιολογικά ἔργα (Βίοι, Μαρτύρια, Λόγοι καί Ἐγκώμια) πού συνέγραψε ὁ ὅσιος Νικόδημος γιά νά τά ἐντάξει συνήθως ὡς συναξάρια σέ σχετικά ὑμνογραφικά του συνθέματα.

Στό τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται τό ὑμναγιολογικό ἔργο ἑνός ἄλλου σημαντικοῦ προσώπου, πού πρωταγωνίστησε στά γεγονότα τῆς κολλυβαδικῆς ἔριδας καί καταδικάστηκε ὡς κολλυβάς, μαζί μέ τόν Πάριο, γιά τή συμμετοχή του σ' αὐτά· τοῦ λογίου μοναχοῦ Χριστοφόρου Προδρομίτη. Ἡ συνεχῆς παρουσία τοῦ Χριστοφόρου στό Ἅγιον Ὄρος καί ἡ ἀδιάκοπη σχέση του μέ τόν ὅσιο Νικόδημο προσδιορίζουν καί τό ἀντικείμενο τῶν ὑμναγιολογικῶν του συγγραφῶν. Παρουσιάζεται διεξοδικά τό σημαντικότερο ἀγιολογικό ἔργο του, τό *Ὀνομαστικόν Πανάγιον*, καθὼς καί τά λοιπά ἀγιολογικά ἔργα καί ὑμνογραφικά συνθέματά του σέ ἀγίου καί ἑορτές, πολλά ἀπό τά ὁποῖα συνδέονται μέ τίς

συγγραφικές ἐνασχολήσεις τοῦ ὁσίου Νικοδήμου ἢ τὴν ἀνταπόκριση τοῦ Χριστοφόρου στὴν ἔκδοση ὑμνογραφικῶν κειμένων καὶ συλλογῶν ἀπὸ πρόσωπα ποὺ συνδέονταν μὲ τοὺς Κολλυβάδες.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο τῆς παρούσας ἐργασίας ἐξετάζεται ἡ θέση τοῦ ὑμναγιολογικοῦ ἔργου τῶν Κολλυβάδων στὴ φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση καὶ ἡ συμβολή του σ' αὐτήν, ὅπως προκύπτει μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ φιλοκαλικά καὶ ἀγιολογικά κείμενα, τὰ ὁποῖα προβάλλονται ἀπὸ τοὺς φιλοκαλικούς πατέρες ὡς πηγές —καὶ μάλιστα σημαντικές— τῆς νηπιτικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Τῇ μελέτῃ μας κατακλείουν τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴ μελέτη σύνολου τοῦ ὑμναγιολογικοῦ ἔργου τῶν Κολλυβάδων καὶ ἀκολουθεῖ ἓνα παράρτημα κειμένων, ὅπου ἐκδίδονται ἡ *Προαναφωνήσις* τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου στὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ *Νέου Λειμωναρίου*, ἡ ἄγνωστη προσφωνητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ὁσίου Νικοδήμου στό χορηγὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ *Συναξαριστοῦ*, μητροπολίτη Φιλίππων καὶ Δράμας Ἰωσήφ καὶ ἄγνωστα ἐλάσσονα ὑμνογραφικά ἔργα τοῦ Παρίου, συνδεόμενα μὲ τὸ προσκύνημα τῆς Ἐκατονταπυλιανῆς στὴ γενέτειρά του Πάρο. Στὸ τέλος προστίθενται πίνακες πανομοιότυπων τῶν ἔντυπων ἢ χειρόγραφων ὑμναγιολογικῶν ἔργων τῶν Κολλυβάδων καθὼς καὶ πίνακας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

νεομάρτυρες ως «δῆθεν μαρτυρήσαντες» καί «παράφρονες νέους»⁵⁶.

5. ΕΡΓΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

α. Ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖνος

Τὴν πρώτη αὐτοτελή ἔντυπη ἔκδοση ὑμναγιολογικῶν κειμένων γιὰ τὸ μεγάλο πατέρα τοῦ Ἡσυχασμοῦ καὶ συμπολιτοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ⁵⁷,

56. Βλ. τίς σχετικές ἐπικρίσεις τοῦ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀγιοποιήσεις. Τό καθεστώς τῆς ἐν ἀγίοις συναριθμήσεως*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 65-70, ἐπὶ τῶν θέσεων τοῦ ὁποίου ἐρεῖδεται τὸ ἄρθρο τοῦ Φ. ΗΛΙΟΥ, «Πόθος μαρτυρίου: ἀπὸ τίς βεβαιότητες στὴν ἀμφισβήτηση τοῦ Μ. Γεδεών. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῶν νεομαρτύρων», *Τά Ἱστορικά* 12 (1995) 267-284.

57. Γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς μνήμης τοῦ εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατό του καὶ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς διττῆς ἐορτολογικῆς παραδόσεως ποὺ δημιουργήθηκε γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπό του βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον. Μνήμαι τῶν ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐορταζομένων ἁγίων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, ἐν Κων/πόλει 1899, σ. 21-22· ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία», *ΓΠ* 2 (1918) 345-354· Ο ΙΔΙΟΣ, «Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», *Ἐκκλησία* 12 (1934) 331-332· ΔΙΑΚ. Β. ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ (ἐκδ.), *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ θαυματουργοῦ τοῦ Παλαμᾶ*, Πειραιᾶς 1978, σ. 33-42· ΠΡΩΤΟΠΡ. Β. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ, «Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας», σὺν ΚΣΤ' Δημήτριά: *Ε' Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο «Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη»*. Ὁθωμανικὴ περίοδος 1430-1912, Α' (Ι. Μ. Βλατάδων 4-6 Νοεμβρίου 1991), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 69-78· Α. RIGO, «La canonizzazione di Gregorio Palama (1368) ed alcune altre questioni», *RSBN n.s.* 30

ἀπετέλεσε τό βιβλίον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου Ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖνος (πίν. Δ')⁵⁸, τό ὁποῖο κυκλοφόρησε τό ἔτος 1784, κατὰ τήν περίοδο τῆς διδασκαλικῆς δράσεώς του στήν πόλη, συμβάλλοντας σημαντικά τόσο στήν ἀναβίωση τῆς λειτουργικῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ὅσο καί στή

(1993) 155-202· Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Μαρτυρίες περί τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ στό Ἅγιον Ὄρος», *Κληρονομία* 28 (1996) 9-30. Μέ τό ζήτημα τοῦ ἁγίου ἑορτασμοῦ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ὄχι μόνο στήν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά καί σέ ἄλλες βυζαντινές πόλεις, σχετίζονται καί τά ἄρθρα τῶν ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, «Εἰκονιστικές μαρτυρίες τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ σέ ναοῦς τῆς Καστοριᾶς καί Βέροιας. Συμβολή στήν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμήν καί μνήμην τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ (12-14 Νοεμ. 1984)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 261-294· ΧΡ. ΤΣΙΟΥΜΗ «Οἱ πρῶτες ἀπεικονίσεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στή Θεσσαλονίκη», ὁ.π., σ. 245-257· Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Ἡ ἑορτή τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ καί ἡ τιμή τοῦ ἁγίου στήν Ἱερά Μονή Βλατάδων», *Πρακτικά Θ' Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου "Χριστιανική Θεσσαλονίκη", Ἡ Ἱερά Βασιλική, Πατριαρχική καί Σταυροπηγιακή Μονή Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 73-89· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ὁ ἑορτασμός τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ», *Πρακτικά Διεθνῶν Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων "Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στήν ἱστορία καί τό παρόν"*, Ἅγιον Ὄρος 2000, σ. 113-128.

58. Γιά τήν ἔκδοση αὐτή βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Νεοελληνική Φιλολογία*, ὁ.π., σ. 641· ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Βυζαντινά Ἀνάλεκτα», *BZ* 8 (1899) 71-73· Γ. ΖΑΒΙΡΑΣ, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικόν Θέατρον*, [ΕΜΣ, Ἐπιστημονικά πραγματεῖαι – Σειρά Φιλολογική καί Θεολογική, 11], Ἀθήναι 1972 (φωτ. ἀνατ.), σ. 132-133· ΠΡΩΤΟΠΡ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, ὁ.π., σ. 297-298· Δ. ΤΣΕΝΤΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π., σ. 59 (στή σημ. 3 ἡ σχετική βιβλιογραφία). Προσφάτως ἐπανεκδόθηκαν τμήματα τοῦ ἔργου στήν ἔκδοση: ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΙΟΥ, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί ὁ Ἀντίπαπας (ὁ ἅγιος Μάρκος Ἐφέσου)*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 19-242.

γνωστοποίηση του βίου και του και τή διάδοση τῆς διδασκαλίας του⁵⁹.

Στό προοίμιό του ὁ Πάριος ἐπικρίνει ὅλους τοὺς προγενέστερους του ἐκδότες ἀγιολογικῶν συλλογῶν, οἱ ὅποιοι, παρὰ τό γεγονός ὅτι ἔπραξαν θεάρεστο ἔργο, παραφράζοντας δυσεύρετα ἀγιολογικά κείμενα⁶⁰, ἐντούτοις δέν μερίμνησαν νά συμπεριληφθεῖ καί ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἔργο στό ὅποιο ἔπρεπε νά εἶχε δοθεῖ προτεραιότητα. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἀναφέρεται συχνά στό ἱερό λειψάνό του καί στή λιτάνευσή του κατά τόν πάνδημο καί μεγαλοπρεπῆ ἑορτασμό τῆς μνήμης του⁶¹, καθὼς καί στήν

59. Βλ. ἐιδικότερα ΠΡΩΤΟΠΡ. Θ. ΖΗΣΗΣ, «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στά συγγράμματα καί στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου», *Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 2000, σ. 335-342 [= Ο ἸΔΙΟΣ, *Κολλυβαδικά. Ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης, Ἅγιος Ἀθανάσιος Πάριος*, [Φίλη Ὁρθοδοξία 9], Θεσσαλονίκη 2004, σ. 79-93].

60. Ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖνος, ὁ.π., σ. ε': «θεῖον καί κοινωφελές ἔργον ἔκαμαν οἱ καλοὶ ἐκεῖνοι μεταφραστὰ καί χρεῶσται εἵμεσθεν ὅλοι, ὅχι μόνον ἰδιῶται, ἀλλὰ καί οἱ μετέχοντες παιδείας, νὰ τοὺς εὐχαριστῶμεν· οἱ ἰδιῶται, διατὶ ἔχουσι ψυχωφελῆ ἀνάγνωσιν, ἀρμοδίαν εἰς τὴν ἀδυναμίαν τους· οἱ πεπαιδευμένοι, διατὶ εὐρίσκουσι πρόχειρα, ἐκεῖνα ὅπου ἀλλέως ἢ δύσκολον ἢ καὶ ἀδύνατον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ τὰ ἔχωσι».

61. Ὁ.π., σ. η': «Οἱ Θεσσαλονικεῖς... βλέπουσι μὲν τὸ θεῖον του λείψανον καὶ ἐκ μόνης τῆς ὀψεως βεβαιώνονται, πὼς χωρὶς ἄλλο ἐκατόρθωσε κάποιος μεγάλας ἀρετὰς καὶ διὰ τοῦτο ἡγίασε» καὶ σ. ιζ': «εἰς ἐσᾶς ἀνάμεσα εὐρίσκεται [ὁ ἅγιος Γρηγόριος] μὲ ἐσᾶς ἀντάμα κατοικεῖ· ἐσεῖς τὸν περικυκλώνετε· ἀπὸ ἐσᾶς λιτανεύεται καὶ συνοδεύεται καὶ προπέμπεται». Ὅταν ὁ Πάριος ἔφθασε στή Θεσσαλονίκη βρῆκε καθιερωμένη ἑορτολογικὰ τή μνήμη τοῦ Παλαμᾶ κατά τὴν Β' Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν, ἡ ὁποία ὀριζόταν ἤδη στά πρῶτα ἔντυπα Τυπικὰ καὶ Τριψῆδια ποὺ κυκλοφόρησαν. Φαίνεται, ὅμως, πὼς ἡ λιτάνευση τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου σχηματοποιήθηκε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἀφοῦ ὁ ἴδιος σημειώνει

63. Ὡς σημειώσθῃ, ὅτι ἕνα εὐσύννοπο συναξάριο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τοῦ Νικηφόρου Κάλλιστο Ξανθοπούλου καὶ συνεκδόθηκε μαζί μὲ τὴν Ἀκολουθία τοῦ στίς ἔντυπες ἐκδόσεις τοῦ Τριωδίου. Τὸ συναξάριο αὐτὸ παράφρασε καὶ ὁ Πάριος μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα συναξάρια τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, ποὺ συμπεριέλαβε στὸ *Νέον Λειμωνάριον* (ῥ.π., σ. 284-288) μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο· «*Συναξάριον τῆς Δευτέρας Κυριακῆς, ἦτοι, Διήγησις μὲ συντομίαν περὶ τοῦ Μεγάλου Πατρὸς Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, πόθεν κατάγεται, τί λογῆς Ἅγιος ἐστάθη καὶ πόσον ἡγωνίσθη διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Πίστιν, ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν*». Σὲ ἀχιροειτικά χρφ ἔχουν διασωθεῖ καὶ ἄλλα ἀγιολογικὰ κείμενα γιὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο. Βλ. σχετικά Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, ῥ.π., σ. 28· Ο ΙΔΙΟΣ, «Χειρόγραφα νεομαρτυρολογικὰ κείμενα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Κυριακοῦ τῆς Σκῆτης τῆς Ἁγίας Ἀννης», *Θεολογία* 66 (1995) 475 σημ. 21. Ὡς ἀνώνυμος Λόγος στὸν Παλαμᾶ, ποὺ ἐκφωνήθηκε μετὰ τὴν ἐκλογή του στὸν μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης, πιθανολογεῖται ὅτι εἶναι τὸ ἀκέφαλο κείμενο ποὺ παραδίδεται στὸ χφ Ξηροποτάμου 191 (14ος αἰ.). Βλ. ΕΥΔ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, «Ἀνώνυμος λόγος γιὰ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ (;)», στὸ *Μνήμη Λίνου Πολίτη, [ΕΕΦΣΠΘ, Τιμητικός τόμος στὴ μνήμη Λίνου Πολίτη]*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 109-115. Μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Παρίου, ὁ ὁσῖος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης συμπεριέλαβε στὸ *Νέον Ἐκλόγιον* καὶ ἕνα Βίο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ σύντμηση τοῦ παραφρασμένου ἀπὸ τὸν Πάριο Βίου. Βλ. σχετικά καὶ παρακάτω, σ. 208-212.

Τῇ σοβαρῇ αὐτῇ ἔλλειψη προσπάθησε νά καλύψει ὁ Πάριος μέ τήν παράφραση «ἀπό τῆς Ἑλληνικῆς δεινότητος εἰς τῆς κοινῆς μας γλώσσης τὸ ἰδίωμα» τοῦ ἀρχικοῦ Βίου τοῦ ἀγίου Γρηγορίου (BHG 718), πού συνέγραψε ὁ ἅγιος Φιλόθεος ὁ Κόκκινος. Ἡ προσπάθεια αὐτῇ τελεσφόρησε χάρη στή συμπαράσταση τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἰακώβου καί τοῦ Θεσσαλονικέα εὐπατρίδη Ἰωάννη Γούτα Καυταντζιόγλου⁶⁴, οἱ ὁποῖοι μερίμνησαν γιά τήν ἀποστολή ἑνός χειρογράφου πού περιεῖχε τόν ἀρχικό Βίο τοῦ Παλαμᾶ ἀπό τή μονή Μ. Λαύρας⁶⁵, συνεργοῦντος τοῦ Θεσσαλονικέως προηγούμενου τῆς ἐν λόγω ἀθωνικῆς μονῆς, Γρηγορίου, ἐνῶ καί τῇ δαπάνῃ τῆς ἐκδόσεως ἀνέλαβε ὁ Καυταντζιόγλου.

Ἡ παράφραση καί ἔκδοση τοῦ Βίου τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀποσκοποῦσε, κατὰ πρῶτο λόγο, στό νά καταδειχθεῖ «ὅτι ἀδίκως τὸν συκοφαντοῦσι καὶ τὸν βλασφημοῦσι τὰ ἀπύλωτα στόματα τοῦ Ἄδου, οἱ δυτικοὶ ἔχθροί του». Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἐόρτια μνήμη τοῦ ἀγίου Γρηγορίου, ὅπως καί ἐκείνη τοῦ ἀγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, πολεμήθηκε ἐπίμονα ἀπὸ τοὺς Λατίνους, χωρίς ὡς-

64. Γι' αὐτό τό μεγάλο Θεσσαλονικέα εὐπατρίδη βλ. Γ. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ, *Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων*, [AB 12], Θεσσαλονίκη 1971, σ. 271-278 κ.ά.· Ο ΙΔΙΟΣ, *Ἱστορία ἐπισκόπων Μακεδονίας. Θεόφιλος Παπαφίλης ἐπίσκοπος Καμπανίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 199 καί κυρίως ΕΥ. ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ, «Ἰωάννης Γούτα Καυταντζιόγλου. Τό πρόσωπο μέσα στὴν ἐποχὴ του», ΓΠ τχ. 758 (Μάιος-Αὔγ. 1995) 407-464.

65. Τρία χφφ. τῆς μονῆς Μεγ. Λαύρας περιέχουν τό πλήρες κείμενο τοῦ Βίου. Πρόκειται γιά τὰ χφφ 321 (Γ 81) καί 1135 (Ι 50) τοῦ 14ου αἰ., καί 1573 (Λ 82) τοῦ 15ου αἰ. Βλ. σχετικὰ Δ. ΤΣΑΜΗΣ (ἐκδ.), *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου Ἀγιολογικά Ἔργα. Α' Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι*, [ΘΒΣ 4], Θεσσαλονίκη 1985, σ. 14, 18.

τόσο, ἡ πολεμικὴ αὐτὴ νὰ ἔχει τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Ἐνῶ δηλ. ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Μάρκου δέν περιλήφθηκε στὰ ἔντυπα Μηναῖα καὶ Ὡρολόγια, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ Πάριος στὸ ἔργο του Ὁ Ἀντίπαπας⁶⁶, ἡ ἑορτὴ τοῦ Παλαμᾶ τιμᾶται «ὅπου ἀναγινώσκεται καὶ ψάλλεται τὸ ἅγιον Τριώδιον, εἰς ὅλα ἐκεῖνα τὰ κλίματα τῆς οἰκουμένης, καὶ ἡ τούτου ἀγιότης παρρησιάζεται καὶ κηρύττεται μὲ τὴν ἱερὰν αὐτοῦ ἀκολουθίαν, ὅπου ἐκεῖ μέσα περιέχεται»⁶⁷. Κατὰ δεῦτερο λόγο, μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Βίου τοῦ Παλαμᾶ καθίστατο γνωστή καὶ ἡ διδασκαλία του. Ὁ Πάριος προβάλλει μία σχέση ἀλληλοπεριχώρησης μεταξὺ τοῦ προσώπου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου: «ἐπειδὴ τόσῃ βεβαιότητι ἔχομεν διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ Παλαμᾶ, ἄρα καὶ τὰ δόγματα αὐτοῦ ὀρθὰ εἶναι καὶ ἅγια· ἅγιος ὁ δογματιστής, ἅγια καὶ τὰ δόγματα· καὶ ἀνάπαλιν, ἅγια τὰ δόγματα, ἅγιος, ὅσον κατὰ τοῦτο, καὶ ὁ δογματιστής»⁶⁸. Ἡ ἀγιότητά του καταδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἱερό λείψανό του καὶ ἀπὸ τὰ θαύματα ποὺ ἐπιτελεῖ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν σχετικὸ Συνοδικὸ Τόμο τοῦ 1368⁶⁹.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι, τέλος, καὶ ἡ ἀναφορά του στὴν ἀνάγκη ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Παλαμᾶ, ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο ἐκφράζει ὅμως τὴν ἀδυναμία υἱοποίησής του στὴ Θεσσαλονίκη. Προβαίνει, ὡστόσο, στὴ διαβεβαίωση ὅτι «ἂν εἰς ἄλλον κανένα τρόπον ἤθελεν ἐξεγείρη ὁ Θεὸς τὸν ζή-

66. Βλ. παρακάτω, σ. 138.

67. Ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖνος, ὁ.π., σ. 216.

68. Ὁ.π., σ. 1β'.

69. PG 151, 693-716: Τόμος Συνοδικὸς κατὰ Προχόρου ἱερομονάχου τοῦ Κυδώνη τοῦ φρονήσαντος τὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, ἐξ οὗ δείκνυται οὐ μόνον ἡ ἀγιότης τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλ' ὅτι καὶ συνοδικῶς ὠρίσθη γίνεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατ' ἔτος τὴν μνήμην αὐτοῦ.

λον κανενὸς ἐν Θεῷ δυναμένου, ὅς μᾶς δηλώσῃ τὴν θεοφιλῇ γνώμην του καὶ οὐδεὶς φθόνος. Ἐτοίμως θέλομεν χορηγήσει τὰ σωζόμενα παρ' ἡμῖν συγγράμματα»⁷⁰. Ἡ νύξη αὐτῇ τοῦ Παρίου θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ προάγγελος τοῦ ἐκδοτικοῦ ἐγχειρήματος πού ἀνέλαβε ὁ ὁσιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Μαρτυρεῖται, ἐξάλλου, καὶ στοὺς δύο Βίους του ὅτι ὁ Πάριος ὑπῆρξε μαζί μέ τόν ἐπίσκοπο Ἡλιούπολεως Λεόντιο ὁ ἐμψυχωτής καί ἠθικός αὐτουργός τῆς ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Παλαμᾶ, πού ἐτοίμασε ὁ ὁσιος Νικόδημος⁷¹, ἀλλά δέν ἐπρόκειτο ποτέ νά τυπωθεῖ, μετὰ τή γνωστή περιπέτεια τῶν χειρογράφων δοκιμίων στό τυπογραφεῖο τῶν ἀδελφῶν Μαρκίδου Πούλιου στή Βιέννη τό 1797. Ἄν καί στό προοίμιο τῆς τρίτομης ἐκδόσεως ὁ ὁσιος Νικόδημος δέν ἀναφέρει ρητά τόν ἅγιο Ἀθανάσιο, μπορούμε νά διακρίνουμε, ἐκτός τῆς ρητῆς μαρτυρίας τῶν δύο βιογράφων του, τή συμβολή τοῦ Παρίου σ' αὐτό τό ἔργο, στήν πληροφορία τοῦ Νικοδήμου, ὅτι οἱ ἐννέα λόγοι κατὰ Βαρλαάμ «ἐν τῷ κατὰ τὴν μεγαλόπολιν Θεσσαλονίκην ἐλληνικῷ φροντιστηρίῳ ἀντεγράφησαν καὶ αὐτοὶ ἀγαλλο-

70. Ὁ Παλαμᾶς ἐκεῖνος, ὁ.π., σ. ιζ.

71. ΜΟΝ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΜΠΙΛΛΗΣ (ἐκδ.), Ὁ πρωτότυπος Βίος τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1749-1809), Ἀθῆναι 1996⁹, σ. 11· ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, τ. Α', Ἀθῆναι 2005², σ. κδ'. Βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, Νεοελληνική Φιλολογία, ὁ.π., σ. 624· ΜΟΝ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Ὁ βίος καί τὰ ἔργα του (1749-1809), Ἀθῆναι 1990³, σ. 208· ΑΡΧΙΜ. ΕΙΡ. ΔΕΛΗΔΗΜΟΣ, «Εἰσαγωγή», στό Μακαρίου τοῦ Χρυσοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας, Λόγοι Πανηγυρικοὶ ΙΔ', Θεσσαλονίκη 1989², σ. 51.

μένη χειρί»⁷², πληροφορία, πού συμβαδίζει πλήρως μέ τήν προαναφερθεῖσα ἀναφορά τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

Στό μνημειῶδες ὑμναγιολογικό πόνημά του ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐξέδωσε τρία ἐπιγράμματα στόν ἅγιο Γρηγόριο (σ. κ') καί τρεῖς Ἀκολουθίες⁷³, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δεύτερη (σ. 30-40) ψαλλόταν κατά τή λιτανεία τοῦ λειψάνου του, ἐνῶ ἡ τρίτη (σ. 44-50) «κατὰ πᾶσαν χρείαν». Περιλήφθηκε ἐπίσης ἡ «Διάταξις, καθ' ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῆς περὶ τῆς Λιτανείας τῆς γενομένης μετὰ τοῦ ἱεροῦ Λειψάνου, ἐν τῇ παραμονῇ τῆς ἐορτῆς τοῦ θείου Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου» (σ. 41-43), καθὼς καί ἓνας παρακλητικός κανόνας πρὸς τόν ἅγιο Δημήτριον (σ. 51-60). Τό μεγαλύτερο μέρος (σ. 61-215) καταλαμβάνει ἡ παράφραση τοῦ Βίου πού εἶχε συγγράψει ὁ Φιλόθεος Κόκκινος. Ὁ Πάριος προσέθεσε ἐπίσης μία περίληψη τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1368 (σ. 216-219), καθὼς καί δύο ἰδιαίτερα δημοφιλῆ κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας κείμενα τοῦ Παλαμᾶ: τόν Δεκάλογο τῆς κατὰ Χριστὸν νομοθεσίας⁷⁴ καί τήν ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως⁷⁵. Τέλος, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐξέδωσε γιὰ πρώτη φορά

72. «Νικοδήμου Ἀγορείτου Πρόλογος εἰς τὰ Συγγράμματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», ΕΑ τ. 5 ἔτ. Δ' (1883) 100β.

73. Βλ. Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ, «Ὑμνογραφικά στόν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ», *Πρακτικά Διεθνῶν Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων* "Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στήν ἱστορία καί τό παρόν", Ἅγιον Ὄρος 2000, σ. 372-373.

74. Βλ. σχετικά ΠΡΩΤΟΠΡ. Β. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ, *Ἡ χρήση τοῦ δεκαλόγου στήν Τουρκοκρατία. Ἠθική καί ποιμαντική διερεύνηση* [Διδ. Διατριβή], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 83-84.

75. Τό κείμενο τῆς ὁμολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, πού περιλαμβάνεται στήν Διάλεξή του πρὸς τοὺς «ἁθέους Χιόνους», κατά τήν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας του ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1354-1355), χρησιμοποιήθηκε καί ἀπὸ τό συγγραφέα τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Θεσσαλονικέως νεομάρτυρος Μιχαήλ τοῦ ἐξ Ἀγράφων, πιθανότατα τόν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης

(σ. 239-273) καί τόν ἐγκωμιαστικό Βίο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, πού συνέγραψε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεῖλος στήν πρωτότυπη μορφή του (BHG 719)⁷⁶.

β. Λόγος στόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ

Στήν ἴδια θεματική ἐνότητα, πού ἔχει ὡς ἐπίκεντρό της τό πρόσωπο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἀνήκει καί ἕνας λόγος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, πού ἐκδόθηκε ἀνωνύμως στό τέλος τοῦ βιβλίου *Μακαρίου τοῦ Χρυσοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας Λόγοι Πανηγυρικοί* ιδ' (πίν. Ε')⁷⁷.

Μητροφάνη, κατά τήν ὁμολογία του ἐνώπιον τοῦ τούρκου κριτῆ, πρό τοῦ μαρτυρίου του. Βλ. Β. ΦΑΝΟΥΡΓΑΚΗΣ, «Μάρτυρες-Νεομάρτυρες. Τά μαρτύρια τῶν Νεομαρτύρων ὡς ἀδιάσπαστη συνέχεια τῶν μαρτυριῶν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τῶν Νεομαρτύρων*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 177-203· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ἡ ὁμολογία πίστεως τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ μαρτυρήσαντος νεομάρτυρος ἁγίου Μιχαήλ τοῦ ἐξ Ἀγράφων», *ΣΤ' Ἐπιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Θεσσαλονίκη. Ὁθωμανική περίοδος, 1430-1912, Β'»*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 167-186. Πρβλ. καί Η. ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ, «Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Ἰσλάμ ἀπό τόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ», *ΓΠ* τχ. 773 (Μάιος-Αὔγ. 1998) 224έ.

76. Γιά τήν ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ Βίου ὁ Πάριος χρησιμοποίησε πιθανότατα τόν κώδ. EBE 2118 (14/15ος αἰ.), πού ἀνῆκε στή Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, σύμφωνα μέ τά ὑπάρχοντα σ' αὐτόν σημειώματα. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗΣ (συνεργ. Μ. ΠΟΛΙΤΗ), *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. 1857-2500*, [ΠΑΑ 54], Ἀθῆναι 1981, σ. 153-155.

77. Ἐπανεκδόθηκε πρόσφατα μέ ἐπιμέλεια τοῦ ΑΡΧΙΜ. ΕΙΡ. ΔΕΛΗΔΗΜΟΥ, ἀπό τίς ἐκδόσεις Ρηγόπουλου: *Μακαρίου τοῦ Χρυσοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας, Λόγοι Πανηγυρικοί* ΙΔ', Θεσσαλονίκη 1989². Γιά τήν πρώτη ἔκδοση βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Νεοελληνική Φιλολογία*, ὅ.π., σ. 638-639· Γ. ΛΑΔΑΣ - ΑΘ. ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΣ, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν*

σα ἀλληλογραφία τους¹⁰⁵ καί ὅπως ρητά σημειώνει ὁ ὅσιος Νικόδημος στό *Συναξαριστή*: «Εἰς τόν Ἅγιον Μάρκον τόν Ἐφέσου ἀκολουθίαν γλαφυράν συνέγραψεν ἡ ἐμὴ ἀδυναμία, διὰ προτροπῆς τοῦ ἱερολογιωτάτου διδασκάλου κυροῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου τοῦ σχολαρχοῦντος ἐν τῇ νήσῳ Χίῳ»¹⁰⁶.

7. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ, Ο ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΝΟΤΑΡΑ

Ἐξαιρετικά σημαντική θέση στήν ἀγιολογική παραγωγή αὐτῆς τῆς περιόδου κατέχει καί ἡ συγγραφή τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρά, μέ τόν ὅποιο ἡ πρώτη γνωριμία τοῦ Παρίου ἀνάγεται, σύμφωνα μέ τήν προσωπική του μαρτυρία στόν ἀρχικό, ἀνέκδοτο Βίο τοῦ Μακαρίου, στήν

105. Βλ. Κ. ΜΑΝΑΦΗΣ – ΧΡ. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ, «Ἀλληλογραφία Ἀθανασίου τοῦ Παρίου καί Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου περί τῆς Ἀκολουθίας πρός τιμὴν τοῦ ἁγίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ», *Τριακονταετηρικός. Ἐόρτιος τόμος πρός τιμὴν τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Παροναξίας κ. Ἀμβροσίου ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριάκοντα ἐτῶν ἀρχιερατείας*, Πάρος 2004, σ. 268-275.

106. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. Β', Ἀθῆναι 2005², σ. 94 σημ. 2. Ἡ Ἀκολουθία ποῦ συνέθεσε ὁ ὅσιος Νικόδημος ἐκδόθηκε δύο φορές στό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο. Βλ. ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ὁ.π., σ. 68· L. PETIT, *Bibliographie des Acolouthies grecques*, [Sh 16], Bruxelles 1926, σ. 136. Γιά τίς νεότερες ἐκδόσεις βλ. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφικὴ ἐπιστάσις τῶν ἐκδόσεων Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου», *Πρακτικά Συμποσίου «Νικοδήμου Ἀγιορείτου τοῦ Ναξίου Πνευματικὴ Μαρτυρία»* [= *ΕΕΚΜ ΙΣΤ'* (1996-2000)] 430-431, 556-559.

περίοδο πού βρισκόταν στο Μεσολόγγι¹⁰⁷, δηλ. μεταξύ τῶν ἐτῶν 1764-1767. Ἐκτοτε οἱ δύο ἄνδρες ἀναδείχθηκαν σέ πρωτεργάτες τοῦ Κολλυβαδικοῦ κινήματος καί συνδέθηκαν μέ ἰσχυροὺς δεσμούς πνευματικῆς φιλίας ὥς τὰ ἔσχατα τοῦ βίου τους.

Ὡστόσο, ὁ ἐκδοθεὶς τό 1863 Βίος, μαζί μέ τήν Ἀκολουθία πού φέρεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁσίου Νικηφόρου τοῦ Χίου, μέ ἐπιμέλεια καί δαπάνη τοῦ Χίου ἱερομονάχου Ἰωσήφ¹⁰⁸, ἀπέχει πολύ ἀπό τό ἀρχικό κείμενο πού συνέγραψε

107. Κώδ. Ξενοφώντος 63, φ. 11' [= Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ (ἐπιμ.), «Βίος καί Πολιτεία...», Ὁ Ἅγιος Μακάριος..., ὁ.π., σ. 73]: «*Μαθὼν δὲ [ὁ Μακάριος] ὅτι εἰς τὸ Μεσολόγγι ἦσαν δύο διδάσκαλοι, ἐπῆγεν ἐκεῖ ὁ ἴδιος, μὲ σκοπὸν διὰ νὰ πάρῃ τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο, ὅτε καὶ ἡμεῖς πρῶτον ἐγνωρίσαμεν αὐτόν*».

108. Τὸν πλήρη τίτλο τῆς πρώτης ἐκδόσεως, καθὼς καὶ τῶν ἐπανεκδόσεων της βλ. στήν ΒΑΓ, σ. 131-132. Βλ. ἐπίσης ΠΡΩΤΟΠΡ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, ὁ.π., σ. 312-313· Δ. ΤΣΕΝΤΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π., σ. 81· ΑΝΤ. ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ, Ὁ ἅγιος Μακάριος Νοταρᾶς Μητροπολίτης Κορίνθου (1731-1805), Ἀθῆναι 2001, σ. 38-41. Πρβλ. καὶ Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ΙΗ' αἰῶνα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο μέσα ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση (ἐκδόσις ἀνεκδότων λυτῶν χειρογράφων), [ΕΕΠΣΠΘ 27 (1982), παράρτ. ἀρ. 39], Θεσσαλονίκη 1984, σ. 61 σημ. 10. Ἡ Ἀκολουθία, ὁ Βίος καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Μακαρίου συμπεριλήφθηκαν καὶ στίς νεότερες ἐκδόσεις τοῦ Νέου Χιακοῦ Λειμωναρίου. Βλ. Νέον Χιακὸν Λειμωνάριον..., Χίος 1992⁷, σ. 228-249, ὅπου σημειώνεται ὅτι ἐκδίδεται «ἐκ τοῦ ἀρχαίου χειρογράφου». Ἡ Ἀκολουθία ἐκδόθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Β. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, Μακάριος Νοταρᾶς μητροπολίτης Κορίνθου καὶ τὸ ἀναμορφωτικὸν ἔργον του (Ἡ γενεὰ τοῦ Ἀγίου, ὁ βίος του, τὸ ἔργον του, τὰ συγγράμματά του καὶ ἡ Ἀκολουθία του), Ἀθῆναι 1957, σ. 61-77, ἀπ' ὅπου τὴν ἐπανεκδίδει καὶ ὁ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, Μακάριος Νοταρᾶς (1731-1805) Ἀρχιεπίσκοπος πρώην Κορινθίας, [Ἐκκλησιαστικαὶ ἐκδόσεις ἐθνικῆς ἐκατονπεντηκονταετηρίδος 14], Ἀθῆναι 1974, σ. 78-101. Νεότερες, πληρέστερες ἐκδόσεις της ἀπὸ τὸν ΑΝΤ. ΧΑΡΟΚΟΠΟ, ὁ.π., σ. 281-301 καὶ τὸν ΙΕΡΟΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟ

ὁ Πάριος καί, ὅπως σημειώνει ὁ Μάμουκας, «εἰ καὶ συνεξεδόθη μετὰ τῆς ἀσματικῆς ἀκολουθίας... οὐδεμίαν ὁμως ἔχει ἀξίαν πρωτοτύπου... τῆς βιογραφίας τοῦ ἁγίου οὐκ εὐτύπως οὐδ' εὐκαίρως μετασκευασθείσης ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον (!), ὥσανεὶ ἦν ἀκατάληπτον εἰς τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα τὸ ὕφος τῆς γλώσσης εἰς ἣν καὶ συνέγραψεν ἀκαμάτως καὶ ἐδίδαξε καρποφόρως ὁ ἀθανάτου μνήμης διδάσκαλος Ἀθανάσιος»¹⁰⁹.

Ἐπιπλέον, στήν ἀναφορά τοῦ Μάμουκα γίνεται λόγος καί γιά «ὕμνητήριον κανόνα», πού συνέθεσε ὁ Πάριος πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Μακαρίου, ἔργο τὸ ὁποῖο δέν καταγράφεται στήν ἐργογραφία του. Τό γεγονός, ὁμως, ὅτι ὁ Μάμουκας ὑποσημειώνει, ἐκτός τῶν προαναφερθέντων, ὅτι κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1863 παραλείφθηκαν ἢ τροποποιήθηκαν τροπάρια ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχικὴ Ἀκολουθία πού συνέθεσε ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος¹¹⁰, μᾶς ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἱδριος εἶχε ὑπόψη του τὴν πρωτότυπὴ Ἀκολουθία καὶ συνεπῶς εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστώσει τίς ἀλλαγές πού ἐπέφερε ὁ ἐκδότης της, τίς ὁποῖες καὶ ἐπικρίνει. Ἀπὸ νεό-

ΛΑΥΡΙΩΤΗ, «Ἄγνωστος αὐτόγραφος ἀκολουθία, ποίημα ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, εἰς τὸν ἅγιον Μακάριον ἀρχιεπίσκοπον Κορίνθου τὸν Νοταρᾶν καὶ ἕτερα ἔργα αὐτοῦ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μεγίστης Λαύρας», Ἄγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Πάρος 2000, σ. 175-194.

109. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία...*, ὁ.π., σ. 642 σημ. 1.

110. Κ. ΣΑΘΑΣ, ὁ.π., σ. 642 ἀρ. 19: «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου Ἀρχιεπισκόπου Κορίνθου τοῦ Νοταρᾶ καὶ κανὼν ὕμνητήριος εἰς αὐτὸν τὸν ἅγιον, ὑπόθεσιν ἔχων τινὰ τῶν πολλῶν αὐτοῦ θαυμάτων». Στὴ σημ. 1 τῆς ἱδίας σελίδας ὁ Μάμουκας ἐπικρίνει τίς ἀλλαγές πού διεπίστωσε στό κείμενο τῆς ἐντυπῆς Ἀκολουθίας: «οὐδεμίαν ὁμως ἔχει ἀξίαν πρωτοτύπου, ἅτε τινῶν μὲν τροπαρίων παραλειφθέντων, ἄλλων δὲ οὐκ εὐλόγως παραμορφωθέντων».

τερα στοιχειά προκύπτει ότι ο Μάμουκας κατείχε και ό ίδιος ένα χειρόγραφο μέ τήν Άκολουθία τοῦ άγίου Μακαρίου¹¹¹.

Άπό τήν έως τώρα έρευνά μας έχουμε έντοπίσει έννέα χειρόγραφα πού παραδίδουν τήν Άκολουθία, τό Βίο και τά Θαύματα τοῦ άγίου Μακαρίου¹¹², ένῶ προσφάτως είχαμε παρουσιάσει τόν σημαντικότερο έξ αὐτῶν κώδ. Ξενοφώντος 63, ό όποίος είναι αὐτόγραφος τοῦ άγίου Άθανασίου¹¹³, όπως τεκμαίρεται τόσο άπό τό βιβλιογραφικό σημείωμα στό τέλος τοῦ κώδικος (φ. 53^ν), στό όποίο ύπογράφει, όπως και σέ άλλα κείμενά του τῆς ίδιης περιόδου, ως διδάσκαλος τῆς Σχολῆς τῆς Χίου¹¹⁴ (πίν. Ζ') όσο και άπό τήν παλαιογραφική εξέταση τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος μέ άλλα διαπιστωμένα αὐτόγραφα κείμενα τοῦ Παρίου. Έπιπλέον,

111. Βλ. Π. Δ. ΣΤΡΑΤΗΣ, *Νεομαρτυρολογικά και Ύμνολογικά κείμενα τοῦ Ά.Ζ. Μάμουκα*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 44 σημ. 94.

112. Τούς κώδικες αὐτούς παρουσιάζουμε στήν ύπό έκδοση μελέτη μας, *Άσκητής θεοφόρος, Άρχιερεύς ένθεος. Τά ύμναγιολογικά κείμενα για τόν άγιο Μακάριο Κορίνθου τό Νοταρά*, Θεσσαλονίκη 2007.

113. Βλ. Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Άγνωστα και αὐτόγραφα ύμναγιολογικά έργα τοῦ άγίου Άθανασίου τοῦ Παρίου σέ άγιορειτικά χειρόγραφα», *Άγιος Άθανάσιος ό Πάριος. Πρακτικά Έπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 2000, σ. 140-152.

114. Έτσι ύπογράφει στίς έπιστολές πού έστειλε στόν Έλληνα ήγεμόνα τῆς Μολδαβίας στίς 22 Αὐγούστου 1803 και στόν πατριάρχη Γρηγόριο Ε' στίς 30 Ίανουαρίου 1807. Βλ. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η πνευματική κίνηση τοῦ ΙΗ' αιώνα στόν έλληνικό χῶρο μέσα άπό τή χειρόγραφη παράδοση (έκδοση άνεκδότων λυτῶν χειρογράφων)*, [ΕΕΠΣΠΘ 27 (1982), παράρτ. άρ. 39], Θεσσαλονίκη 1984, σ. 57-59 άρ. 1· Ν. ΑΛΗΠΑΝΤΗΣ, «Άνέκδοτος Έπιστολή Άθανασίου τοῦ Παρίου πρός τόν Πατριάρχη Γρηγόριον Ε'», *Παριανά* έτ. Στ' τχ. 19 (Σεπτ. 1985) 139· έτ. Ζ' τχ. 20 (Ίαν.-Μάρτ. 1986) 30.

ή φράση «*ίκανά ταῦτα τοῖς μὴ θεομαχεῖν ἐθέλουσι*», τήν ὁποία συναντοῦμε καί στό κείμενο τῆς Ἀκολουθίας, ἐντάσσει τά τρία ἔργα του γιά τόν ἅγιο Μακάριο στό ἴδιο ἀπολογητικό πλαίσιο μέ τό ἔργο του *Περὶ τοῦ ἁγίου Μακαρίου ἐπισκόπου Κορίνθου*, γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος στή συνέντευξη.

Ὁ ἐν λόγω κώδικας εἶναι χαρτῶς¹¹⁵ καί ἀποτελεῖται ἀπό 53 φύλλα, στά ὁποῖα παραδίδονται ἀνωνύμως ἡ Ἀκολουθία, ὁ Βίος καί ἡ Διήγηση δώδεκα θαυμάτων τοῦ ἁγίου Μακαρίου. Εἰδικότερα, στά φφ. 2^r-8^v περιλαμβάνεται ἡ «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου Ἀρχιεπισκόπου Κορίνθου τοῦ Νοταρᾶ, οὗ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν μηνὶ Ἀπριλλίῳ ιζ΄». Ἐπεταῖ ἓνα λευκὸ φύλλο (φ. 9^{rv}) καί ἀκολουθεῖ στά φφ. 10^r-32^v «Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ Ἀρχιεπισκόπου Κορίνθου». Τέλος, στά φφ. 32^v-53^r περιλαμβάνεται ἡ «Διήγησις μερικῶν θαυμάτων δι' ὧν δῆλον γίνεται ὅτι ὁ πρῶην Κορίνθου ἱερὸς Μακάριος ὁ Νοταρᾶς διὰ τῆς ἀγγελικῆς καὶ ἀγγελομιμήτου αὐτοῦ πολιτείας εὐηρέστησε τῷ Θεῷ καὶ ἐν ἁγίοις γέγονεν ὁ κληρὸς αὐτοῦ...». Σύμφωνα μέ κτητορικὸ σημείωμα πού ὑπάρχει στό φ. 1, ὁ κώδικας πρὶν περιέλθει στή Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ξενοφῶντος βρισκόταν στήν κατοχὴ τοῦ λογίου ἀρχιμ. Λεοντίου τοῦ Καισαρέως († 1852), κτήτορος καί ἀρκετῶν ἀκόμη χφφ. τῆς ἴδιας μονῆς¹¹⁶.

115. Πρόκειται γιά χαρτί χονδρό, «τουρκικό», ἀθαμβές καί σπογγῶδες, μέ ὕδατόσημα τοῦ 18ου αἰ. (Τρεῖς ἡμισέληνοι, φ. 7^{rv}).

116. Γιά τό Λεόντιο βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Λεόντιος ὁ Καισαρεύς», *Μικρασιατικά Χρονικά* 1 (1938) 63-71· ΚΡ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, «Ἱστορία», στόν τόμο *Ἱερά Μονή Ξενοφῶντος – Εἰκόνες*, Ἅγιον Ὄρος 1998, σ. 42, 281 σημ. 154.

Ἀπό τή συνεξέταση τοῦ ἐν λόγῳ κώδικος μέ τό κείμενο τῆς ἔντυπης Ἀκολουθίας τοῦ 1863, ἀλλά καί μέ ἄλλους κώδικες, ὅπως ὁ Βατοπεδινός κώδ. 817, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τό 1842, διαπιστώνεται κατ' ἀρχήν ἡ ὀρθότητα τῶν ἐπικρίσεων τοῦ Μάμουκα γιά τήν ἔντυπη ἔκδοση, ἐπικρίσεις οἱ ὁποῖες εἶχαν πιθανότατα ὡς ἀποτέλεσμα τή μή ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου τοῦ Βίου καί τῶν Θαυμάτων στό *Νέον Χιακόν Λειμωνάριον* ἀπό τήν Ἀκολουθία τοῦ 1863, ἀλλά τήν προσφυγή τοῦ ἐκδότη του σέ κάποιο «ἀρχαῖο χειρόγραφο», μέ ἀποτέλεσμα τήν ἔκδοση ἑνός κειμένου πού προσεγγίζει σέ ἀρκετά μεγάλο βαθμό τό κείμενο τοῦ ἀρχικοῦ Βίου.

Ὅσον ἀφορᾷ στήν αὐτόγραφη Ἀκολουθία, πού περιλαμβάνεται στό πρῶτο τμήμα τοῦ Ξενοφωντινοῦ κώδικος, ἡ ἀντιπαραβολή της μέ τρεῖς ἀκόμη χειρόγραφες Ἀκολουθίες τοῦ ἁγίου Μακαρίου¹¹⁷, καθῶς καί μέ τήν ἔντυπη Ἀκολουθία τοῦ 1863, ἀλλά καί μέ ἐκείνην πού ἐνσωματώθηκε στήν ἔκδοση τοῦ *Νέου Χιακοῦ Λειμωναρίου* τό 1930, μᾶς ἔχει ὁδηγήσει σέ κάποια πρῶτα, βασικά συμπεράσματα, τά ὁποῖα σχετίζονται μέ τά προβλήματα πού ἀφοροῦν στήν πατρότητα τῶν γνωστῶν ἕως σήμερα κανόνων, οἱ ὁποῖοι

117. Πρόκειται γιά τίς Ἀκολουθίες πού περιλαμβάνονται στούς κώδικες: α) Βατοπεδίου 817, ὁ ὁποῖος ἀντιγράφηκε τό 1842 ἀπό τό Διονύσιο Ἀγιαρτεμίτη καί ἀνῆκε στόν πρῶν Ἀδριανουπόλεως Γρηγόριο, ἀδελφό τοῦ νεομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Βυζαντίου, β) Βιβλιοθήκης Χίου «Ὁ Κοραῆς» 21, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τό 1830, καί γ) Μεγ. Λαύρας ἀκαταλόγογρ. 158, πού παρουσιάζει ὁ ἱερομ. Νικόδημος Λαυριώτης, «Ἄγνωστος αὐτόγραφος ἀκολουθία, ποίημα ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, εἰς τόν ἅγιον Μακάριον ἀρχιεπίσκοπον Κορίνθου τόν Νοταρᾶν καί ἕτερα ἔργα αὐτοῦ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μεγίστης Λαύρας», *Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Πάρος 2000, σ. 165-171.

συνετέθησαν προς τιμήν τοῦ ἁγ. Μακαρίου καί ἀποδίδονται στόν ἅγιο Ἀθανάσιο καί στόν ὅσιο Νικηφόρο τό Χίο, καθώς καί στόν τρόπο συνθέσεως τῶν Ἀκολουθιῶν του. Τά συμπεράσματά μας αὐτά συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

α) Ὁ Πάριος εἶχε συνθέσει ὄχι μία, ἀλλά δύο Ἀκολουθίες, χρησιμοποιώντας τά ἴδια τροπάρια στόν Ἑσπερινό, ἀλλά δύο διαφορετικούς κανόνες στόν Ὅρθρο. Ἀπό τούς κανόνες αὐτούς ὁ πρῶτος, πού μνημονεύεται καί ἀπό τόν Μάμουκα καί ἐκδίδεται δεύτερος στήν Ἀκολουθία τοῦ 1863, ἐξυμνοῦσε τόν ἅγιο Μακάριο καί τά θαύματα πού εἶχε ἐπιτελέσει τό ἱερό λείψανό του στή Χίο. Ὁ δεύτερος, ὅμως, πού περιλαμβάνεται στόν αὐτόγραφο Ξενοφωντινό κώδικα καί ἐκδίδεται πρῶτος στήν ἔντυπη Ἀκολουθία τοῦ 1863, γράφτηκε, κατά τή γνώμη μας, γιά νά διαδοθεῖ καί νά ψάλλεται ἐκτός τῆς Χίου, ὑπηρετώντας τήν προσπάθεια τοῦ Παρίου νά προβάλει τήν ἀγιότητα τοῦ Μακαρίου καί ἐκτός τῆς Χίου καί συγχρόνως νά τήν προασπίσει, ὅπως πράττει καί μέ τό ἔργο του *Περί τοῦ ἁγίου Μακαρίου*¹¹⁸.

β) Γιά τό λόγο αὐτό ὁ Νικηφόρος ὁ Χίος προτίμησε νά ἐνοποιήσῃ καί νά ἐπεξεργαστεῖ τίς ἤδη ὑπάρχουσες Ἀκολουθίες καί τούς δύο κανόνες πού εἶχε συνθέσει ὁ Πάριος, ἐπιφέροντας προσθήκες, καθώς καί ὀρισμένες φραστικές ἢ μετρικές διορθώσεις, οἱ ὁποῖες ἀπέβλεπαν στό νά ἀποκτή-

118. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στό ἔργο του αὐτό ὁ Πάριος ὄχι μόνο ὑπεραμύνεται μέ σθένος τῆς γνησιότητος τῶν θαυμάτων πού εἶχε ἐπιτελέσει ὁ ἅγιος Μακάριος στή Χίο, ἀλλά προσθέτει ὅτι εἶχαν σημειωθεῖ καί νέα θαύματά του ἐκτός τῆς Χίου, στή Θεσσαλονίκη, στόν Πολύγυρο, στήν Ἡλιούπολη καί στή Ρόδο, ὅπου «ὁ ἐκεῖ ἅγιος Ρόδου, ὁ μητροπολίτης, διὰ τροπολογικοῦ κανόνος τοῦτον ἐξυμνεῖ» (ΙΕΡΟΜ. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, *Δήλωσις τῆς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει ταραχῶν ἀληθείας*, Ἀθῆναι 1988, σ. 110).

σει ή νέα Ἀκολουθία πού συνέθεσε ἕναν περισσότερο τοπικό χαρακτήρα, μέ τή σύνδεση τοῦ ἁγίου Μακαρίου σέ ἀρκετά τροπάρια μέ τή Χίο¹¹⁹. Συγχρόνως δέ συνέθεσε καί δικούς του Κανόνες πού διακρίνονται ἀπό τά ιδιαίτερα γνωρίσματα πού ἀπαντῶνται καί σέ ἄλλα ὕμνογραφικά ἔργα τοῦ Νικηφόρου, ὅπως εἶναι, γιά παράδειγμα, ή χρήση ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδας.

γ) Κρίσιμη καί ἄκρως ἀποκαλυπτική τόσο γιά τό ζήτημα τῆς πατρότητας τῶν κανόνων ὅσο καί γι' αὐτό τῆς χρονολόγησής τους εἶναι ή ἐπισήμανση τοῦ π. Μάρκου Βασιλάκη ὅτι ἕνα ἀπό τά τροπάρια τῆς ε' ὠδῆς τοῦ κανόνος πού εἶχε συνθέσει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος στά θαύματα τοῦ ἁγίου Μακαρίου (Ἀρχ.: «*Ἐξέστη Δομίνικος χάριτι τῶν θαυμάτων σου*»), ἐξοβελίσθηκε ἀπό τήν ἔντυπη Ἀκολουθία τοῦ 1863, διότι ὁ τότε μητροπολίτης Χίου Γρηγόριος Βυζάντιος «διέταξε καί τὸ ἀφήρεσαν κατὰ τὴν ἀ' ἔκδοσιν, διότι εἶχε σχέσεις καί φιλίας μὲ πολλὰς οἰκογενείας φραγκικὰς καί δὲν ἤθελε νὰ τὰς δυσαρεστήσῃ»¹²⁰. Ὅπως, ὅμως, διαπιστώσαμε ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Βατοπεδινοῦ χφ., δὲν ἔχει ἀφαιρεθεῖ μόνο ἕνα τροπάριο, ἀλλὰ δύο, πού ἔχουν ὡς πηγή τους τό πρῶτο θαῦμα τοῦ ἁγίου Μακαρίου· ἕνα ἀπὸ τὴν ἀ' ὠδή (Ἀρχ.: «*Ἐξέστη Δομίνικος, αἰφνης ἰδὼν τὸ παράδοξον*», φ. 5^ρ) καί ἕνα ἀπὸ τὴν ε' ὠδή (Ἀρχ.: «*Ἐξέστη Δομίνικος τοῖς ὅλοις ἦν ἀπέγνωκε*», φ. 7^ρ). Τὰ δύο αὐτά τροπάρια ἔχουν ἀλλοιωθεῖ καί στὴν Ἀκολουθία τοῦ Λαυρεωτικοῦ κώδικος, στοιχεῖο πού ἐξασθενίζει σοβαρά τὴν

119. Βλ. Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, ὁ.π., σ. 150.

120. ΠΡΕΣΒ. Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ, «Ὁ Κορίνθου Μακάριος ὁ Νοταρᾶς, Ἀνέκδοτοι σελίδες», *Χιακά Ἐκκλησιαστικά Χρονικά* 2 (1950) 28.

πρόταση ότι ὁ ἐν λόγῳ κώδικας εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Παρίου¹²¹.

Τὸν ἐκτενὴ Βίο τοῦ ἁγίου Μακαρίου συνοδεύουν δώδεκα θαύματά του, πού συνέβησαν στή Χίο, καί γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος σημειώνει: «ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν θείαν ἀνακομιδὴν ἄρχισαν νὰ γίνονται καὶ σχεδὸν καθ' ἑκάστην γίνονται ἀναρίθμητα [θαύματα] ἀπεφασίσαμεν ἐκ τῶν πάντων νὰ ἐπισυνάψωμεν τὰ ἐπισημότερα». Προσθέτει δὲ ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν ἐξιστορουμένων ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι «δὲν τὰ γράφομεν εἰς κανένα ξένον καὶ μακρυνὸν τόπον εὐρισκόμενοι, ἀλλὰ τὰ γράφομεν μέσα εἰς αὐτὴν τὴν πόλιν τῆς Χίου, παρόντων καὶ ζώντων τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἔπασχον καὶ παραδόξως ἰάθησαν»¹²².

Τὴν ἐνότητα τῶν ἔργων, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος προέβαλε τὴν ἀγιότητα τοῦ Μακαρίου Νοταρᾶ, συμπληρώνει ἡ πραγματεία τοῦ *Περὶ τοῦ ἁγίου Μακαρίου ἐπισκόπου Κορίνθου*, Ἀπόδειξις ὅτι οὐκ ὀρθῶς οὐδὲ δικαίως ἐκ τῆς πρὸς τινὰς συγκρίσεως καὶ τινῶν ἀνθρωπίνων στοχασμῶν ἢ τοῦτου ἀγιότης καὶ τὰ θαύματα ἀποβάλλονται. Ἡ πραγματεία αὐτὴ συνδέθηκε σὲ ἄρκετά χειρόγραφα μὲ τὸ ἔργο τοῦ *Δήλωσις τῆς περὶ τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει ταραχῶν ἀληθείας*, ὡς τὸ δέκατο ἑβδόμο καὶ τελευταῖο κεφάλαιό του¹²³, λόγῳ συνάφειας περιεχομένου καὶ χρονικῆς ἐγγύτητος στή συγγραφὴ τους —θεωροῦνται ὄψιμα ἔργα, ἴσως καὶ

121. Βλ. ΙΕΡΟΜ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, «Ἐγνωστός αὐτόγραφος ἀκολουθία...», ὁ.π., σ. 179.132-139 (πέμπτο τροπάριο α' ὠδῆς), 183.276-184.282. (πέμπτο τροπάριο ε' ὠδῆς).

122. *Νέον Χιακὸν Λειμωνάριον...*, Χίος 1992⁷, σ. 243.

123. Βλ. ΙΕΡΟΜ. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΑΓΙΟΡΕΪΤΗΣ (ἐκδ.), *Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, Δήλωσις τῆς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει ταραχῶν ἀληθείας*, ὁ.π., σ. 316 ἀρ. 25, ὅπου καταγράφεται ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου.

τό κύκνειο ἄσμα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου—, μολονότι σέ μερικά χειρόγραφα ἐμφανίζεται αὐτοτελῶς.

Ἄν καί ὁ ἐπιστολιμαῖος χαρακτήρας της διαφαίνεται ἀπό τήν ἀρχή της («Πρὸ τοῦ λαβεῖν ἀπόκρισίν σου»), ὅπου γίνεται μνεία καί τοῦ Λόγου του στόν ἅγιο Γεώργιο¹²⁴, ἐντούτοις ὁ παραλήπτης τοῦ ἔργου δέν καθίσταται γνωστός, οὔτε καί παρέχεται κάποια πληροφορία πού νά μαρτυρεῖ τήν ιδιότητά του. Τό γεγονός, ὅμως, ὅτι ἡ χειρόγραφη παράδοση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἐντοπίζεται μόνο σέ ἀγιορειτικούς κώδικες καί ἡ μνεία τοῦ Λόγου στόν ἅγιο Γεώργιο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκφωνηθεῖ στή Χίο, ὑποδηλώνουν ὅτι πιθανός παραλήπτης του ὑπῆρξε κάποιος ἀγιορείτης πού συνδεόταν μέ τόν Πάριο.

Ἀντικείμενο τῆς ἐνδιαφέρουσας αὐτῆς πραγματείας ἀποτελεῖ ἡ προάσπιση τῆς ἀγιότητος τοῦ Μακαρίου, γιά τόν ὁποῖο ἀκόμη καί οἱ ἀντικολληβάδες ὁμολογοῦσαν «ὅτι ἀρετῆς ἄνθρωπος ὑπῆρχεν ὁ Κορίνθου... καί οὐδεὶς ἀρνηθῆναι δύναται»¹²⁵, σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τό μητροπολίτη πρῶην Λακεδαιμονίας Θεοδώρητο (μον. Θεοφάνη)¹²⁶, ὁ ὁποῖος ἐφησύχαζε στό Ἅγιον Ὅρος τήν ἴδια περίοδο καί διακρινόταν γιά τήν αὐστηρή ἀσκησή του¹²⁷. Γιά τό λόγο αὐτό τό

124. Δήλωσις, ὁ.π., σ. 88: «εἰ ἔλαβες τὰ προσαποσταλέντα... καί τὸν ἤδη πολλάκις αἰτηθέντα πανηγυρικὸν λόγον τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου».

125. Ὁ.π., σ. 106.

126. Γιά τό Θεοδώρητο βλ. ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ, «Ἱστορικός Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων (1700-1784)», Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Ἀθῆναι 1972 (φωτ. ἀνατ.), σ. 108-109· Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Θεοδώρητος, μητροπολίτης Λακεδαιμονίας», *ΘΗΕ* 6 (1965) 192-193.

127. Ὁ.π., σ. 88-89: «Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἀντιφερόμενοι οὗτοι, τὸν Κορίνθου τοῦτον, τῷ πρώην Λακεδαιμονίας, τῷ ἐν τῷ Ἅθῳ ἀσκήσαντι, συγ-

πρόσωπο τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ παρουσιάζεται κατ' ἀρχὴν μέσα στό ἱστορικό πλαίσιο τῶν συμβάντων στό Ἱερόν Ὅρος, σέ ἀπόλυτη συνάφεια μέ τίς σχετικές μαρτυρίες τοῦ Βίου του, καί προσδιορίζεται ἡ στάση τοῦ πρώην Λακεδαιμονίας, ὁ ὁποῖος εἶχε ταχθεῖ ὑπέρ τῶν διωκτῶν τῶν Κολλυβάδων.

Ἐπανερχόμενος στό θέμα του καί στήν ἔνσταση πού εἶχε διατυπωθεῖ σχετικά μέ τήν ἀγιότητα τοῦ Μακαρίου («οὐχί ὁμως ὅτι ἔφθασε καί εἰς μέτρα ἀγιότητος, ὥστε ποιεῖν καί θαύματα»), ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐπισημαίνει κατ' ἀρχὴν τήν διάκριση τῶν ἁγίων: «φαίνεται ὅτι οἱ ταῦτα λέγοντες, στοχάζονται ὅλους τοὺς ἁγίους ἐνὸς βαθμοῦ... ἐπειδὴ πολλοὶ μοναῖ, ἤτοι διάφοροι τάξεις εἰσὶ καὶ τῶν σωζομένων παρὰ τῷ Θεῷ, τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἅγιον μὲν λέγομεν τὸν Κορίνθου Μακάριον, οὐ φρονοῦμεν δὲ αὐτὸν ἰσοστάσιον τοῦ Προδρόμου, τοῦ Παύλου, οὐδὲ τῶν μεγάλων ἐκείνων φωστήρων, οὐς ἡ ἀρχαία γενεὰ εἰς τὸν βίον παρήγαγεν»¹²⁸. Βασικὴ συντεταγμένη στήν ἀπολογία τοῦ Παρίου ὑπέρ τῆς ἀγιότητος τοῦ Μακαρίου Νοταρᾶ συνιστᾷ ἡ γνωστὴ καί ἀπὸ ἄλλα ἔργα του θέση ὅτι «τοὺς ἁγίους ἀναδείκνυσιν ὁ Θεός» μέ τήν ἐμφάνιση παραδόξων σημείων¹²⁹. Γι' αὐτό καί ὑπεραμύνεται μέ σθένος τῆς γνησιότητος τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Μακαρίου, πού εἶχε ὁ

κρίνοντες λέγουσι· τί τοῦτο; ὁ Λακεδαιμονίας εἰς τὸ Ἱερόν Ὅρος διὰ τῆς τόσης κακοπαθείας καὶ ἀσκήσεως, ὅστις ὅλην σχεδὸν αὐτοῦ τὴν ζωὴν ὑπέμεινε ὑποτακτικός... καὶ ὅστις οὐκ ἠκούσθη μετὰ θάνατον ποιεῖν θαύματα καὶ ἀγιάσαι, καὶ ὁ Κορίνθου ἐντὸς τοῦ κόσμου ἐν τῇ Χίῳ ὑπάρχων, ἐνθα αἱ τρυφαὶ καὶ ἀναπαύσεις, ἐκεῖνος ἠγίασε καὶ ποιεῖ θαύματα;».

128. Ὁ.π., σ. 106-108.

129. Πρβλ. καί ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Διαπίστωση καὶ διακήρυξη τῆς ἀγιότητος τῶν Ἀγίων*, Κατερίνη 1990, σ. 14.

ἴδιος ἐξιστορήσει μετὰ τόν Βίο του, προσθέτοντας ὅτι καί νέα θαύματα εἶχαν σημειωθεῖ σέ ἄλλες πόλεις, ἐκτός τῆς Χίου· στή Θεσσαλονίκη, στόν Πολύγυρο, στήν Ἡλιούπολη καί στή Ρόδο, ὅπου μάλιστα «ὁ ἐκεῖ ἅγιος Ρόδου, ὁ μητροπολίτης, διὰ τροπολογικοῦ κανόνος τοῦτον [τόν ἅγιο Μακάριο] ἐξυμνεῖ»¹³⁰.

Τήν πραγματεία του κατακλείει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος μέ μία ἀξιοσημεῖωτη ἐκτενή ἀναφορά του περί τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων, ὅπου διευκρινίζεται ὁ διττός λόγος γιά τόν ὁποῖο τούς τιμοῦμε: α) «ἐπειδὴ δοῦλοι πιστοὶ ἐγένοντο τοῦ κοινοῦ τῶν ἀπάντων Δεσπότης» καί β) ἐπειδὴ ἡ τιμή τῶν ἁγίων ὠφελεῖ πνευματικῶς τούς πιστούς, ἀφοῦ διεγείρονται πρὸς μίμησή τους. Γι' αὐτόν ἄλλωστε τό λόγο θεσπίστηκαν καί οἱ ἑορτές τῶν ἁγίων: «ὅτι οἱ τούτων ἔπαινοι καί τὰ ἐγκώμια τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν, ζήλου καί μιμήσεως γίνονται κέντρα εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν»¹³¹. Ἐξάλλου, καί τὰ θαύματα ποῦ ἐπιτελοῦν οἱ ἅγιοι ἀποβλέπουν, κατὰ τόν ἅγιο Ἀθανάσιο, στή θεραπεία τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων καί ἐν τέλει στήν σωτηρία τους¹³², ἐνῶ συγχρόνως πιστοποιοῦν «ὅτι οἱ τοιαῦτα ποιοῦντες ἅγιοι τῷ ὄντι γεγονόσι καί φίλοι γνήσιοι καί θεράποντες τοῦ οὐρανίου βασιλέως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καί παρρησίαν ἔχουσιν πρὸς αὐτόν ἵνα πρεσβεύωσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν».

130. Δήλωσις, ὁ.π., σ. 110.

131. Ὡ.π., σ. 111.

132. Ὡ.π., σ. 111: «θεραπεύει ταῦτα [τά σώματα] παραδόξως ὁ Θεός διὰ τινος νεοφανοῦς ἁγίου πρεσβείας, ἵνα διορθώσῃ τὴν χόλωσιν καί ἀπονάρκωσιν καί παραλυσίαν τῆς ψυχῆς»· σ. 112: «Ἴδου λοιπὸν ὅτι τὰ θαύματα οὐ γίνονται διὰ χάριν τῶν προσωρινῶν σωμάτων, ἀλλὰ διὰ χάριν τῆς ἀθανάτου καί θείας ψυχῆς».

γ. Οί πηγές τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου

Συναφές μέ τό προηγούμενο καί ἐξίσου σημαντικό εἶναι, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, τό ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου, γιά τό ὁποῖο ἡ σχετική ἔρευνα βρίσκεται ἀκόμη στά πρῶτα τῆς βήματα. Κατά τό παρελθόν ἔχει ἐπισημανθεῖ γενικῶς ὅτι κύριες πηγές τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου ὑπῆρξαν ἀγιορειτικές χειρόγραφες νεομαρτυρολογικές συλλογές, πού καταρτίσθηκαν τό 18ο αἰ., καί συγκεκριμένα τό ἔργο τοῦ παπα-Ἰωνᾶ τοῦ Καυσοκαλυβίτη *Βίοι νεοφανῶν μαρτύρων*, πού σώζεται στόν αὐτόγραφο κώδικά

Μαΐου 1803. Βλ. ΠΡΩΤΟΠΡ. Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ, «Ὁ Κορίνθου Μακάριος ὁ Νοταρᾶς. Ἀνέκδοτοι σελίδες», *Χιακά Ἐκκλησιαστικά Χρονικά* 2 (1950) 18-22· Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «7. Οἱ ἐπιστολές τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ πρὸς τήν οἰκογένεια τοῦ νεομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Βυζαντίου», *Ὁ Νεομάρτυς Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος πολιοῦχος Μυτιλήνης. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Μυτιλήνη 2000, σ. 557.76-81, 558.99-102, 559.127-131, 562.248-250· Δ. ΓΟΝΗΣ, «Ἡ οἰκογένεια τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Βυζαντίου», ὁ.π., σ. 191. Ἐπίσης, στό σκευοφύλακα Ραφαήλ τό Σιναῖτη, γέροντα τοῦ νεομάρτυρος Πολυδώρου τοῦ Κυπρίου, ἀπέστειλε τό ἀντίτυπο ὑπ' ἀριθμ. 611/316 τῆς Σιναῖτικῆς βιβλιοθήκης, σύμφωνα μέ σημείωμα πού ὑπάρχει σ' αὐτό: «Τὸ παρὸν μαρτυρολόγιον ἐστάλθη δῶρον παρὰ τοῦ πανιερωτάτου πρώην Κορίνθου πρὸς τὸν ὀσιώτατον ἐν μοναχοῖς σκευοφύλακα γέρω ραφαήλ καὶ ἀφαιήροσαν εἰς τὸ ἱερὸν ἡμῶν μοναστήριον αὐτῷ» (Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφικὴ ἐπιστάσις...», ὁ.π., σ. 391 σημ. 52). Τὴν ἴδια πρακτικὴ ἀκολούθησε ὁ ἅγιος Μακάριος καὶ μέ ἄλλα ἔργα, στὴν συγκρότηση καὶ ἔκδοση τῶν ὁποίων μετέσχε, ὅπως τό Νέον Ἐκλόγιον. Σέ ἀντίτυπο τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου στή Σκήτη Ἁγ. Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωση: «ἀφιερώθη τὸ παρὸν τῷ κυριακῷ τῆς Σκήτης τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος παρὰ τοῦ ἁγίου Κορίνθου, ἡς μνημόσυνον αὐτοῦ» [Μ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱ. Σκήτης τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος στό Ἁγιον Ὄρος», *ΕΕΘΣΠΘ. Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας* ν.σ. 7 (2001) 121 ἀρ. 129].

του Καυσοκαλυβίων 199⁴⁰, καθώς και οι ανώνυμες συλλογές των κωδίκων Ξενοφώντος 25 και Έσφιγμένου 129, οι όποιες έχουν θεωρηθεί παραλλαγές του έργου του παπα-Ίωνᾶ⁴¹. Ειδικότερη έρευνα έχει θίξει τις σχέσεις επιμέρους κειμένων του *Νέου Μαρτυρολογίου* με τις εν λόγω χειρόγραφες συλλογές ή προγενέστερες έντυπες εκδόσεις, οι όποιες συνήθως υποσημειώνονται, και έχει καταδείξει τις έ-

40. Βλ. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, «Μαρτυρολόγια Νεομαρτύρων (Συγγραφείς, Συλλογές και εκδόσεις)», *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου εις τιμήν και μνήμην των Νεομαρτύρων*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 81, 86-91, 99· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ίωνᾶς ό Καυσοκαλυβίτης· ό βίος και τό έργο του», στο *Άναφορά εις μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου*, τ. Ε', Γενεύη 1989, σ. 419-427· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ένα “μονόστιχον” άνέκδοτο Μαρτύριο του Γιαννιώτη νεοϊερομάρτυρα άγίου Άναστασίου († 1743, Ίουλίου 8)», *Μνήμη Ίωάννου Εϋ. Άναστασίου*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 661-684· ΜΟΝ. ΠΑΤΑΠΙΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ, *Ίωνᾶς ό Καυσοκαλυβίτης. Ό βίος και τά έργα μιᾶς πνευματικής μορφής του 18ου αϊ.*, “Άγιον Όρος 1999, σ. 19-20· Ο ΙΔΙΟΣ, «Παπα-Ίωνᾶς ό Καυσοκαλυβίτης», *Πρωτᾶτον* τχ. 72 (Όκτ.-Δεκ. 1998) 95-96· Ο ΙΔΙΟΣ, «Λόγιοι τής Σκήτης των Καυσοκαλυβίων κατά τόν 18ο αιώνα», *Θεοδρομία* τχ. 8 (Όκτ.-Δεκ. 2000) 72-73.

41. Βλ. Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ, «Ό άγιος Νικόδημος Άγιορείτης ως άγιολόγος», *Έκκλησία* έτ. Ο' άρ. 18 (1993) 666· Ο ΙΔΙΟΣ, “Άγιοι, οί Φίλοι του Θεού, [ΥΚΜ 2], Άθήνα 1997², σ. 117· Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Χειρόγραφα νεομαρτυρολογικά κείμενα στή Βιβλιοθήκη του Κυριακού τής Σκήτης τής Άγίας Άννης», *Θεολογία* 66 (1995) 480 σημ. 28. Τή σχέση των άγιορειτικών χειρόγραφων νεομαρτυρολογικών συλλογών μεταξύ τους και με τό *Νέον Μαρτυρολόγιον* εξετάζουμε στήν υπό δημοσίευση εισήγησή μας «Οί χειρόγραφες νεομαρτυρολογικές συλλογές και τό *Νέον Μαρτυρολόγιον*. Πρόδρομη ανακοίνωση», στα Πρακτικά του Διορθοδόξου Έπιστημονικού Συνεδρίου *Κωνσταντίνος ό Υδραΐος - Νεομάρτυρες προάγγελοι τής αναστάσεως του Γένους* (Υδρα, 10-14 Νοεμβρίου 2000), Υδρα 2007, σ. 131-174.

ξαρτήσεις ή αποκλίσεις τῶν «μεταφράσεων» τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου* ἀπὸ αὐτές⁴².

Τό ζήτημα ὥστόσο, τῶν πηγῶν τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου* χρήζει μιᾶς συνολικῆς καί διεξοδικῆς μελέτης⁴³, πού θά ἀντιμετωπίσει τὰ «πολλά ἱστορικά καί φιλολογικά προβλήματα, πού εἶναι φυσικό νά ὑπάρχουν, ὅταν ἔχουμε πολλούς συγγραφεῖς καί πολλές μεταφράσεις-διασκευές»⁴⁴, ἐνῶ, γιά λόγους πού θά ἐξηγήσουμε στή συνέχεια, δέν εἶναι δυ-

42. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τίς δύο μελέτες τοῦ Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ὁ νεομάρτυς Μιχαήλ ὁ ἐξ Ἀγράφων († 1544, Θεσσαλονίκη) καί ὁ συντάκτης τοῦ Βίου του», *BNJ* 21 (1976) 237-238· «Ἡ ἀρχική Ἀκολουθία καί ὁ ἀρχικός ἀνέκδοτος Βίος τοῦ νεομάρτυρος Μιχαήλ τοῦ ἐξ Ἀγράφων († 1544, Θεσσαλονίκη)», *ΕΕΒΣ* 44 (1979-1980) 249-250», ὅπου διατυπώνεται τό γενικό συμπέρασμα ὅτι καί οἱ τρεῖς χειρόγραφοι συλλογές χρησιμοποιήθηκαν γιά τό παραφρασμένο Μαρτύριο τοῦ νεομ. Μιχαήλ στό *Νέον Μαρτυρολόγιον*. Ὁ Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, «Χειρόγραφα νεομαρτυρολογικά κείμενα...», ὁ.π., σ. 483-488 συγκρίνει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα νεομαρτυρολογικά κείμενα πού συνέγραψε ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης μέ τὰ ἀντίστοιχα Μαρτύρια τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου*. Ὁ Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, «Τό “Νέον Μαρτυρολόγιον”...», ὁ.π., σ. 342-347, ἐξετάζει τίς σχέσεις τῶν Μαρτυρίων τῶν νεομ. Μάρκου τοῦ ἐν Σμύρνῃ († 1643) καί Ἀντωνίου τοῦ Ἀθηναίου († 1774) μέ τὰ ἀρχικά Μαρτύρια πού συνέταξαν ὁ Μελέτιος Συρίγος καί ὁ Ἰωακείμ ὁ Πάριος ἀντίστοιχα, ἐνῶ ὁ ΜΟΝ. ΠΑΤΑΠΙΟΣ ΚΑΥ-ΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ, «Ἅγιος Ἀκάκιος ὁ Καυσοκαλυβίτης...», ὁ.π., σ. 47-48 διερευνᾷ τή σχέση τοῦ Μαρτυρίου τοῦ ὁσίου Ρωμανοῦ τοῦ Καρπενήσιωτη μέ τό ἀντίστοιχο κείμενο ἀπὸ τή συλλογή τοῦ παπα-Ἰωνᾶ.

43. Ἡ μνημονευθεῖσα εἰσήγησή μας στό Συνέδριο τῆς Ὑδρας, ἀποτελεῖ περιληπτική παρουσίαση ἐνός κεφαλαίου ἀπὸ τήν ὑπό ἔκδοση μελέτη μας, *Τό Νέον Μαρτυρολόγιον καί οἱ πηγές του*, ὅπου διερευνοῦμε τίς προερχόμενες ἀπὸ χειρόγραφα καί ἔντυπες ἐκδόσεις πηγές γιά τό σύνολο τῶν περιλαμβανομένων στό *Νέον Μαρτυρολόγιον* κειμένων.

44. *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθήναι 1993⁴, σ. 6· Π. ΠΑΣΧΟΣ, «Ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ὡς ἀγιολόγος», ὁ.π., σ. 666.

νατό νά ἰσχύει ἡ ἀπλουστευτική πρόταση πού ἔχει διατυπωθεῖ σέ ἀρκετές μελέτες ὅτι, πλὴν τῶν ἐπωνύμως παραδιδόμενων σ' αὐτό Μαρτυρίων, «εἰς ὅσα ἐξ αὐτῶν δὲν ἀναφέρει ποῖος “ἐστάθη ὁ συγγραφεύς”, νομίζομεν ὅτι οὐδένα ἀδικοῦμεν, θεωροῦντες συγγραφέα καὶ ποιητὴν αὐτῶν, αὐτὸν τὸν ἅγιον Νικόδημον»⁴⁵.

Τόσο γιὰ τὸ πρῶτο ὅσο καὶ γιὰ τὸ δεύτερο ζήτημα οἱ ἀπαντήσεις μας προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνδεικτικὴ ἐξέταση τῆς νεομαρτυρολογικῆς συλλογῆς πού περιλαμβάνεται στὸν Ξενοφωντινὸ κώδικα 25, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἔχει περιγραφεῖ ὑποτυπωδῶς, καὶ κατὰ συνέπεια πλημμελῶς, στὸν Κατάλογο τοῦ Λάμπρου⁴⁶. Ἀπὸ τὴν ἐξ αὐτοψίας μελέτη του μπορέσαμε νά ἔχουμε μία πλήρη εἰκόνα τῶν περιεχομένων σ' αὐτὸν Μαρτυρίων, νά ἐντοπίσουμε ποιά ἀπὸ αὐτὰ δὲν περιλαμβάνονται στὴ συλλογὴ τοῦ παπα-Ἰωνᾶ καὶ τοῦ κώδ. Ἑσφιγμένου 129, νά τὰ συγκρίνουμε μέ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου* καὶ νά ἐντοπίσουμε τὸ γραφέα καὶ συντάκτη αὐτῆς τῆς πολὺ σημαντικῆς νεομαρτυρολογικῆς συλλογῆς. Εἰδικότερα, ἀπὸ τὰ 31 Μαρτύρια πού περιλαμβάνονται στίς σελ. 93-307 τοῦ ἐν λόγω κώδικος, τὰ τέσσερα (ὁσιομ. Δαμιανοῦ, Κυράννας, Ζαχαρία τοῦ ἐξ Ἄρτης καὶ Μανουήλ τοῦ ἐκ Σφακίων) δὲν ἀπαντῶνται στίς ἄλλες χειρόγραφες συλλογές· ἐκδίδονται ὥστόσο, ἂν καὶ μέ σοβαρές παραλλαγές, στὸ *Νέον Μαρτυρολόγιον*.

45. Βλ. *Νέον Μαρτυρολόγιον...*, Ἀθῆναι 1993⁴, σ. 6· ΠΡΩΤΟΠΡ. Κ. ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗΣ, *Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης καὶ τὸ λειτουργικὸ του ἔργο*, ὅ.π., σ. 161· Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφικὴ ἐπιστάσις...», ὅ.π., σ. 507.

46. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. I, Amsterdam 1966 (φωτ. ἀνατ.), σ. 63.

Ἰδιαίτερα σημαντική καί ἀποκαλυπτική γιά τά ζητήματα πού ἐξετάζουμε εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀνωνύμου Μαρτυρίου τῆς ἁγίας Κυράννας ἀπό τήν Ὅσσα στίς σσ. 223-229 τῆς Ξενοφωντινῆς συλλογῆς. Τό Μαρτύριο αὐτό θεωρεῖται ὅτι συνέγραψε στήν πρωτότυπη μορφή του καί συμπεριέλαβε στό *Νέον Μαρτυρολόγιον* ὁ ὁσιος Νικόδημος⁴⁷. Ἀπό μία σημείωση, ὡστόσο, τοῦ συντάκτη τῆς ἐν λόγω συλλογῆς, ἡ ὁποία προτάσσεται τοῦ Μαρτυρίου πού περιλαμβάνεται στόν Ξενοφωντινό κώδικα, ἀλλά παραλείπεται στό *Νέον Μαρτυρολόγιον*, διαπιστώνουμε ὅτι αὐτός ὑπῆρξε καί ὁ συγγραφέας τοῦ Μαρτυρίου τῆς ἁγίας Κυράννας στήν ἀρχική του μορφή, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καί στήν πηγή ἀπό τήν ὁποία ἀντλήσε τά στοιχεῖα γιά τή συγγραφή του: «Κατά τὸ ἀψνα^{ον} ἐμαρτύρησεν ἡ ἁγία καὶ κυρώνυμος Κυράννα εἰς Θεσσαλονίκη. Ταύτης τὸ μαρτύριον ἐδιηγήθη μοι εἰς χριστιανὸς Θεσσαλονικεύς, ὅστις διὰ χρέος τοῦ ἦτον εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἶδεν ὅλον τὸ μαρτύριον μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του, δὲν ἐνθυμᾶτο δὲ ἀκριβῶς τὸν καιρὸν, ἀλλὰ τόσον μόνον ἔλεγεν, ὅτι ἦτον ἕως δεκαπέντε χρόνοι ἀπερασμένοι»⁴⁸.

Τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ τοῦ Μαρτυρίου καί συντάκτη τῆς συλλογῆς κατορθώσαμε νά ἐντοπίσουμε βασιζόμενοι στίς ἐλάχιστες, διάσπαρτες σέ κείμενα τῆς Ξενοφωντινῆς συλλογῆς, πληροφορίες πού παρέχει γιά τὸν ἑαυτό του καί οἱ ὁποῖες τὸν συνδέουν μέ τὴν ἐπαρχία τῶν Παλαιῶν Πατρῶν. Τίς περισσότερες αὐτοβιογραφικὲς εἰδή-

47. Βλ. ΑΠ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ - ΣΤ. ΠΑΠΑΘΕΜΕΛΗΣ, *Ἁγία νεομάρτυς Κυράννα ἀπὸ τὴν Ὅσσα. Βίος καὶ ἀσματικὲς ἀκολουθίαι*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 6, 9, 18· Μ. ΒΡΕΤΤΑ, «Κυράννα, νεομάρτυς († 28.2.1751), *Τὸ Ἁγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης*, τ. Α', [Κέντρον Ἀγιολογικῶν Μελετῶν, 4], Θεσσαλονίκη 1996, σ. 373.

48. Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 223.

σεις παρέχει στή Διήγησή του για τόν ὅσιο γέροντα Ἰωακείμ τῆς μονῆς Νωταίνων (ἢ Νοτενῶν)⁴⁹, πού παρεμβάλλεται στίς σελ. 264-272, μεταξύ τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Ἀκακίου τοῦ Καυσοκαλυβίτη (σ. 230-264) καί τοῦ Μαρτυρίου τοῦ νεομάρτυρος Ζαχαρία ἀπό τήν Ὑἄρτα (σ. 273-282). Τό ἐγκαταλελειμένο σήμερα μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου⁵⁰, «πολλά μικρόν καί εὐτελές», βρισκόταν «εἰς τήν ἐπαρχίαν τοῦ ἁγίου Παλαιῶν Πατρῶν» καί ὁ συντάκτης τῆς συλλογῆς εἶχε ἐπισκεφθεῖ τό καθολικό του⁵¹. Ἐπιπλέον, μνημονεύει ἀρκετές φορές τόν ἱερομόναχο Δαβίδ, ὑποτακτικό τοῦ ὁσίου Ἰωακείμ καί πνευματικό τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, μέ τόν ὁποῖο συνδεόταν καί ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου⁵² καί ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τήν πηγὴ του ὅχι μόνο

49. Ἐκδόθηκε πρόσφατα ἀπό τόν Δ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΙΩΤΗ, «Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Ἰωακ<ε>ίμ», *Συμβολή* 3 (Σεπτ.-Δεκ. 2003) 76-80.

50. Βλ. πρόχειρα Δ. ΚΟΚΟΡΗΣ, *Ὁρθόδοξα Ἑλληνικά Μοναστήρια (Προσκυνηματικός Ὁδηγός)*, Ἀθῆναι 1994, σ. 230.

51. Κώδ. Ξενοφῶντος 25, σ. 264-265 [= Δ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΙΩΤΗΣ, ὁ.π., στ. 11-12]: «ὥστε ἔχαμε μέσα του ἰ ναὸν θεῖον, τὸν ὁποῖον εἶδον ἐγὼ ὁ ἴδιος καὶ ἐκοινώνησα ἐν αὐτῷ καὶ τῶν θεῶν μυστηρίων».

52. Κώδ. Ξενοφῶντος 25, σ. 265 [= Δ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΙΩΤΗΣ, ὁ.π., στ. 13-15, 19-22]: «τοῦτος ὁ ὅσιος εἶχεν ἓναν ὑποτακτικὸν ἱερομόναχον, Δαβὶδ τὸ ὄνομα, ὁ ὁποῖος ἐχρημάτισε, μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ γέροντός του, πνευματικὸς πατήρ εἰς τὴν πόλιν τῆς Παλαιᾶς Πάτρας... Τοῦτον τὸν πνευματικὸν κὺρ Δαβὶδ συνήθιζα καὶ γὰρ νὰ συναναστρέφωμαι συνεχῶς καὶ νὰ συνομιλῶ ἐκ νεαρᾶς μου ἡλικίας. Ὁ ὁποῖος ἐδιηγήθη μοι πολλὰ διὰ τὸν ῥηθέντα γέροντα αὐτοῦ καὶ ἀναχωρητὴν. Τὰ ὁποῖα θέλει διηγηθῶ μὲ ὅλην τὴν ἀλήθειαν εἰς δόξαν Θεοῦ». Terminus ante quem γιὰ τὰ γεγονότα πού διηγεῖται εἶναι, σύμφωνα μέ τὸν ἴδιο, ἡ καταστροφὴ τῆς Πελοποννήσου τὸ 1769, ἐξαιτίας τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου: «... ἐντὸς δὲ τούτων ἔφθασε καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ Μωρέα ἀπὸ τὸν πόλεμον τῶν Ῥώσων κατὰ τὸ ἀψῆθ' σωτήριον ἔτος κατὰ μῆνα Μάρτιον καὶ πλεον δὲν

για τον ὅσιο Ἰωακείμ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ νεομάρτυρα Ζαχαρία, ποὺ μαρτύρησε στὴν Πάτρα τὸ 1782, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ πρωτοτύπου Μαρτυρίου τῆς Ξενοφωντινῆς συλλογῆς, ποὺ δὲν ἀπαντῶνται στὸ παραφρασμένο Μαρτύριό του στὸ *Νέον Μαρτυρολόγιον*⁵³.

Ἐντέλει, μετὰ ἀπὸ παλαιογραφικὴ συγκριτικὴ ἐξέταση τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος Ξενοφώντος 25 μὲ ἐκείνην τοῦ κώδικος 257/554 τῆς ἴδιας μονῆς, ἐνὸς Τυπικοῦ τοῦ «*Ἱεροῦ καὶ βασιλικοῦ καὶ πατριαρχικοῦ Κοινοβίου τοῦ Ξενοφώντος*», ποὺ γράφτηκε τὸ 1794 «*ὑπὸ Διονυσίου μοναχοῦ Ξενοφωντινοῦ τοῦ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν Ἀχαΐας*»⁵⁴ (πίν. ΙΕ', ΙΣΤ'), καταλήξαμε στὴν ταύτιση τοῦ ἀνωνύμου γραφέα καὶ συντάκτη τῆς Ξενοφωντινῆς συλλογῆς, μὲ τὸν ἐν λόγω μοναχὸ Διονύσιο, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴν Πάτρα⁵⁵. Ὁ ἄγνω-

ῆξεύρω τίποτε περὶ τοῦ ἀγίου...» (σ. 272 = Δ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΙΩΤΗΣ, ὁ.π., σσ. 172-175).

53. Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 274: «*Ἠρώτησε δὲ ἕναν χριστιανὸν φίλον του, ἐὰν εὐρίσκειται κἀννένας εἰς τὴν πολιτείαν πνευματικός, ἐνάρετος καὶ προκομένος. Ἐκεῖνος τοῦ εἶπε τὸν ῥηθέντα παπὰν κυρ Δαβίδ, τὸν ὑποτακτικὸν τοῦ ἀγίου γέροντος. Τότε πηγαίνει τὴν νύκτα πρὸς αὐτὸν καὶ φανερώνει ὅλον του τὸν σκοπὸν*» καὶ σ. 282: «*Ταῦτα πάντα ὁποῦ γράφω, ἤκουσα ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ ῥηθέντος πνευματικοῦ παπᾶ κυρ Δαβίδ*».

54. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗΣ - Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Συμπληρωματικοὶ Κατάλογοι Χειρογράφων Ἀγίου Ὁρους*, [Ἑλληνικά, παράρτ. 24], Θεσσαλονίκη 1973, σ. 228-229.

55. Στὸ προαναφερθέν ἄρθρο του ὁ Δ. Ἀνατολικιώτης, ἂν καὶ παραθέτει ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Διονύσιο Ξενοφωντίνου (ὁ.π., σ. 74), τὰ ὁποῖα ἔλαβε ἀπὸ φωτοτυπίες τοῦ παρόντος τμήματος τῆς μελέτης μας, ποὺ εἶχαμε ἀποστείλει στὸν σεβαστὸ Ξενοφωντίνου ἱερομόναχο π. Θεωνᾶ, «*λησμονεῖ*» νὰ μνημονεύσει τὴν προέλευση τῶν πληροφοριῶν του. Ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἡ μέθοδος ἕνα ἰδιότυπο *furtum sacrum*, ποὺ, ὅπως καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, ὁδηγεῖ αὐτόν ποὺ τὸ διαπράττει σὲ μία «δικαιολογημέ-

στος από άλλες πηγές Διονύσιος⁵⁶ ανήκε στη συνοδεία τῶν μοναχῶν πού εἶχαν ἐπανδρώσει μέ ἡγούμενο τόν Λέσβιο Παῖσιο Καυσοκαλυβίτη τή μονή Ξενοφώντος τό 1784, ἐπιναφέροντάς την στό κοινοβιακό σύστημα⁵⁷. Ἡ προέλευση τῆς νέας Ξενοφωντινῆς ἀδελφότητος ἀπό τά Καυσοκαλυβια ἐξηγεῖ τή σύνδεση καί τήν ἐξάρτηση τῆς ἐν λόγω νεομαρτυρολογικῆς συλλογῆς ἀπό ἐκείνην τοῦ παπα-Ἰωνᾶ τοῦ Καυσοκαλυβίτη.

Ἐνα τελευταῖο σημεῖο πρὸς ἐξέταση, στό ὁποῖο θά ἀναφερθοῦμε ἀκροθιγῶς, μέ βάση καί πάλι τὰ πορίσματα τῆς ἐρευνᾶς μας στήν Ξενοφωντινὴ συλλογή, εἶναι ὁ τρόπος ἐργασίας τοῦ ὁσίου Νικοδήμου, ἥ καλύτερα ἐπεξεργασίας καί διορθώσεως τῶν νεομαρτυρολογικῶν κειμένων πού ἀπετέλεσαν τήν πρώτη ὕλη γιὰ τή συγκρότηση τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου*. Ἄν καί ἔχει ἐκφραστεῖ ἡ ἄποψη πὼς πίσω

νη» αὐτοαμνήστευση. Ἀντιθέτως, στή σχετικὴ ἀναφορά τῶν πατέρων τῆς ἱερᾶς μονῆς Χρυσοποδαριτίσσης Νεζερώων γιὰ τήν ἐν λόγω συλλογὴ στήν πρόσφατη ἐξαίρετη ἔκδοση τοῦ Βίου τοῦ ὁσιομάρτυρος Ἰακώβου, γίνεται εἰδικὴ μνεία γιὰ τήν προέλευση τῶν πληροφοριῶν τους (*Βίος καί Πολιτεία τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβου τοῦ νέου ὁσιομάρτυρος...*, σ. 89-90).

56. Δέν ὑπῆρξε, πρὸς τό παρόν, δυνατό νά ἐξακριβώσουμε, ἐάν ταυτίζεται μέ τόν ὁμώνυμο μελογράφο τοῦ κώδ. Σπ. Κλασ. Φιλολογίας 64 τοῦ ΑΠΘ, μιᾶς Παπαδικῆς τοῦ 19ου αἰῶνα, στό φ. 155 τῆς ὁποίας περιέχεται «Ἐτερος <Πολυέλεος> ἔντεχνος, ποιηθεὶς παρὰ Διονυσίου τοῦ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν». Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, (ἐπιμ. Π. ΣΩΤΗΡΟΥΔΗΣ - Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΟΥ-ΣΩΤΗΡΟΥΔΗ), *Κατάλογος Χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 68.

57. Βλ. σχετικὰ ΚΡ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, «Ἱστορία», στὸν τόμο *Ἱερὰ Μονὴ Ξενοφώντος – Εἰκόνες*, Ἅγιον Ὄρος 1998, σ. 34-39· ΙΕΡΟΜ. ΜΑΞΙΜΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ, *Ἱερὰ Σκήτη Ἀγίας Τριάδος Καυσοκαλυβίων. Εἰκονογραφημένος Ὁδηγός - Προσκυνητᾶριο*, Ἅγιον Ὄρος 1995, σ. 60.

ἀπό τὴν κρίση τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα ὅτι ὁ ὅσιος Νικόδημος «ἐξωβέλιζε πᾶν ἱστορικόν στοιχείον ὅταν συνέτασσε τὰς περιλήψεις τῶν λογίων τούτων»⁵⁸ ὑποφώσκει κάποια ἀρνητική διάθεση⁵⁹, θεωροῦμε πὺς αὐτὴ δέν ἔχει διατυπωθεῖ γιὰ νὰ ὑποτιμῇσι τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου φιλοκαλικοῦ πατρός, ἀφοῦ, ὅπως διαπιστώσαμε, σέ μεγάλο βαθμὸ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια. Ἐξάλλου, ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ συγκρίνει τὰ Μαρτύρια τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου* μέ ἐκεῖνα ποὺ περιλαμβάνονται στὴ χειρόγραφη συλλογὴ τοῦ παπα-Ἰωνᾶ ἢ ἱσῶς καὶ μέ ἄλλες νεομαρτυρολογικὲς πηγές.

Ἀπὸ τῆ συγκριτικῆ ἐξέταση τῶν Μαρτυρίων τῆς Ξενοφωντινῆς συλλογῆς μέ τὰ ἀντίστοιχα παραφρασμένα Μαρτύρια τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου*, διαπιστώσαμε ὅτι ὁ «μεταφραστής» τοὺς ὅσιος Νικόδημος ἀπάλειψε ἀπὸ αὐτὰ ἱστορικὲς ἢ τοπογραφικὲς εἰδήσεις ποὺ περιέχουν. Ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ τὸ Μαρτύριο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ῥάπτη († 20.12.1652), στὸ ὁποῖο ὁ ὅσιος Νικόδημος περιορίζεται, ὅπως καὶ ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης ἀλλὰ καὶ οἱ χειρόγραφες συλλογές τοῦ παπα-Ἰωνᾶ καὶ τοῦ κώδ. Ἐσφιγμένου 129, στὴν καταγραφή τοῦ τόπου ἐνταφιασμοῦ τοῦ μαρτυρικοῦ σώματος τοῦ Ἰωάννου («καὶ τὸ ἐνταφίασαν εἰς τὸ Μπέγιογλου»⁶⁰), ἐνῶ ὁ Διονύσιος Ξενοφωντινὸς προσθέτει στὸ ἀντίστοιχο Μαρτύριο τῆς συλλογῆς του τὴν

58. ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ, *Ἱστορία τοῦ Ἀσκητισμοῦ*. Ἀθωνῖται, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1929, σ. 72.

59. Βλ. Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ, «Ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ὡς ἀγιολόγος», *Ἐκκλησία* ἔτ. Ο' ἀρ. 18 (1993) 666· Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, «Τὸ “Νέον Μαρτυρολόγιον”...», ὅ.π., σ. 346.

60. *Νέον Μαρτυρολόγιον*..., Ἐνετίησιν 1799, σ. 75 [= Ἀθῆναι 1993⁴, σ. 73].

ἐξῆς πολύ σημαντική πληροφορία: «καὶ τὸ ἐνταφίασαν εἰς τὸ λεγόμενον Μπέιογλου· ἡ δὲ πάντιμος αὐτοῦ κάρα καὶ θεόστεπτος σώζεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον, εἰς τὴν ξυλόπορτα, ἰάσεις ἐπιτελῶν (sic) τοῖς μετὰ πίστεως προσερχομένοις εἰς δόξαν Πατρός, Υἱοῦ καὶ Ἀγίου Πνεύματος, ἀμήν»⁶¹. Τό ἴδιο συμβαίνει καὶ στό Μαρτύριο τοῦ νεομάρτυρος Συμεών τοῦ Τραπεζουντίου († 14.8.1653), στό ὁποῖο ὁ ὁσιος Νικόδημος δέν ἔκρινε σκόπιμο νά συμπεριλάβει τήν πληροφορία τοῦ Μαρτυρίου τῆς Ξενοφωντινῆς συλλογῆς ἀλλά καὶ τῆς συλλογῆς τοῦ κώδ. Ἐσφιγμένου 129 (φ. 11^r), ὅτι τό Μπέιογλου, ὅπου ἐνταφιάσθηκε καὶ τό μαρτυρικό λείψανο τοῦ Συμεών, «μετὰ χρόνους ἰ' ἐκάη καὶ ἐπρόσταξεν ὁ βεζύρης νά μὴ κατοικήσῃ πλέον ἐκεῖ ἐβραῖος· εἰς τὸν ὁποῖον <τόπον> ἔκτισε καὶ τζαμί ἡ βαλεντέ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὀνομάζεται βαλεντέ τζαμί»⁶².

Ἐνα ἄλλο σημεῖο πού χρήζει διαλευκάνσεως εἶναι ἡ μετάφραση Μαρτυρίων γραμμένων πρωτοτύπως σέ σλαβικές γλῶσσες, ὅπως τὰ Μαρτύρια τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ «ἐν Ἀσπροκάστρῳ» καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Σέρβου πού μαρτύρησε στή Σόφια, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ τὰ πρῶτα κείμενα τῆς Συλλογῆς. Ἀσφαλῶς καὶ στήν περίπτωση αὐτή θά ἤταν ὑπεραπλουστευμένη μία ἀπάντηση ὅτι τὰ κείμενα αὐτά τὰ μετέφρασε ὁ ἴδιος ὁ ὁσιος Νικόδημος⁶³. Τήν ἀπάντηση,

61. Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 184.

62. Κώδ. Ξενοφώντος 25, σ. 186.

63. Βλ. σχετικά Ε.Μ. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ, «Τό ζήτημα τῆς γλωσσομάθειας τοῦ Νικόδημου Ἀγιορείτη», Ὁ Ἑρανιστής 23 (2001) 174 σημ. 4. Τό θέμα αὐτό ἐξετάζει ἐπισταμένως ὁ καθηγ. Δ. ΓΟΝΗΣ, «Βουλγαρικά μαρτυρολόγια στό Νέον Μαρτυρολόγιον τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου», Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου: Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης ὁ

ωστόσο, στο έρώτημα αυτό τή δίνει έμμέσως ό ίδιος ό όσιος Νικόδημος, κατονομάζοντας, όπως έχει έπισημανθει, στο συναξάριο τοῦ όσίου Ἰωάννη τῆς Ρίλας, τό όποιο περιέλαβε στοῦ *Συναξαριστή* του, τούς μεταφραστές τοῦ σλαβικοῦ πρωτοτύπου: «*Σημείωσαι ὅτι τὸ Συναξάριον τοῦτο μετεγλωττίσθη ἐκ τοῦ Σλαβονικοῦ ὑπὸ τοῦ όσιολογιωτάτου κυρίου Σεραφείμ, συνεργεία καὶ ἐξόδω τοῦ πανοσιωτάτου άγίου έπιτρόπου τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Χιλανταρίου κυρίου Ἰωνᾶ, οἷς καὶ τὴν χάριν όμολογεῖν δίκαιον*»⁶⁴. Ἀπό τά δύο πρόσωπα πού συνεργάστηκαν γιά τή μετάφραση αὐτοῦ τοῦ κειμένου καί, προφανῶς, γιά παρόμοιες μεταφράσεις άγιολογικῶν κειμένων χάριν τοῦ όσίου Νικοδήμου, ό Ἰωνᾶς ό Χιλανδαρινός, βούλγαρος στήν καταγωγή, μᾶς εἶναι γνωστός καί άπό μία ἄλλη πηγή, πού καί αὐτή τόν συνδέει μέ τόν όσιο Νικόδημο: εἶναι ό γραφέας τοῦ χιλανδαρινοῦ κώδικα 179 (948) πού περιλαμβάνει τήν Ἀκολουθία καί τό Ἐγκώμιο τῶν Ἀγιορειτῶν πατέρων, έργο τοῦ όσίου Νικοδήμου⁶⁵. Ἀλλωστε, ἡ σχέση τῆς σερβικῆς άγιορειτικῆς μονῆς μέ τόν όσιο Νικόδημο εἶναι γνωστή καί άπό τούς όκτώηχους κανόνες στά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, τούς όποίους έκεῖνος συνέθεσε γιά νά ψάλλονται στήν έν λόγω μονή, τό καθολικό τῆς όποίας εἶναι άφιερωμένο στήν έορτή τῶν Εἰσοδίων.

Νάξιος – 250 χρόνια άπό τήν γέννησίν του [= ΕΕΚΜ ΙΘ' (2004-2005)], Ἀθήνα 2005, σ. 52-76.

64. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ένιαυτοῦ*, τ. Α', Ἀθήνα 2005², σ. 313 σημ. 1. Ἡ έπισήμανση όφείλεται στόν καθηγ. Δ. ΓΟΝΗ, *Ό όσιος Ἰωάννης ό Ριλιώτης. Προλεγόμενα στά ύμναγιολογικά έλληνικά κείμενα*, [ΥΚΜ 4], Ἀθήνα 1997, σ. 43-54.

65. Βλ. Β. ΚΟΝΤΟΒΑΣ, «Τά έλληνικά χειρόγραφα τοῦ Χελανδαρίου καί οἱ βιβλιογράφοι τους», *Κληρονομία* 15 (1983) 135-136.

Ε'

**Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΥΜΝΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΕΡΓΟΥ ΤΩΝ ΚΟΛΛΥΒΑΔΩΝ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΚΑΛΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ**

‘Οπως έχουμε ήδη σημειώσει, τό έκδεδομένο καί ἀνέκδοτο ὑμναγιολογικό ἔργο τῶν Κολλυβάδων καταλαμβάνει μέσα στήν ὀγκώδη συγγραφική τους παραγωγή σημαίνουσα θέση. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά ὅτι στούς καταλόγους τῶν ἔργων τοῦ ὁσίου Νικοδήμου πού ἔχουν κατά καιρούς δημοσιευθεῖ σέ εἰδικές μελέτες καί ἄρθρα καί κυρίως στό νεότερο καί πληρέστερο κατάλογο πού συνέταξε ὁ Π. Νικολόπουλος, καταγράφονται 108 ἀγιολογικά καί ὑμνογραφικά έκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα, μερίζονα ἢ ἐλάσσονα, ἔργα του¹.

Τό γεγονός ὅτι τόσο ὁ ὁσιος Νικόδημος ὅσο καί οἱ ἄλλοι πρωτεργάτες τοῦ Κολλυβαδικοῦ κινήματος ἅγιοι Μακάριος ὁ Νοταρᾶς καί Ἀθανάσιος ὁ Πάριος ἐπέδειξαν ἰδιαίτερη σπουδή καί ἔδωσαν προτεραιότητα στή συγγραφή καί ἔκδοση ἀγιολογικῶν κειμένων γιά παλαιότερους ἢ νεότερους ἀγίους καί στήν ἐξήγηση τῶν ἐν χρήσει ὑμνογραφικῶν κειμένων ἢ στή σύνθεση, διόρθωση καί συμπλήρωση νέων ἀκολουθιῶν, κανόνων ἢ οἰκων, δέν ὑπῆρξε καθόλου τυχαῖο. Ὁ προσανατολισμός στή συλλογή, συγκρότηση καί ἔκδοση μεγάλων ὑμνογραφικῶν —ὅπως ἡ *Νέα Κλίμαξ*, τό

1. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφική ἐπιστάσις τῶν ἐκδόσεων Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου», *Πρακτικά Συμποσίου «Νικοδήμου Ἀγιορείτου τοῦ Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία»* [= *ΕΕΚΜ* ΙΣΤ' (1996-2000)] 361-640. Νεότερος κατάλογος, χωρίς ὅμως τήν πληρότητα τοῦ προηγουμένου, παρατίθεται ἀπό τόν Ε. CITTERIO, «Nicodemo Agiorita», *La Theologie Byzantine et sa Tradition*, τ. II, Paris 2002, σ. 905-997

Ἑορτοδρόμιον² καί τό Θεοτοκάριον³— ἡ ἀγιολογικῶν συλλογῶν — ὅπως τό Νέον Μαρτυρολόγιον, τό Νέον Ἐκλόγιον, τό Νέον Λειμωνάριον καί ὁ Συναξαριστής—, πού ἀπετέλεσε, μέσα στή δίνη τῶν περιπετειῶν καί τῶν διώξεων τους, κύριο μέλημα τῶν Κολλυβάδων, ἀπέβλεπε στήν ἐπανασύνδεση τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν μέ τήν ζῶσα παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καί στήν ὀρθή κατανόηση αὐτῆς τῆς παραδόσεως μέ τόν ὑπομνηματισμό στή δημώδη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, συμπεριλαμβανομένων μεταξύ αὐτῶν καί τῶν ὕμνογραφικῶν καί ἀγιολογικῶν κειμένων.

1. Ο ΝΗΠΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ

Ἐχομε ἤδη ἀναφερθεῖ στή χρήση τοῦ ὅρου Κολλυβάδες καί στούς ἐναλλακτικούς, πιά δόκιμους ὅρους πού ἔχουν προτείνει μελετητές τῆς μεγάλης αὐτῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης πού ἀποκαλοῦμε «φιλοκαλική». Καί ἀνταποκρίνεται ὄντως ὀρθότερα ὁ ὅρος «φιλοκαλικοί πατέρες» στίς πραγματικές, πνευματικές διαστάσεις τοῦ κινήματος, ἐκφράζοντας «τόν ἐσωτερικό πυρήνα του καί τό πραγματικό νόημά του»⁴, Εἰδικότερα, ἡ χρήση τῶν ὀρων «Φιλο-

2. Γιά τό Ἑορτοδρόμιον βλ. R. A. CLOSTERMANN, «Heortodromion, ein Alterswerk des Nikodemos Hagiorites», *OCP* 46 (1980) 446-462· Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π., σ. 559-561.

3. Γιά τό Θεοτοκάριον βλ. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, «Μικρόν ἀγιορειτικόν Θεοτοκάριον τῆς Ἀκαθίστου ἑορτῆς καί τό Θεοτοκάριον τοῦ Νικοδήμου», *ΕΕΒΣ* 32 (1963) 15-22.

4. ΑΡΧΙΜ. ΑΜΦ. ΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, Ἡ Φιλοκαλική Ἀναγέννησι τοῦ XVIII καί XIX αἰ. καί οἱ πνευματικοί καρποί της, Ἀθήναι 1984, σ. 7-8. Βλ. καί ΠΡΩΤΟΠΡ. Θ. ΖΗΣΗΣ, «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στά συγγράμματα

καλική ἀναγέννηση» ἢ «Φιλοκαλικό κίνημα» εἶναι ὄχι μόνο ὀρθή καί εὐλογία, ἀλλά δικαιώνεται καί ἱστορικά ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀπαρχή τοῦ συγγραφικοῦ-ἐκδοτικοῦ ἔργου τοῦ ὁσίου Νικοδήμου, καθώς καί τῆς συνεργασίας τοῦ ἁγίου Μακαρίου μέ τόν ὁσιο Νικόδημο στόν τομέα αὐτό ὑπῆρξε ἡ *Φιλοκαλία*⁵, ἡ «καρδιά ὅλου τοῦ πνευματικοῦ κινήματος»⁶,

καί στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου», *Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (Πάρος 29 Σεπτ.-4 Ὀκτ. 1998), Πάρος 2000, σ. 327-330. Τόν συγγενή ὄρο «Φιλοκαλισμός» προτείνει ὁ καθηγ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἅγιος Μακάριος Κορίνθου ὁ Γενάρχης τοῦ Φιλοκαλισμοῦ*, [Ἀγιολογική Βιβλιοθήκη 12], Ἀθήνα 2000, σ. 53, ἐνῶ ἀπό ἄλλους μελετητές ἔχει προταθεῖ ὁ ὅρος «νεοσησυχαστές».

5. Γιά τίς ἐκδόσεις τῆς *Φιλοκαλίας* βλ. K. WARE, «Philocalie», *Dictionnaire de Spiritualité* XII (1984) 1336-1552· K. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, «Σύμμεικτα περί τῆς “Φιλοκαλίας” καί τοῦ “Εὐεργετινοῦ”», *Μακεδονικά* 10 (1970) 291-293· Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Βιβλιογραφική ἐπιστάσις», ὁ.π., σ. 369-371. Τά ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς Συλλογῆς ἐπισημαίνονται ἀπό τόν ἐπίσκοπο Κάλλιστο Ware: «Εἶναι σημαντικό τό γεγονός ὅτι οἱ ἅγιοι Νικόδημος καί Μακάριος δέν προόριζαν τή Φιλοκαλία ἀποκλειστικά γιά τοὺς μοναχοὺς ἀλλά καί γιά τοὺς λαϊκοὺς· ὄχι μόνο γιά τοὺς εἰδικούς ἀλλά καί γιά ὅλους τοὺς Χριστιανούς... Εἶναι γεγονός ὅτι ὅλα τὰ κείμενα πού ἐμπεριέχονται στή Φιλοκαλία εἶναι γραμμένα ἀπό μοναχοὺς καί ἀρχικά προορίζονταν γιά ἀντίστοιχο κοινό. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι, μέ μόνη ἐξαίρεση ἐπτὰ συνοπτικά κείμενα, πού παρατίθενται στό τέλος τοῦ τόμου, ὅλο τό ὑπόλοιπο ὑλικό ἐκδόθηκε σέ μεσαιωνικά ἑλληνικά, χωρίς νεοελληνική (δημοτική) μετάφραση, παρὰ τό ὅτι οἱ ἅγιοι Νικόδημος καί Μακάριος χρησιμοποίησαν τή δημοτική στίς περισσότερες ἐκδόσεις τους... Τά διάφορα κείμενα παρατίθενται ἀπλῶς μέ χρονολογική σειρά, χωρίς τήν παραμικρή προσπάθεια συστηματοποίησης μέ θεματικό ἄξονα καί ἀκόμη χωρίς τήν παραμικρή ἔνδειξη πού θά ὑπεδείκνυε ποιά κείμενα εἶναι κατάλληλα γιά “ἀρχαρίους” καί ποιά γιά περισσότερο “προχωρημένους”».

ὅπως ἔχει χαρακτηριθεῖ αὐτή ἡ μνημειώδης συλλογή τριανταξί νηπτικῶν κειμένων ἀπό τόν 4ο ὡς τό 15ο αἰῶνα, ἡ ἀπήχηση τῆς ὁποίας σέ ὁλόκληρο τόν ὀρθόδοξο κόσμο ὑπῆρξε καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι τεράστια⁷.

Ἡ ἐργασία τοῦ νεαροῦ τότε μοναχοῦ Νικοδήμου ἐπάνω στά κείμενα πού τοῦ παρέδωσε ὁ ἅγιος Μακάριος Κορίνθου⁸ μετά τό 1777 περιγράφεται πολύ παραστατικά ἀπό τό

6. APXIM. ΠΛΑΚΙΔΑΣ DESEILLE, *Φιλοκαλία. Ἡ νηπτική παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας καί ἡ Ἀκτινοβολία της στόν κόσμο*, [Ὁρθόδοξη Μαρτυρία 67], Ἀθήνα 1997, σ. 249.

7. Ἐκτός τῆς προαναφερθείσας μικρῆς μελέτης τοῦ Ἀμφ. Ράντοβιτς, καί σέ ἀρκετές ἀκόμη μελέτες γιά τόν ὅσιο Νικόδημο καί τόν ἅγιο Μακάριο γίνεται λόγος γιά τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως πού ἐπέφερε ἡ ἐκδοση τῆς *Φιλοκαλίας* καί ἄλλων νηπτικῶν συλλογῶν, ὅπως ὁ *Εὐεργετινός*, ὅχι μόνο στόν ἐλληνικό χῶρο ἀλλά καί σέ ἄλλες ὀρθόδοξες χῶρες, ἀκόμη καί στή Δύση. Περιεκτική καί πλήρης παρουσίαση αὐτῆς τῆς ἐπιδράσεως γίνεται καί στήν προσφάτως ἐκδοθεῖσα μελέτη τοῦ APXIM. ΠΛΑΚΙΔΑΣ DESEILLE, *Φιλοκαλία*, ὅ.π., σ. 247-292. Βλ. ἐπίσης K. WARE, «Possiamo parlare di spiritualità della Filocalia?», *Amore del bello: Studi sulla Filocalia*. Atti del «Simposio internazionale sulla Filocalia» (Roma 1989), Magnano 1991, σ. 27-52· Ο ΙΔΙΟΣ, «The spirituality of the *Philokalia*», *Sobornost* 13.1 (1991) 6-24· ΠΡΩΤΟΠΡ. Β. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ, «Ἡ ἀπήχηση καί τό φῶς τῆς *Φιλοκαλίας*», *ΕΕΘΣΠΘ ν.σ. Τμ. Θεολογίας* 9 (1999) 117-127.

8. Ἡ συμβολή τοῦ ἁγίου Μακαρίου στή σύνταξη καί ἐκδοση τῆς *Φιλοκαλίας* δέν περιορίστηκε μόνο στήν συγκέντρωση τῶν κειμένων πού περιλήφθηκαν σ' αὐτήν, ἀλλά ἐκτείνεται καί στή μέριμνά του γιά νά βρεθεῖ χορηγός τῆς ἐκδόσεως. Σύμφωνα μέ τό βιογράφο τοῦ ὁσίου Νικοδήμου, *Εὐθύμιο*, τῇ *Φιλοκαλία*, τόν *Εὐεργετινό* καί τό *Περί τῆς θείας Μεταλήψεως* «τὰ ἐπῆρεν ὁ ἅγιος Κορίνθου καί ἐπῆγεν εἰς τήν Σμύρνην, διὰ νά φροντίσῃ τὰ ἔξοδα τῆς τυπογραφίας». Τό ὄνομα τοῦ χορηγοῦ καταγράφεται στόν τίτλο τῆς πρώτης ἐκδόσεως: ἦταν ὁ Σμυρνιός εὐπατρίδης Ἰωάννης Μαυρογορδᾶτος, στόν ὁποῖο γίνεται ἐκτενής ἀναφορά στό Βίο τοῦ ἁγίου Μακαρίου πού συνέγραψε ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος.

βιογράφου του Εὐθύμιου, ὁ ὁποῖος τονίζει μέ ἔμφαση ὅτι «καί αὐτοῦ», δηλαδή τοῦ ὁσίου Νικοδήμου, «βλέπομεν τὸ ὠραιότατον Προοίμιον, τοὺς ἐν συνόψει μελισταγεῖς Βίους τῶν θεσπεσίων Πατέρων»⁹. Κι ἐδῶ ἀκριβῶς διαφαίνεται τὸ πρῶτο σημεῖο σύνδεσης τῆς Φιλοκαλίας καί τοῦ φιλοκαλικοῦ πνεύματος μέ τὰ ἀγιολογικά κείμενα, ἀφοῦ ὁ ὅσιος Νικόδημος συνέταξε μέ τή μορφή σύντομων συναξαρίων τὰ εἰσαγωγικά σημειώματα πού προέταξε στά περισσότερα κείμενα γιά τούς ἱερούς συγγραφεῖς τους.

Τό δεύτερο καί καίριο σημεῖο εἶναι ὅτι οἱ δύο ἐκδότες τῆς Φιλοκαλίας πίστευαν βαθύτατα ὅτι οἱ Βίοι τῶν Ἀγίων ἀποτελοῦν μέρος, καί μάλιστα πολύ σημαντικό, τῆς νηπτικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτό διαφαίνεται καταρχήν ἀπό τό γεγονός ὅτι τὰ δύο τελευταῖα κείμενα πού ἐπέλεξαν νά συμπεριλάβουν στήν Φιλοκαλία, τό «τῆς νήψεως ταμεῖον» καί «τῆς θεώσεως ὄργανον», ὅπως τήν χαρακτηρίζει ὁ ὅσιος Νικόδημος στό Προοίμιό τοῦ ἔργου, εἶναι τμήματα ἀπό δύο πολύ σημαντικούς Βίους δύο μεγάλων ἀγίων τοῦ 14ου αἰῶνα, τοῦ ὁσίου Μαξίμου τοῦ Καυσοκαλύβη¹⁰ καί τοῦ πατέρα τοῦ Ἡσυχασμοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τούς ὁποίους οἱ ὅσιοι Μακάριος καί Νικόδημος συμ-

9. ΜΟΝ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΜΠΙΛΛΗΣ, *Ὁ πρωτότυπος Βίος τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1749-1809)*, Ἀθῆναι 1996⁹, σ. 8-9. Παρόμοια εἶναι καί ἡ ἀναφορά τοῦ ἄλλου βιογράφου τοῦ ὁσίου Νικοδήμου, μοναχοῦ Ὁνουφρίου Ἰβηρίτου «τῆς ὁποίας [Φιλοκαλίας] ἄριστα συνέθετο τό τε προοίμιον καί τούς συνοπτικούς βίους τῶν ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχομένων συγγραφέων» (ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. Α', Ἀθῆναι 2005², σ. κδ').

10. Βλ. Κ. WARE, «St. Maximos of Kapsokalyvia and Fourteenth Century Athonite Hesychasm», *Καθηγήτρια. Essays presented to Joan Hussey for her 80th birthday*, Camberley/Surrey 1988, σ. 409-430.

περιέλαβαν παραφρασμένους καί στο Νέον Ἐκλόγιον, πού ἐξέδωσαν μερικά χρόνια ἀργότερα¹¹. Τό πρῶτο, πού τιτλοφορεῖται «Τὰ κάτωθεν εἶναι ἀπό τόν Βίον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ ὀνομαζομένου Καφοκαλύβη»¹², περιλαμβάνει ἐκεῖνο τό τμήμα τοῦ Βίου πού συνέγραψε ὁ Θεοφάνης Περιθεωρίου, μέ τό διάλογο τοῦ ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτη καί τοῦ ὁσίου Μαξίμου περί τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου προσευχῆς, ἐνῶ τό δεύτερο, μέ τίτλο «Ἐκ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ θαυματοουργοῦ»¹³, περιλαμβάνει ἕνα ἐκτενές ἀπόσπασμα ἀπό τό Βίο του πού συνέγραψε ὁ Φιλόθεος Κόκκινος, τό ὁποῖο τιτλοφορεῖται στίς κεφαλίδες «Περὶ τῆς ἀκαταπαύστου προσευχῆς ὅλων τῶν χριστιανῶν».

Ἐκτός αὐτῶν, καί ἕνα ἀκόμη κείμενο τῆς Φιλοκαλίας, πού ἀνήκει στόν ὁσιο Νικηφόρο τόν Ἡσυχαστή ἢ μονάζοντα, συγγραφέα τοῦ 13ου αἰῶνα, ἀνθολογεῖ διάφορα νηπτικά ἀποσπάσματα ἀπό Βίους Ἁγίων, ὅπως δηλώνεται καί στήν ἐπιγραφή του στόν Βατοπεδινό κώδικα 214 τοῦ 19ου αἰῶνα πού τό παραδίδει: «Νικηφόρου τοῦ μονάζοντος, Διηγήματα ἐκ τῶν Βίων τῶν Ἁγίων περί νήψεως»¹⁴.

11. Νέον Ἐκλόγιον περιέχον Βίους ἀξιολόγους διαφόρων Ἁγίων καί ἄλλα τινά ψυχωφελῆ Διηγήματα, Ἐνετίησιν 1803, σ. 341-354, 361-370.

12. Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, συνερανισθεῖσα παρὰ τῶν ἁγίων καί θεοφόρων πατέρων ἡμῶν..., Ἐνετίησιν 1782, σ. 1198-1201 [στό ἐξῆς Φιλοκαλία 1782].

13. Φιλοκαλία 1782, σ. 1202-1206.

14. Φιλοκαλία 1782, σ. 867-876. Καί σέ ἄλλους ἀθωνικούς κώδικες παραδίδονται ἔργα, στά ὁποῖα σταχυολογοῦνται νηπτικά ἀποσπάσματα ἀπό ἀγιολογικά κείμενα. Γιά τό Νικηφόρο βλ. Α. RIGO, «Niceforo l'Esicasta (XIII sec.): Alcune considerazioni sulla vita e sull'opera», *Amore*

Στό πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η επαγωγική σχέση τῆς θεώσεως τοῦ νοῦ μέ τήν ἀγιότητα τοῦ ἀνθρώπου, πού προβάλλεται ἀπό τόν ὅσιο Νικόδημο καί μέ τό παρακάτω πολύ χαρακτηριστικό ἀπόσπασμα ἀπό τό Προοίμιο τῆς Φιλοκαλίας: «Ἐντεῦθεν δὴ καί τεκμαίρομαι μὴ ἄλλην εἶναι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὕτως ἐξέλιπον οἱ ἀγιότητι διαπρέποντες καὶ ζῶντες ἔτι καὶ μετὰ θάνατον, καὶ οὕτως ὀλίγοι εἰσὶν οἱ σωζόμενοι ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰμὴ ταύτην· ὅτι δηλαδή, τοῦτο τοῦ πρὸς θέωσιν ἀνάγοντος ἔργου παρημελήσαμεν. Δίχα δὲ τοῦ θεωθῆναι τὸν νοῦν, ἔφη τις, οὐχ ὅπως ἀγιάσαι, ἀλλ' οὐδὲ σωθῆναι τὸν ἄνθρωπον ἐνδέχεται»¹⁵.

Ἔτσι, οἱ ἅγιοι λειτουργοῦν, κατὰ τοὺς Κολλυβάδες, ὡς «εἰκόνες καὶ παραδείγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας, εἰς ἐκείνους ὅπου θέλουν νὰ τοὺς μιμηθοῦν»¹⁶ καὶ οἱ Βίοι τους, σέ μία γενεά ὅπως ἡ δική τους, «ἡ ὁποία ἀμέλησε, καὶ παντελῶς ἐψυχράνθη εἰς τὰ καλὰ καὶ εἰς τὰς ἀρετάς», ὅπως σημειώνεται καί στό προαναφερθέν ἀπόσπασμα τῆς Φιλοκαλίας, λειτουργοῦν ὡς νηπτικά κείμενα, μέ τή φιλοκαλική ἔννοια τοῦ ὅρου, ὡς κείμενα δηλαδή πού ἐπιφέρουν τή νήψη, τήν ἐγρήγορηση τοῦ νοός καὶ τῶν πνευματικῶν αἰσθήσεων. Αὐτή, τονίζει ὁ ὅσιος Νικόδημος στό Προοίμιο τοῦ Νέου Ἐκλογίου, εἶναι καί ἡ σκοπιμότητα τῆς ἐκδόσεώς τους· «μήποτε, λέγω, μόλις καὶ μετὰ βίας ἤθελε δυνηθῆ ἄποιον τι καὶ νὰ ἐξυπνήσῃ ὀλίγον, ἀπὸ τοὺς πολ-

del bello: Studi sulla Filocalia. Atti del "Simposio internazionale sulla Filocalia" (Roma 1989), Magnano 1991, σ. 79-119.

15. *Φιλοκαλία*, ὁ.π., σ. 5.

16. *Νέον Ἐκλόγιον*, Ἐνετίησιν 1803, σ. η'.

λοὺς καὶ διαφοροὺς βίους τῶν Ἀγίων τούτων, καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα τῆς ἀρετῆς»¹⁷.

Αὐτός ὁ νηπτικός χαρακτήρας τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων προβάλλεται μέ ἐνάργεια καί στή συνέχεια τοῦ Προοιμίου τοῦ Νέου Ἐκλογίου, στό σημεῖο ὅπου ὁ ὁσιος Νικόδημος ἐξειδικεύει τό λόγο του στοὺς Βίους τῶν Ὁσίων καί τοὺς παρουσιάζει ὡς τὰ διδακτικά ἐγχειρίδια μέ τὰ ὁποῖα «μανθάνουν οἱ Μοναχοὶ πῶς νὰ φυλάττουν ὅλα ἐκεῖνα ὅπου ἀρμόζουν εἰς τὸ ἀγγελικόν τους ἐπάγγελμα». Ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου εἶναι πολὺ χαρακτηριστική, καθὼς καταγράφονται οἱ ἀρετές ἐκεῖνες πού ἀποκομίζουν οἱ μοναχοὶ καθεμιᾶς ἐκ τῶν τριῶν πνευματικῶν βαθμίδων μοναχικῆς τελειώσεως¹⁸ ἀπὸ τῆ μελέτη τῶν Βίων τῶν Ὁσίων: «οἱ μὲν ἀρχάριοι ἐξ αὐτῶν, διδάσκονται τὴν ξενιτείαν, τὴν ἀποταγὴν καὶ παραίτησιν τοῦ κόσμου, τὴν ὑποταγὴν καὶ ὑπακοήν, τὸν θεῖον φόβον καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς, ὅπου ἀνήκουσιν εἰς αὐτούς· οἱ δὲ μεσαῖοι καὶ προκόπτοντες, διδάσκονται τὴν κάθαρσιν τῶν παθῶν, τὴν διάκρισιν, τὴν διόρασιν, τὴν ἀρρέμβαστον προσευχὴν, τὴν μετὰ λόγου ἡσυχίαν, καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς, ὅπου συνιστῶσι τὸν

17. Νέον Ἐκλόγιον περιέχον Βίους ἀξιολόγους διαφορῶν Ἀγίων..., Ἐνετίησιν 1803, σ. η'-θ'. Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ, «Ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης ὡς Ἀγιολόγος», σ. 33.

18. Τὴν ἴδια διάκριση τῶν τριῶν αὐτῶν βαθμίδων χρησιμοποιεῖ ὁ ὁσιος Νικόδημος καί στό Προοίμιο τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Βλ. «Νικοδήμου Ἀγιορείτου Πρόλογος εἰς τὰ Συγγράμματα τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», ΕΑ τ. 5 ἔτ. Δ' (1883) 96. Γιά τίς τρεῖς βαθμίδες πνευματικῆς τελειώσεως τῶν μοναχῶν καί τίς ἀντίστοιχες τρεῖς μοναχικὲς τάξεις, ὅπως παρουσιάζονται στό ἔργο τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, βλ. ΠΡΩΤΟΠΡ. Θ. ΖΗΣΗΣ, Θεολόγοι τῆς Θεσσαλονίκης, [Πατερικά 4], Θεσσαλονίκη 1997, σ. 59-73.

βαθμόν τους· καὶ τελευταῖον, οἱ τέλειοι, διδάσκονται ἀπὸ τοὺς βίους τούτους, τὴν ἀληθῆ καὶ ὑποποιὸν ταπεινῶσιν, τὴν θεῖαν ἀγάπην, τὴν ἑλλάμψιν τοῦ νοός, τὸν φωτισμόν τῆς καρδίας, τὴν πρόγνωσιν τῶν μελλόντων, τὴν τοῦ νοός ἀρπαγὴν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀποκρύφων Μυστηρίων»¹⁹.

Ὁμοίως καὶ στό Προοίμιο τοῦ Συναξαριστοῦ, ὁ ὅσιος Νικόδημος φέρει ὡς παράδειγμα, πρὸς ἐπίρρωση τοῦ λόγου «περιττὸν δις τίκτειν τὸ τεχθὲν ἅπαξ καλῶς», πού δα-νεῖζεται ἀπὸ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸ Θεολόγο, ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς «καὶ ἐκεῖνος τὰ περὶ τῆς ἱερᾶς Νήψεως μυστήρια, ὅπου ἀνακαλύπτει ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ Ἀθωνίτου βιογραφίᾳ, τὰ αὐτὰ σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἐκθέτει καὶ ἐν τῷ εἰς τὰ Εἰσόδια πρώτῳ Λόγῳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ εἰς τὴν μονάζουσιν Ξένῃ»²⁰.

Ἐξίσου χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς θεάσεως τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων ὡς πηγῶν διδασκαλίας τῆς νηπτικῆς θεωρίας ἀπὸ τοὺς Κολλυβάδες, συνιστᾷ ὁ Βίος τοῦ ἁγιο-ρεῖτη ὁσίου Θεοφίλου τοῦ Μυροβλύτη (1460-1548). Στὴν πρώτη ἀπὸ τίς δύο ἐκτενεῖς προσθήκες μέ τίς ὁποῖες ὁ ὅσιος Νικόδημος «ἐπλάτυνε» τὸν ἀρχικό Βίο, ὁ ὁποῖος εἶχε γραφεῖ ἀπὸ τὸν σύγχρονο τοῦ ὁσίου Θεοφίλου Πρῶτο τοῦ Ἀγίου Ὁρους Σεραφεῖμ τὸ θυηπόλο, ἀναλύεται ὁ ἡσυχαστικός βίος τοῦ Θεοφίλου μέ βάση τὴ σχετικὴ διδασκαλίαν τῶν νηπτικῶν κειμένων τῆς Φιλοκαλίας. Σημειώνει ἀρχικά

19. Νέον Ἐκλόγιον, ὁ.π., σ. θ΄ Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ, ὁ.π., σ. 33. Κατὰ παρόμοιο τρόπο προτρέπει τοὺς μοναχοὺς στό Προοίμιο τοῦ Συναξαριστοῦ, ὁ.π., σ. κ΄: «Ἐὰν ἐνεδύθῃς τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἔγινες μοναχός, μιμοῦ τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα πολυάριθμα πλήθη τῶν ὁσίων καὶ μοναχῶν...».

20. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, Συναξαριστῆς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, τ. Α΄, Ἀθῆναι 2005², σ. κθ΄.

ὅτι «ἀφοῦ λοιπὸν ἡσύχασεν ὁ Ὅσιος, τότε δὴ τότε ἐμεταχειρίσθη τὴν νοερὰν προσευχήν», γιὰ νὰ διευκρινίσει ὅτι «κατὰ τὸν ἱερὸν Κάλλιστον... δύο εἰσὶν αἱ ἐργασίαι τῆς Μοναδικῆς Φιλοσοφίας, ἡ πρᾶξις καὶ ἡ θεωρία». Ἀναπτύσσει δέ στή συνέχεια τοὺς ὅρους πρᾶξις καὶ θεωρία καὶ τίς δύο κύριες ἐκφράσεις τους, τὴ νοερὰ ἐργασία καὶ τὴ νοερὰ θεωρητικὴ εὐχή ἀντιστοίχως, «καθὼς οἱ νηπτικοὶ θεῖοι Πατέρες διδάσκουσι»²¹. Εἶναι, μάλιστα, ἀξιοσημείωτο ὅτι, ἀναπτύσσοντας τὰ περὶ τὴ νοερὰ θεωρητικὴ εὐχή, ἐπικαλεῖται «τοὺς βίους τῶν Ὁσίων Πατέρων, ὅπου ἡξιώθησαν τοιούτων χαρίτων παλαιῶν τε καὶ νέων καὶ ὁ Ὅσιος Ἰάκωβος καὶ Μάρτυς... τότε γὰρ ἔλαμπεν ἀκόμη τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀπὸ θεωρητικῶν πατέρας». Στὴν ἀναφορά τοῦ αὐτῆς ὁ ὅσιος Νικόδημος παραπέμπει στὸν εὐρύτατα διαδεδομένο στὴν ἐποχὴ τοῦ «Βίο» τοῦ ὁσιομάρτυρος Ἰακώβου τοῦ νέου, τοῦ «θείας θεωρίας κατατρυφήσαντος»²², ὅπου γίνεται ἰδιαίτερος λόγος γιὰ τὴ θεωρία τοῦ θείου φωτός, ποὺ εἶχε ὁ ὁσιομάρτυς Ἰακώβος²³.

21. ΙΕΡΟΜ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΚΑΨΑΛΙΩΤΗΣ (ἐκδ.), *Ἀσματικὴ Ἀκολουθία ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφίλου τοῦ Μυροβλύτου ποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, Ἅγιον Ὅρος-Ἀθῆναι 1991, σ. 65-67.

22. Τὴν πλουσιότατη χειρόγραφη παράδοση τοῦ Βίου αὐτοῦ, στήν ἀρχικὴ μορφή καὶ στή δημώδη παραλλαγή του βλ. τώρα συγκεντρωμένη στὴν εἰσαγωγή τῆς πολὺ ἀξιόλογης ἐκδόσεως τῶν κειμένων ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Χρυσοποδαριτίσσης Νεζερέων Πατρῶν, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβου τοῦ νέου ὁσιομάρτυρος*, [Ἀνθη Εὐσεβείας 7], Ἀθῆναι 2003, σ. 74-124.

23. Βλ. *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβου τοῦ νέου ὁσιομάρτυρος*, ὅ.π., σ. 44-55, ὅπου ἐπισημαίνεται καὶ ἡ σχετικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ χρῆση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν ὅσιο Νικόδημο.

Β΄

ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ
ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ ΣΤΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΦΙΛΙΠΠΩΝ ΚΑΙ ΔΡΑΜΑΣ
ΙΩΣΗΦ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΑΞΑΡΙΣΤΟΥ

(Κώδ. Δοχειαρίου 149, έτ. 1812, σσ. 1-7)

σ. 1 Τῷ Πανιερωτάτῳ, Πανελλο<γι>μωτάτῳ τε καὶ θεοπρο-
βλήτῳ μητροπολίτῃ ἁγίῳ Φιλίππων καὶ Δράμμας κυρίῳ κυ-
ρίῳ Ἰωσήφ τῷ σεβασμιωτάτῳ μοι ἐν Χριστῷ Πατρὶ καὶ Δε-
σπότῃ τὴν ὑἱκὴν ἅμα καὶ δουλικὴν προσκύνῃσιν ἀπονέμω.

Εἰς κανένα ἄλλον, Σεβασμιώτατε Δέσποτα, δὲν ἔπρε-
πεν οἰκειότερον νὰ προσφωνήσω τὴν παροῦσαν ἱερὰν καὶ
κοινωφελεστάτην βίβλον τοῦ Συναξαριστοῦ, εἰμὴ εἰς τὸ ἁ-
ξιέπαινον καὶ ὑπέριμον ὑποκείμενον τῆς ὑμετέρας θεο-
προβλήτου καὶ ἐλλογιμωτάτης πανιερότητος. Καὶ τὰ αἵτια
τῆς προσφωνήσεως ὡς δίκαιά τε καὶ εὐλογα.

Πρῶτον, διατὶ ἡ ἱεραρχικὴ ὑμῶν τελειότης, ἔρωτα διά-
πυρον καὶ θερμὸν ζῆλον τρέφουσα ἐν τῇ ἀποστολικῇ αὐτῆς
καρδίᾳ περὶ τὰ κοινωφελῆ τοῦ γένους καλὰ, ἐκ πρώτης
ἀκοῆς καὶ δεήσεως, τὴν ὁποίαν ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος ἐποίησα
πρὸς αὐτὴν περὶ τῆς πολυωφελοῦς καὶ μεγαλωφελοῦς ταύ-
της βίβλου, διὰ τοῦ σοφολογιωτάτου ἐν ἱεροδιδασκάλοις
κυρίου Χριστοφόρου, τοῦ ἤδη κατὰ τὴν ὑμετέραν Ἀλεξ-
τρουόπολιν εὐκλεῶς σχολαρχοῦντος καὶ ἀεὶ πνέοντος τὴν
τῶν ὀρθοδόξων ὠφέλειαν, εὐθὺς εἰσήκουσε ταύτης καὶ ἐ-
θερμάνθη τῇ ψυχῇ, εὐθὺς συνέλαβε πόθον πνευματικόν·
καὶ εὐθὺς ἐπροθυμήθη ὅχι μόνον ταύτην νὰ οἰκειοποιηθῇ,

ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιγράψῃ· καὶ ὅχι μόνον νὰ ἀντιγράψῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκδώσῃ δι' οἰκείων ἀναλωμάτων τῷ φωτὶ τῆς τυπογραφίας εἰς ὠφέλειαν τῶν ἀδελφῶν ὡς φιλάδελφος.

σ. 2 Ἰνα γάρ τι ἐνταῦθα περιεργότερον εἴπω, καθὼς ποτε τῷ ἀποστόλῳ Παύλῳ ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου οὐδεὶς ἄλλος ἐβοήθησε | χρεῖαν ἔχοντι, εἰμὴ μόνον οἱ Φιλιππησίοι, “οἶδατε γὰρ φησὶ ὑμεῖς Φιλιππησίοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησε εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰμὴ ὑμεῖς μόνοι” (Φιλ. δ'), οὕτω καί μοι, ἐξαπορουμένῳ περὶ τῶν ἐξόδων τοῦ Συναξαριστοῦ οὐδεὶς ἄλλος εὐρέθη βοηθός, εἰμὴ σὺ μόνος ὁ τῶν Φιλίππων πρόεδρος· ἐμπνευσθεὶς γὰρ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Συναξαριστῇ περιεχομένων ἀγίων, ἔπεμψάς μοι τὰ χρειώδη εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τούτου χρήματα, ἅπερ καὶ ἐδέχθην, ὡς οὐκ ἄθεε πεμφθέντα, “ὁσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ”, καθάπερ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἐδέχθη τότε τὰ τῶν σῶν Φιλιππησίων χρήματα (αὐτόθι, 18).

Διὰ τοῦτο λοιπόν, ἵνα οἱ ὅροι τῆς ἀναλογίας σώζωνται, τίς δὲν βλέπει ὅτι καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ εὐλογον ἀπῆται νὰ προσφωνήσω τὴν βίβλον ταύτην οὐκ ἄλλῳ τινί, εἰμὴ τῇ θεοδοξάστῳ αὐτῇ κορυφῇ; οὐ μόνον ὡς ἱερὰν τῷ ἱεράρχῃ (αὕτη γὰρ πόρρω σχέσις καὶ κοινοτέρα ἀναφορά), ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, ὡς οἰκείαν τῷ ταύτην οὕτως οἰκειωσαμένῳ καὶ ἀντιγράψαντι καὶ ἐκδεδωκότι; ἥτις δὴ ἐγγυτέρω καὶ ἰδιαιτέρα σχέσις ἂν λέγοιτο.

Δεύτερον, διατὶ τὰ προτερήματα καὶ αἱ ἀρεταὶ ὁποῦ ἐστόλιζον τοὺς ἀοιδίμους ἐκείνους ἀρχιερεῖς τε καὶ ἐπισκόπους, τοὺς ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ περιεχομένους, αὐτὰ δὴ αὐτά, εἰ καὶ μὴ ἐντελῶς, ἀλλ' οὖν μετρίως καὶ κατὰ μίμησιν ἐκείνων, καὶ τὸ πανσέβαστον στολίζουσι τῆς ὑμετέρας ἀ-

κρόττος ὑποκείμενον. Ὅθεν τὸ εὖλογον καὶ εἰκὸς ἀπῆται, ἵνα τῷ ὁμοίῳ ἀνδρὶ προσφωνήσω τὴν τοῦ ὁμοίου περιέχουσαν ἄνδρας. Τί γὰρ τῶν σῶν, Δέσποτα, οὐκ ἐπαινετόν; Ἡ τί τῶν ἐπαινετῶν οὐκ ἐν τοῖς σοῖς; Φύσις γὰρ καὶ προαίρεσις εἰς ἐν συνελθόντα καὶ κοινῇ φιλοτιμησάμενα τὸν ἔμψυχον καὶ ἱερώτατον ὕμῶν ἀνδριάντα ταῖς παρ' ἑαυτῶν κατηγλαΐσαν χάρισιν, ἄγαλμα τῷ ὄντι τῶν ἀρετῶν καὶ ἐστίαν τῶν χαρίτων αὐτὸν ἀποδείξαντα.

Ἐντεῦθεν ἡ φυσικὴ τοῦ νοῦς εὐφυΐα καὶ σύνεσις ἐναπαστρέπτει σου τῇ ψυχῇ, ἥτις διαβατικώτατα τοῖς πράγμασιν ἐμβατεύουσα, καὶ λόγους αὐτῶν καὶ περιστάσεις κρίνουσά τε καὶ ἀνακρίνουσα, τὰ τούτων τέλη προνοητικῶς ἀπεικάζει. Ὅθεν ἐκ τῶν προτέρων τὰ ὕστερα συμπεραίνει, | ἐκ τῶν προηγουμένων τὰ ἐπόμενα, καὶ ἐκ τῶν παρεληλυθότων τὰ μέλλοντα. Ἐντεῦθεν ἡ ἀποχρῶσα κρίσις τῇ σῇ διανοίᾳ φυσικῶς ἐναυγάζει λόγους τε καὶ λογισμούς, ἔργα τε καὶ πρακτέα καὶ κινήματα πάντα τὰ ἑαυτῆς πρὸς τὸ μόνον ἀγαθὸν διευθύνουσα. Ὅθεν καὶ οἱ λογισμοὶ τῆς καρδίας σου μετὰ κρίσεως διεξάγονται, κατὰ τὸ “λογισμοὶ δικαίων κρίματα” (Παρ. ιβ, 5) καὶ αἱ ψῆφοι καὶ ἀποφάσεις σου, μετὰ κρίματος καὶ δικαιοσύνης· πρὸς ἣν παραβαλλόμενοι Ἀριστείδης καὶ Κάτων, Σόλων τε καὶ ψῆφος Ἀθηναῖς, τρυτάνη Ῥαδαμάνθυος καὶ κρίσις Βακχύρεως, τὰ πάλοι θρυλούμενα, μῦθοι εὐρίσκονται. (Ἴνα τῷ σχήματι χρήσωμαι τῆς ὑπερβολῆς, νόμοις ῥητόρων ἐπόμενος) καὶ χελῶναι πρὸς Πήγασον καὶ γλαῦκες πρὸς ἄετὸν καὶ ἀνεμῶναι πρὸς ῥόδον καὶ κώνωπες πρὸς ἐλέφαντα, ταῦτα δὴ τὰ παροιμιαζόμενα. Καὶ τὸ θαυμαστότερον, ὅτι ἔμφυτον ἔχων τὴν ῥοπὴν πρὸς τὸ κρίνειν τὰ δίκαια, οὐχὶ ἀκουσίως καὶ μετὰ λύπης τινὸς τοῦ δικαίου προΐστασαι καὶ τῶν ἀδικουμένων ὑπερμαχεῖς, ἀλλ' ἐκουσίως, αὐθορμήτως καὶ μετὰ εὐφρο-

σύνης ψυχῆς. Διὸ καλῶς τῷ Παροιμιαστῇ ἐγνωμάτεται, ὅτι εὐφροσύνη δικαίων ποιεῖν κρίμα (Παρ. κα, 15).

Ἐντεῦθεν ἡ προαιρετική πραότης κοσμεῖ τὴν ἱερωτά-
την καρδίαν σου. Ὅθεν ὄχι μὲ θυμὸν καὶ ὀργήν, ἀλλὰ μὲ
πραότητα παιδεύεις ἕως καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐναντιου-
μένους εἰς τοὺς θείους νόμους καὶ τὴν ἀλήθειαν. Ἦκουσας
γὰρ τοῦ μεγάλου Παύλου γράφοντος πρὸς τὸν συνιεράρ-
χην σου Τιμόθεον ἐν πραότητι παιδεύειν τοὺς ἀντιδιατιθε-
μένους (ἀ' Τιμ. β, 2), μᾶλλον δὲ τὴν πραότητα μεταχειρί-
ζεσαι εἰς ὅλα σου τὰ ἔργα καὶ λόγια, σοφῶς ὡς σοφὸς εἰς
τὴν τοῦ σοφοῦ ἐκείνου σοφὴν ὑποθήκην πειθόμενος· “τέ-
κνον ἐν πραότητι τὰ ἔργα σου διέξαγε” (Σειρ. γ, 17).

Τί δὲ κέρδος ἐκ τῆς πραότητος ταύτης ἀπολαμβάνεις;
Τὸ νὰ κηρύττεσαι πανταχοῦ, οὐ μόνον παρὰ τοῖς ὑπὸ σὲ
χριστωνύμοις λαοῖς καὶ ἐπαρχιώταις, ἀλλὰ δὴ καὶ παρὰ
πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ψυχὴ φίλη Θεῷ καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀξια-
γάπητος. Τοιοῦτον γὰρ ἰδίωμα ἔχει ἡ πραότης, νὰ κάμνῃ ἀ-
γαπητοὺς τοὺς αὐτὴν κεκτημένους. Ὅθεν ἀκολούθως εἰς τὸ
ἀνωτέρω ῥητόν, εἶπεν ὁ ἴδιος Σειράχ· “Καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου
δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ” (αὐτόθι). Ἐπειδὴ δὲ ἡ πραότης συν-
σ. 4 εἰςευγμένην ἔχει καὶ τὴν | ταπείνωσιν, ὅπου γὰρ πραότης,
ἐκεῖ πάντως ἔστι καὶ ταπείνωσις, καὶ ἀντιστρόφως, διὰ
τοῦτο καὶ ἡ ταπείνωσις μετὰ τῆς πραότητος καταγλαῖζει
τὸ πανίερον ὑποκείμενόν σου. Αἱ δύο δὲ αὗται ἀρεταὶ εἴ-
ναι ὁ ὑψηλὸς τίτλος καὶ χαρακτήρ τοῦ δεσπότη Χριστοῦ,
οὗτινος φέρεις ἐπὶ γῆς τὴν εἰκόνα καὶ τὸ ἀξίωμα, “μάθετε,
γὰρ φησιν, ἀπ’ ἐμοῦ ὅτι πρῶτος εἰμὶ καὶ ταπεινὸς τῇ καρ-
δίᾳ” (Ματθ. ια, 29).

Πῶς δ’ ἂν παρέλθω τὸ πρὸς πάντας εὐέντευκτον τῆς
ἱερᾶς σου ψυχῆς καὶ εὐπρόσιτον; Τὸ ἐλεύθερον τοῦ τρώ-
που; Τὸ πρὸς τοὺς δεομένους φιλοφρονητικόν τε καὶ εὐμε-

τάδοτον; Πρὸς ὃ παρατιθεμένη ἡ τοῦ θρυλλουμένου Θεαγένους φιλοφροσύνη λήρος εὐρίσκεται. Διὰ τοῦτο “θύρα μὲν σου παντὶ ἐλθόντι ἡνέωκται” κατὰ τὸν Ἰὼβ (Ἰὼβ λα, 32) φιλοξενίας δέ σου τὸ στέγος, ἀκλήϊστον κατὰ τὴν ποίησιν· ὥστε καὶ ἐπὶ σοὶ ἀληθεύειν τὸ παροιμιῶδες ἐκείνο· “αἰεὶ τις ἐν κύδωνος” τουτέστιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κύδωνος, οὐ μιᾶ χειρὶ, ἀλλ’ ἀμφοτέραις, ὃ λέγεται, δωρουμένῳ τοῖς χρήζουσιν.

Πῶς δὲ σιωπήσω τὴν πρὸς τοὺς ἐπ’ ἀγαθῷ συμβουλευόντάς σοι πειθῶ καὶ εὐηκοῖαν; ἤκουσας γὰρ τοῦ Παροιμιαστοῦ λέγοντος· “ὅτι εἰσακούει συμβουλίας σοφός”. Πῶς σιωπῇ κατακρύψω τὴν περὶ λόγους εὐδοκίμησιν καὶ τὴν ἱκανὴν ἐπίδοσιν τῆς παιδείας, τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς καθ’ ἡμᾶς μάλιστα; Ὅτις ὡς ἄλλη σελήνη ὑπερλάμπει τοὺς λοιποὺς ἀστέρας τῶν χαρισμάτων σου; Καὶ ἥς μέρος μὲν ἡ εὐφυῆς φύσις, μέρος δὲ καὶ ἡ φιλόπονος προαίρεσις συνεισηνεγκαν. Πῶς δὲ παραδράμω τὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, ἀκριβῆς ὅσον ἐνι, φυλακὴν τε καὶ τήρησιν; Ὅτις γνωρίζεται τὸ συστατικόν τε καὶ χαρακτηριστικὸν προτέρημα τοῦ θείου ὑποκειμένου σου; Καὶ ταῦτα μετὰ κινδύνων πολλάκις τῆς ἰδίας ζωῆς σου, διὰ τὴν τῶν κρατούντων αὐτονομίαν; Τοῦτο ἀληθῶς εἶναι ἓνας λυχνίτης ἄνθραξ, ὅπου φωτίζει ὅλων τῶν ἀρετῶν σου τὸν στέφανον· τοῦτο εἶναι ἓνας μαγνήτης δραστικὸς ὅπου ἔλκει εἰς αὐτὴν τὸ σέβας καὶ τὴν εὐλάβειαν, ἕως καὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς καρδίας τῶν ἀλλοτρίων, ἐπειδὴ κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον λέγοντα· “οἶδε θαυμάζειν ἀνδρὸς ἀρετὴν καὶ πολέμιος· καὶ πᾶσι τὸ καλὸν ὁμοίως αἰδέσιμον”, κατὰ τὸν αὐτὸν θεολόγον (λόγ. εἰς τὸν Κυπριανόν).

Καὶ τί δεῖ τὰ πολλὰ λέγειν; Στήλη ἔμψυχος καὶ μίμημα ἀκριβές, ὅσον ἔνεστι, τῶν πάλαι ἀρχιερέων καὶ ποιμένων

- σ. 5 γνωρίζη, πανσέβαστε Δέσπο | τα, τῶν ἐν τῷ Συναξαριστῇ τούτῳ περιεχομένων, εἰς τόπον μὲν χλόης τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς, ἐπὶ ὕδατος δὲ ἀναπαύσεως, τῆς θεωρητικῆς, ποιμένων καὶ διατρέφων, ὅση δύναμις, τὸ ἐμπιστευθέν σοι χριστώνυμον ποίμνιον. Καὶ τοσαῦτα καὶ τηλικάῦτα τὰ τοῦ πανιέρου σου ὑποκειμένου πλεονεκτήματα, ὥστε ὅπου οὐ μόνον ῥήτορας καὶ λογογράφους, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτοὺς σχεδὸν τοὺς νοθεστάτους τῶν ἀνθρώπων, Μελιτίδας λέγω καὶ μαμακούτους, καὶ στησιχόρους καὶ κορόβους καὶ βουταλίωνας καὶ εἴ τινες ἄλλοι τοιοῦτοι εἰς ἔπαινον κοινεῖν δύνανται. Ὅπου γὰρ βοῶσι τὰ πράγματα, ἐκεῖ καὶ ὁ ἄφωνος γίνεται ῥήτωρ πολύφωνος.

Καὶ ταῦτα οὐ κόμπος ῥημάτων πραγμάτων ἔρημος, οὐδὲ λόγοι κενοί, τηνάλλως εἰς ἀέρα χεόμενοι, ἀλλὰ πράγματα ἀληθῆ εἰς ὄρασιν καὶ πείραν τοῖς πᾶσι προκειμένα. Καὶ μάρτυρες τούτων καὶ κήρυκες, αὐτόπται ὁμοῦ καὶ αὐτήκοοι, οἱ Φιλιππήσιοι χριστιανοί, οἱ πάλαι μὲν χαρὰ καὶ στέφανος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Παύλου ὀνομαζόμενοι, νῦν δὲ καλῶς ὑπὸ τῆς σῆς ἀποστολικῆς ποιμαντορίας διιθυνόμενοι. Διὰ τοῦτο καὶ μακαρίζειν μοι ἐπέρχεται τοὺς Φιλίππους καὶ Δράμαν, τὴν θεοφροῦρητον ἐπαρχίαν σου, ὅτι τοιούτου χριστομιμήτου ποιμένος καὶ ἀποστολικοῦ προέδρου τετύχηκεν, ὃ χαρίεντα πᾶντα δέδωκεν ὁ Θεός, ὥστε φυὴν τε φρένας τε εἶναι ζηλωτόν, μύθων τε ῥητῆρ ἔμμεναι, πρακτῆρα τ' ἔργων, κατὰ τὴν ποίησιν.

Ταῦτά εἰσι κυρίως τὰ αἵτια τὰ κινήσαντά με προσφω-
νῆσαι τῇ θεομιμῇτῳ σου κορυφῇ τὴν παροῦσαν βίβλον. Σὺ δὲ σεβαστέ, προσκυνητὲ καὶ εὐεργετικώτατέ μοι αὐθέντα καὶ δέσποτα, (ἐμὲ γὰρ εὐεργετεῖς, τὰ ἐμὰ ἐκτυπῶν) πρόσδεξαι καὶ ὑπόδεξαι καὶ ἀπόδεξαι εὐμενῶς τε καὶ πατρικῶς τὴν οἰκείαν καὶ ἤδη σὴν γενομένην βίβλον, πόθῳ ψυχῆς, ἀν-

τιγραφῇ τε καὶ ἐκτυπώσει, παρ' ἐμοῦ μὲν τῷ πανιέρῳ σου ὑποκειμένῳ προσφερομένην, διὰ σοῦ δὲ πάλιν τῷ τῶν χριστιανῶν γένει δοθησομένην, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἡλεκτρικῆς Μηχανῆς. Ἴσθι γὰρ ὅτι δι' αὐτῆς ὡφελήσεις μὲν ἅπαν τὸ χριστῶνυμον πλήρωμα, παραπέμψεις δὲ τὸ μνημόσυνόν σου εἰς γενεὰς γενεῶν γλυκὺ καὶ ἄϊδιον καὶ τὸ πανίερον ὄνομά σου αὐξήσεις πάντως καὶ ποιήσεις φερώνυμον, εἶγε Ἰωσήφ ἠύξημένος ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται.

- σ. 6 Καὶ καθὼς πάλαι ἀπὸ τῶν Φιλίππων ἐξεδόθη εἰς | Κόρινθον, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ ἢ τοῦ μεγάλου Παύλου πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐπιστολὴ καὶ διὰ τῆς Κορίνθου εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐδημοσιεύθη, οὕτω καὶ νῦν ἀπὸ τῶν αὐτῶν Φιλίππων ἐκδοθήσεται, διὰ σοῦ τοῦ τῶν Φιλίππων προέδρου, ὁ ἱερὸς οὗτος Συναξαριστής, ὁ τάξει καὶ φράσει καὶ σημειώμασι καὶ ἀκριβεῖα καὶ λαμπροτέροις τύποις ὑπερφέρων τοῦ πρώτου, οὐ μόνον εἰς τὴν Κόρινθον καὶ Δημιτζάναν καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὸ φίλον ἔδαφος τῆς ὑμετέρας πατρίδος, ἀλλὰ καὶ εἰς πάσας τὰς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, ὡς κοσμόπλουτος θησαυρός, ὡς δῶρον φιλόθεον, ὡς στέφανος κάλλους, ὡς διάδημα βασιλικόν, ὡς κόσμος νυμφικὸς καὶ ὡς περιδέρραιον λιθομαργαρόχρυσον.

Αἵτινες ἅπασαι ὑψοῦσι τὰς χεῖρας διαίρουσαι, χρέος ἀπαραίτητον νὰ καθικετεύωσιν ὁμοφώνως τὸν ἐπουράνιον γλυκύτατον αὐτῶν νυμφίον Χριστόν, ἵνα χαρίζηται τῇ θεοειδεῖ σου τελειότητι ζωὴν πολυχρόνιον, ὑγίειαν σταθεράν, εἰρηναίαν κατάστασιν ἐπὶ τοῦ ἀποστολικοῦ καὶ ἱεραρχικοῦ αὐτῆς θρόνου, καὶ τελευταῖον, ἁμαρτιῶν συγχώρησιν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς πολυπόθητον καὶ αἰώνιον σωτηρίαν. Ἦς δεδοξασμένος ἐν ἐξόδῳ οἴκου καταπετάσματος, ὡς ἀστὴρ ἐωθινὸς ἐν μέσῳ νεφέλης, ὡς σελήνη πλήρης ἐν ἡμέραις, ὡς

ἥλιος ἐκλάμπων ἐπὶ ναὸν Ὑψίστου, ὡς τόξον φωτίζον ἐν ἡμέραις δόξης, ὡς ἄνθος ῥόδων ἐν ἡμέραις νέων, ὡς κρίνον ἐπ' ἐξόδων ὕδατος, ὡς βλαστὸς λιβάνου ἐν ἡμέραις θέρους, ὡς πῦρ καὶ λίβανος ἐπὶ πυρείου, ὡς σκεῦος χρυσίου ὁλοσφύρητον, κεκοσμημένον παντὶ λίθῳ πολυτελεῖ, ὡς ἐλαία ἀναθάλλουσα καρποὺς καὶ ὡς κυπάρισσος ὑψουμένη ἐν νεφέλαις, ἐν τῷ ἀναλαμβάνειν σε στολὴν δόξης, ἐνδιδύσκει σε συντέλειαν καυχήματος, ἐν ἀναβάσει θυσιαστηρίου ἁγίου. Ταῦτα δὴ τὰ ὑπὸ Σειράχ περὶ Ὀνίου τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως ῥηθέντα θαυμαστὰ καὶ μεγαλόδοξα ἐγκώμια (Σειρ. ν, 5).

Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο προσθήσω· ὅτι ἡ κοινὴ καὶ καθολικὴ μήτηρ πάντων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησία, ἀσμένως ὑποδεξαμένη τὸ θεόλβιον τοῦτο δῶρον τοῦ Συναξαριστοῦ, ἐρεῖ γλυκερώτατα πρὸς τὴν ὑμετέραν πανιερότητα ἐκεῖνα τὰ τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν ἀγαπητόν του Ἰωσήφ εἰρημένα· “υἱὸς ἡὑξημένος Ἰωσήφ, υἱὸς ἡὑξημένος μου ζηλωτός, υἱός μου νεώτατος, πρὸς με ἀνάστρεψον” (Γεν. μθ, 22). Ἐρῶμενος διαβιώης, πανσέβαστε Δέσποτα, κατ' ἀμφοτέρων, τὸν μὲν ὑπὸ σὲ χριστώνυμον λαὸν ἐκ τῆς ἀνιέρου καὶ ὑλώδους βιοτῆς εἰς ἱερὰν καὶ θεοειδῆ λῆξιν | ἀνάγων, κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην εἰπεῖν Διονύσιον, τῆς δὲ ἐμῆς ἐσχατιᾶς ὑπερευχόμενος πρὸς τὸν Κύριον. Καὶ εἴθε πολλὰ καὶ ἄλλα τοιαῦτα καλὰ ποιήσας, σεαυτοῦ μὲν ἄξια, παντὶ δὲ τῷ γένει τῶν ὀρθοδόξων σωτήρια.

Τῆς ὑμετέρας ἐλλογιμωτάτης, πανσεβάστου καὶ εὐεργετικωτάτης πανιερότητος δοῦλος ἐλάχιστος καὶ ὑποκλινέστατος,

Νικόδημος μοναχός

Ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον εἰς τὸν ἐκδεδωκότα
τὴν παροῦσαν βίβλον ἅγιον Φιλίππων καὶ
Δράμας
κύριον κύριον Ἰωσήφ τὸν Πελοποννήσιον

Ὅλβιος ἔσσι φέριστε Ἰωσήφ ἀρχιερέων,
κῦδος θεσπεσίων, ἐλλογίμων τε φάος
τῆς ἀπίης μέγ' ὄνειαρ, ἰδὲ στέφαν' ἀγλαὲ Δράμας
γαίης Μακεδόνων, κόσμετ' ἀρειότατε,
οὔνεκα ἀμφαδίην τήνδ' ἔδρασας ἅπασι δέλτον·
οὔνομά σοι ἔσται, αἰνετὸν ἐν πέρασιν
ἀθάνατος δέ σε ῥύσεθ' ὑπ' ἐκκακότητος ἀπάσης
νῦν τε καὶ ὥς ἔλθῃ, ἦμαρ ἐλεγξίκακον.

ὁ Μεταφραστὴς